

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redactie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Arnold Eloy, René Haeserijn, A.G. Homblé

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

Europalia '85 - España	62
M. DAEM. De Broederschap van St.-Jakob in Compostella te Gent	63
W.L. BRAEKMAN. Een Oostvlaams «Medecijn boek» uit de zestiende eeuw	75
CL. KARNOOUH. Volkskunde en natie : Een allegorische wordingsgeschiedenis	91
Kongres «Eros und Liebe im Märchen»	104
PERSONALIA	
R. HAESERYN. Vereremerking	105
ZOEKEN EN ZANTEN	
J. VAN EFFELTERRE. Bijgeloof van vissers	105
P. HUYS. Liedeken van den Snuijftoback	106
G. VAN BULCK. Een moordlied betreffende Landru	107
BOEKBESPREKINGEN	
F. SANTYA/OAER. Met vlag en wimpel. De banistiek van de christelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen. <i>R.v.d.L.</i>	108
S. DE COCK. Dorpsboek Kruikeke 1900-1945. <i>A.E.</i>	111
P. VAN DE WOESTIJNE/L. JOCQUE. Koninklijke Harmonie Amicitia, Eeklo 1881-1981. <i>A.E.</i>	111
J. DE BAETS/K. PYNCKELS. Eekloos Dialectwoordenboek. <i>J. Van Keymeulen</i>	112
R. DASCOTTE. Religion et traditions populaires dans la région du Centre. <i>R.v.d.L.</i>	113
L. PETZOLDT. Volkstümliche Feste. Ein Führer zu Volksfesten, Märkten und Messen in Deutschland - en andere publikaties. <i>R.v.d.L.</i>	114
S. TOP. De Bende van Bakelandt in de geschiedenis, verhaal. <i>D. Lamarcq</i>	115
S. TOP. Komt vrienden, luistert naar mijn lied. Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950). <i>E. Demoen.</i>	117
J.L. VAN BELLE. Dictionnaire des signes lapidaires, Belgique et Nord de la France. <i>M.C. Lalemand</i>	118

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, het Noordstarfonds en het Gemeentekrediet van België.

❖ EUROPALIA 85 ESPAÑA ○

Dit jaar, tussen 25 september en 22 december is Spanje de gast van de achtste Europalia die in Brussel en in verschillende Belgische steden gehouden wordt.

In de Sint-Pietersabdij te Gent komt, in samenwerking met het Gemeentekrediet van België, vanaf 29 september de tentoonstelling

”SANTIAGO DE COMPOSTELLA, Duizend jaar Europese bedevaart”.

De bedoeling van de tentoonstelling is een zo compleet mogelijk overzicht te geven van de organisatie van de pelgrimages en van de invloed van die religieuze beweging op het artistieke, kulturele en zelfs economische leven van heel Europa. De rol van Santiago de Compostella, en van Spanje, is daardoor ontzaglijk geweest voor de eenmaking van Europa. De tentoonstelling wordt opgebouwd rond acht afdelingen. Een eerste afdeling behandelt de pelgrimage in haar geheel. Verder wordt de oorsprong van de kultus belicht, de Spaanse tradities daaromtrent en de legenden. Een derde afdeling is geheel gewijd aan het heiligdom zelf: de katedraal, de nekropolis, het mausoleum, het beeldhouwwerk, de kerkmeubelen en de stad zelf. Ook de verschillende types van de pelgrimage komen aan bod, de verschillende itineraria en de juridische, liefdadige en spirituele hulp die de pelgrims langs de weg ontvingen.

In de vijfde afdeling ziet u de pelgrim op weg doorheen de ikonografie, met zijn uitrusting, zijn reisverhalen en zijn emblemen.

De zesde afdeling toont hoe innig de weg naar Compostella en de Europese kunst met elkaar verbonden waren. De pelgrimage heeft een groot aantal sporen nagelaten in de beeldhouwkunst, de architectuur, de literatuur en de muziek. Vézelay, Cluny, Conques, Toulouse, Leon en het Roelandslied zijn daar goede voorbeelden van.

De laatste afdeling is gewijd aan de ikonografie en de legende van de Apostel zelf.

Voor deze uitgebreide tentoonstelling werd o.l.v. konservator René De Roo een internationaal wetenschappelijk comité opgericht van specialisten uit verschillende Europese landen: de heer Carlos Valle, koördinator voor Spanje, professor J.K. Steppe, professor P. Caucci von Saucken, Drs. H.L.M. Defoer, markies R. de la Coste-Messelière, professor K. Köster, doctor R. Plötz, doctor J. van Herwaarden en professor G. Zarnecki.

De broederschap van St.-Jakob in Compostella te Gent

De heilige Jakobus is de patroonheilige van de reizigers en van de schippers. Hij wordt ook Sint-Jakob de Meerdere geheten als broer van de apostel Johannes. Hij stierf de marteldood door onthoofding in het jaar 42. Zijn relikwieën worden te Santiago de Compostella, in Spanje vereerd. Zijn naam is zeer bekend gebleven door de bedevaarten naar dit heiligdom.

De broederschap van St.-Jakob is ongetwijfeld een der oudste konfrerieën van Gent. Zij dankt haar naam aan de bedevaartplaats Compostella die reeds vanaf de 10de eeuw druk bezocht werd door bedevaarders uit het Westen.

Ze volgden vaste reisroutes. Onderweg vonden ze onderdak, tijdelijk verblijf, financiële hulp en ziekenzorg in de Godshuizen van Sint-Jakob. Die pleisterplaatsen bevonden zich gewoonlijk in de nabijheid van een Sint-Jakobskerk. Te Gent was dit Godshuis gevestigd op Nieuwland in de Muide-, buiten de stadspoorten.

Pelgrims op doortocht konden dag en nacht in het Godshuis belanden, ook wanneer de stadspoorten gesloten waren. Het hele complex lag op het huidige terrein : Nieuwland, Huidevetterskaai, Moestuinstraat, Groenbrugstraat, Jacob van Caeneghemstraat, Godshuishammeke. Circa 1864 werd het complex - gebouwen en tuinen - verkaveld, verkocht en gesloopt. De kapel van het Godshuis, O.L.Vrouw ter Zwalm, werd in 1869 een magazijn en in 1869 gesloopt. O.-L.-Vrouw ter Zwaluwen was de kerk van het Tempelhof. Het Tempelhof kwam na de afschaffingsverordening van de Tempelorde in bezit van de Orde van Sint-Jan van Jerusalem. Het schilderij van O.-L.-Vrouw ter Zwaluwen hangt nu in het klooster van de Zusters van de H. Kindsheid Jesu op de Zandberg te Gent.

St.-Jakob in Compostella moet druk bezocht geweest zijn in de 13de eeuw door Gentenaars. Het grote aantal stichtende leden van het gilde zijn hiervan een sprekend bewijs. Gentenaars trokken er naartoe omwille van een belofte of als een boetetocht na een veroordeling door de Schepenen.

Het was ook mogelijk de bedevaart te laten afleggen voor zijn zielezaligheid. We vonden hiervan een voorbeeld in het testament van de Gentenaar, Pieter Van den Blieden, dat hij laat schrijven in 1366 : "Voort so willic ebben ghedaen enen wech te Sente Jacobs in galissen ende daertoe so gheb ic twee lb (ponden) groot". (1)

De pelgrims verenigden zich in een gilde of broederschap met het doel pelgrims die naar Santiago trokken, of van hun bedevaart terugkeerden bij hun doortocht te Gent, bij te staan. Die hulpverlening bestond ook op latere leeftijd in het Godshuis, wanneer het gildelig behoeftig werd.

Een broederschap is een vereniging van leken, die bepaalde initiatieven nemen in verband met de verering van God en/of van zijn heiligen. De middelen daartoe zijn verscheiden, o.a. missen laten opdragen, beoefenen van werken van barmhartigheid. Deze gilden konden rijkdommen en renten verwerven om in hun leefbaarheid en steunverlening te voorzien. Het archief van het Godshuis St.-Jakob levert talrijke voorbeelden. (2) Ook de "kapelrie" bood een middel van bestaan voor de kapelaan, nl. erediens ten voor St.-Jakob, missen, jaargetijden, lof, predikaties of sermoenen. De schenker gaf de eigendom van een onroerend goed, of de renten of pachten daarvan.

De vroegste vermelding van een kapelrie in het Godshuis dateert van de 13de eeuw. Onze bronnenstudie berust hoofdzakelijk op documenten van het stadsarchief en van de St.-Jakobskerk. (4) Laatstgenoemd archief werd geïnventariseerd door M. Gysseling en grondig behandeld door Fr. Verstraeten in zijn merkwaardige studie over de Sint-Jakobsparochie. De broederschap van St.-Jakob de Compostella is gesticht in het Godshuis van St.-Jakobs, gelegen buiten de parochie van St.-Jakobs, zodat de auteur van de geschiedenis van de St.-Jakobskerk het ontstaan niet behandelt.

In nomine patris et filii et spiritus sancti Amen.

In se Jacobus gulde es ene broederschap
ghemaect inde here onse heren v. in he
melrike en onser vrouwen se Maria en
sgroofs se Jacobs. dit gulde es ghemact
bi goeder liede rade: die haren wech ebbē
ghedaan te minse heren se Jacobs in
galisien. en si elken ouer een ghedreghe
dat men dit gulde sitten sal elc jare
vp den sondach na se Jacobs dach en
se kerstoffsels. die vp dien dach ten he
rene niet nen comt van den gul
debroeders in es suldech. xij. d. ter al
moesnen int gulde vt elker prochien
van desen gulde sin ghecoorn. iiii. goe
de liede:

Dese goede liede
die hir ghecoorn sijn ebbē ghesuoren bi
haren weghe die si se Jacobs da den m
galisien. dat si dit gulde redevlike en
verrelike ouden sullen. i. jar en dienen
vp den dach dat men int gulde sijde. en
dese goede liede sullen wt kiesen elc
vt hare prochien. iiii. ander goede liede
en die sullen ouden dan der jar ghelyc
dat dander goede liede sulden. dese kie
singhe salmen verkiesen elc jare. en
so war so dese gheorne guldebroeders
doen dat sullen al ghemeeenlike daudre

lounen en ghestade ouden. en sterft
van den viere dander drie moeren. i. an
dren kiesen in har prochie en dien kint
hine macht niet weder seghen vor
war enech man die int gulde wilde gaen
Ier hi se Jacobs leet ghevest. hi moet gh
ten. xii. d en hi moet ghelouen sente
Jacobs te varne binnen. i. jare. sterft hi
binnen den iare hi es suldech te gheuen
alst vele alse ander guldebroeders die se
Jacobs ghevest ebbē. bligt hi te lue
en ghesint ne vart hi se Jacobs niet
binnen den jare soude hi te hant varen
hi es suldech ter almoesnen int gulde. c. f.
van gherecht stult gaar hi te voet. l. f.
also ghelike. Ware eneghe vrouwe
die int gulde wilde gaan soe moet gh
xii. d er soe moet varen binnen den jare
se Jacobs in galisien of senden. i. lode
ouer hare of soe moet gheuen de elst ter
almoesnen int gulde dat hare de lode
kosten soude. De iiii. gheorne gulde
broeders die de locke ouden den sin si mo
ghen elc haren prochien ontfaan also
alst hir vorseit es. heit wyf heit man.
Dese gheorne ghesellen si moghen elc jare
verbeaten dat si moghen elc jare.
De guldebroeders ebbē dan maken ene
belle die wort ten gulde minse heren se
Jacobs. die belle salm draghen.

Wat weten we over de stichting van de broederschap? Dr. M. Gyseling verwees naar zijn Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het Jaar 1300) met een beschrijving van drie perkamenten registers, "Statuten en ledenlijst" van de broederschap van St.-Jacob in het St.-Jacobsgodshuis te Gent", te dateren circa 1720. (5)

"De drie bescheiden zijn perkamenten registers. De tekst is meestal over twee kolommen geschreven. Elk register begint met de Statuten, daarop volgt de ledenlijst; voor elke parochie één register. Deze is jaarlijks bijgewerkt : tot 1415, 1466 en 1449, respectievelijk voor de drie registers. Vanaf 1290 of 1291 zijn deze toevoegingen haast altijd van een jaartal voorzien. Vóór 1290-91 verloopt de inschrijving volkomen chaotisch. Deze veelheid van vaak onbeholpen handen vindt zijn verklaring in het feit, dat de bestuurders van de broederschap, vanaf 1291, vermeld als dekenen, hun functie slechts één jaar uitoefenden. De aanvangsdatum van de registers is onbekend. Paleografisch kan men de tekst best circa 1260-70 schatten".

Bedoelde registers nr. 92 en 93 verstrekken gegevens voor de statuten.

Nr. 92. In de "Sancte Jacobs gulde es ene broederscep". Dit gilde is gesticht door "goede" lieden, "die haren wech ebben ghedaen te mijns heren sancte Jacobs in galissien. Ze zijn akkoord gekomen dat elk jaar dit gilde haar zitting houdt op de zondag na de feestdag van Sint-Jacob en Sint-Kristoffel. Hij die niet komt naar de eed - de vergadering - van de gildebroeders is zes d(eniers) schuldig voor de aalmoezen van 't gilde. Uit elke parochie worden vier goede lieden gekozen. Deze vier leggen de eed af naar St.-Jacob in Galicië te zijn geweest, en gedurende een jaar het bestuur van het gilde te zullen behartigen. Deze vier bestuursleden kiezen op hun beurt vier andere goede lieden uit hun parochie. Jaarlijks wordt kiezing gehouden.

Een man die in het gilde wil komen vooraleer hij naar Sint-Jacob is geweest, betaalt twaalf d(eniers) en moet beloven binnen het jaar te beevaart te zullen gaan. Gaat hij niet naar St.-Jacob binnen het jaar, dan is hij honderd s. schuldig "ter aelmoesnen int gulde". De vrouw betaalt twaalf d. en moet ook binnen het jaar naar Compostella gaan of een bode sturen.

De gildebroeders dragen een bel. Zulks geschiedt in al de parochies waar gildebroeders wonen. Sterft een gildebroeder of -zuster, dan bidden de gildebroeders voor de zielezaligheid het Paternoster en het Ave Maria gedurende dertig dagen. Doet hij het niet, dan is hij twee d. (eniers) schuldig.

Al de gildebroeders die in de parochie wonen begeleiden hun overleden broer of zuster wanneer hij of zij naar de kerk wordt gedragen. Ze vergezellen de afgestorvene tot wanneer hij of zij in het graf wordt neergelaten. Er mogen ook gildebroeders komen van de andere parochies.

Nr. 93. In de Broederschap moet niemand meer geven voor de maaltijd dan vijf s. parisis. Geen priester nog een "clerc" komt ter maaltijd zonder de parochiepriester waar het gilde gehouden wordt, noch zonder de kapelaan die de St.-Jacobsmis zingt. Een gildebroeder mag gasten meebrengen naar de maaltijd; ze betalen evenveel als de broeders".

De statuten van de registers vermelden nergens het Godshuis van St.-Jakob; wél in latere dokumenten die naar een stichtingsdatum van 1282 verwijzen. (6) In 1282 vergaderden "goede" mannen die naar Sint-Jakob in Compostella "geweest waren", ongeveer vier à vijfhonderd personen. Ze besloten dit gilde te houden in het hospitaal van Sint-Jakob op Nieuwland binnen Gent. Dit besluit werd bekrachtigd door de bisschop van Doornik, De "prince van Vlaenderen" (Gewijde van Dampierre) verleende hieraan zijn goedkeuring alsook de abt van Sint-Baafs.

Wie of wat die mannen zijn geweest die "goed" waren, kunnen we veronderstellen aan de hand van de middelnederlandse betekenis van het woord : goed, voortreffelijk, eerbiedwaardig vroom, in bezit van de burgerlijke rechten. Een tweede bron

in het archief beschrijft het ontstaan van de broederschap, nl. een antwoord op een brief, waarin deze inlichting gevraagd wordt (in 1791), aan de huismeesters van het godshuis. De inhoud luidt (7) :

In antwoord op uw brief van 19 oktober 1791 waarin U te kennen gaf meer uitleg te vernemen over het Godshuis, hebben we vele opzoekingen gedaan en kunnen we U meedelen dat het hospitaal dateert van de vroegste stadsontwikkeling. Uit de originele stukken van de jaren 1200 blijkt dat er sedert vele jaren, ter ere van de Moeder Gods Maria, een broederschap werd gesticht voor diegenen die de weg hebben afgelegd naar "mijns heeren St. Jacob van Compostella". Zij die er nog niet geweest ware, konden in hetzelfde gilde worden aanvaard, mits twaalf deniers te betalen en te beloven, binnen het jaar naar St. Jacobs te gaan, zo niet betaalden zij honderd florijnen aan aalmoezen.

De vrouwelijke gildeleden betaalden twaalf deniers. Binnen het jaar zouden ze dan naar St. Jacob in Galicië gaan : zo niet sturen ze een "bode", of geven een aalmoes aan het gilde; dit bedraagt bedraagt de helft van wat het sturen van een bode zou kosten.

Het aantal broers en zusters beliep, bij de stichting, tot omtrent tweehonderd, en in 1792 tot boven de vierhonderd leden. Nauwelijks vindt men tegenwoordig (in 1791) enige overblijfselen in de Kerk van O.-L.-Vrouw op St.-Pieters, alwaar het oude gilde, gezamenlijk met het gilde van het St. Jacobshuis op Nieuwland, ten tijde van "den grave Guido" van Dampierre, einde 13de eeuw) in volle bloei was, onder het bestuur van een deken en zeker aantal proviseerders.

Het klinkt wel zeer eigenaardig te vernemen dat vier-à vijfhonderd personen reeds ter beevaart waren geweest. Het bevestigt wel de idee dat de "goede mannen", niet enkel boetelingen zullen geweest zijn, maar ook goeude burgers en edelen die uit kracht van een belofte naar Compostella getogen waren.

De namen van de eerste en latere leden staan slordig geboekt in de drie oudste registers van circa 1270. Ze zijn ingedeeld per parochie. We hebben gekonstateerd dat er namen van vooraanstaande Gentse families in te vinden zijn, o.a. Wenemaer.

Wanneer we de registers van de keure raadplegen om het aantal veroordelingen na te gaan van personen die de boetebedevaart naar St.-Jakob in Galicië moesten ondernemen, dan lijkt ons dit aantal, in vergelijking met voorgenoemde aantal in 1282, gering. We noteerden voor de schepenjaren 1339 tot circa 1361, met enkele onderbrekingen, amper vier veroordelingen. Voor 1358 noteren we een verlenging van uitstel voor de bedevaart. (8) De akten van 1328 en 1343 stipuleren dat de gildeleden die tot armoede gekomen zijn, bijstand genieten, indien ze zeven jaar lid van de broederschap geweest zijn.

Een resolutie van 1379 stipt aan dat een man of vrouw die in het gilde wil komen, vooraleer naar St.-Jakob te zijn geweest, veertien schellingen moet betalen. Het nieuwe lid moet binnen het jaar naar Compostella gaan of een bode sturen, in dit geval betaalt hij evenveel aan het gilde als aan de bode. (9) Deze resolutie is een herhaling van gegevens die circa 1200 werd geschreven. De oudst bewaarde rekeningen - begin 15de eeuw - die werden afgesloten "tsondaghes naer sent Jacobs en tsente kerstoffeldach" (10) verstrekken geen spoor van pelgrims, noch van bedevaarten naar St.-Jakob de Compostella. Latere akten van de 16de eeuw wijzen erop dat in het Godshuis wel kostgangers verbleven die de bedevaart hadden afgelegd. De Latijnse akte van 1435, waarin de kardinaal van Cyprus, Hüge, uitstel verleent aan Galbert De Meyere, priester van het bisdom Doornik, voor het vervullen van zijn belofte "ter beevaert" te gaan naar St.-Jakob de Compostella is merkwaardig. (11) Zijn naam hebben we meermaals ontmoet in de oudste rekeningen van het godshuis, 1431-1450), in de post van de uitgaven voor het celebreren van missen.

In 1490 zijn de lidgelden vernieuwd, de "mannen" betalen honderd florijnen, de vrouwen vijftig. Er waren dertig "regeerders" of bestuursleden en

tweehonderdvierenzestig broeders en zusters. Deze gelden hebben ge- diend tot het stichten van een hospitaal op Nieuwland in de parochie van St.-Salvator.

We hebben geen stukken ontdekt die melding maken van het begin van het hospitaal. Een register van 1494 bewijst dat het gilde ook eigenaar was van de kerk en de behuizing, die heden (in 1791) nog deel uitmaakt van het beluik van het Godshuis.

Een tweede archief, het Register van de gildebroeders en -zusters uit 1493 (12), is een mooi ingebonden boek dat de namen van de leden bevat. De scribent houdt eraan dat de namen mooi geschreven worden "met ronde lettren enne anders ne gheene".

De voornamen zijn alfabetisch gerangschikt. Te oordelen naar hetzelfde geschrift in het register, bij het aanleggen van de ledenlijst, ramen we het aantal leden, einde 15de eeuw, op ongeveer tachtig personen. Het register van de gildebroeders en -zusters heeft opgenomen "de ordonnance vanden gulde van Sente Jacob de Meerdere up tnieuland te Ghend" van 1499 en 1538. De twee akten zijn door- streept. In de rand is vermeld dat ze werden "gheautentyquiert" bij den greffier van Vlaenderen". Het aanleggen van het Register der gildebroeders en -zusters houdt ongetwijfeld verband met veranderingen in het Godshuis en met de broe- derschap. Totnogtoe was de broederschap verbonden met het Godshuis, door het feit dat gewezen bedevaarders - al dan niet welstellend - in het godshuis konden verblijven, hetzij met eigen middelen, als provenier of provenierster, hetzij ten koste van de gemeenschap van het Godshuis.

Op het einde van de 15de eeuw komt verandering : de broederschap van St.-Jakob in Compostella wordt overgeheveld naar de Sint-Jakobskerk.

1494. De ordonnantie uitgegeven door de Schepen en Raad van de stad is geen oprichtingsakte van de Broederschap en haar reglementering. De supplianten komen uit "den gulde van St. Jacobshuis up de Muide". Ze beogen de vermeerde- ring van goddelijke diensten en de vriendschapsbanden van diegenen die in Compostella zijn geweest, of nog zullen gaan, te bevorderen. Tot de reglementen behoren volgende voorschriften : alle zondagen van de vasten een mis te laten opdragen in de kapel en een jaargetijde voor de overleden medebroers. De bedevaarders moeten eerst de mis bijwonen vooraleer ze hun pelgrimage aanvat- ten, ze worden tot buiten de stadspoort begeleid. (13)

1496. Twee jaar nadat de Broederschap officieel naar de St.-Jakobskerk was overge- bracht, wordt het reglement op punt gesteld. Enkele interessante biezonderheden. De bestuurders van de broederschap worden "de vader en zijn twaalf kinderen" geheten. Het zijn eerbare personen van het gilde zelf die zich nuttig en belangloos kunnen inzetten, met voorwaarden :

- a) tijdig in de kerk zijn voor de mis;
- b) niet weggaan vóór "de profundis ghelesen ende tghewyde water gheworpen wordt";
- c) in de offerande of bij het knielen in de mis de hiërarchie in acht nemen;
- d) zich tooien met de kleding en kentekens van de broederschap van St.-Jakobs;
- e) wanneer een broer of zuster van het gilde, of een ander persoon (een bode die hem vervangt) ter beevaart trekt naar Sint-Jakob in Compostella, 's morgens de mis bijwonen, in het bijzijn van de bestuursleden van het gilde, dit zijn de vader en de kinderen;
- f) na de mis moet een gildebroeder, in habijt gekleed, uitgeleide doen van de pelgrim tot buiten de stadspoort waar hij zijn tocht aanvangt.

Hetzelfde ceremonieel van begeleiding geschiedt wanneer een pelgrim terug- keert. Er staat bij genoteerd dat het een oude geplogenheid is die men pleegt te doen "in diverschen steden binnen desen lande van Vlaenderen ende daer buten". (14). Dit reglement van de schepenen, wordt op 22 mei 1497 bekrachtigd door hertog Philips van Boergondië. (15)

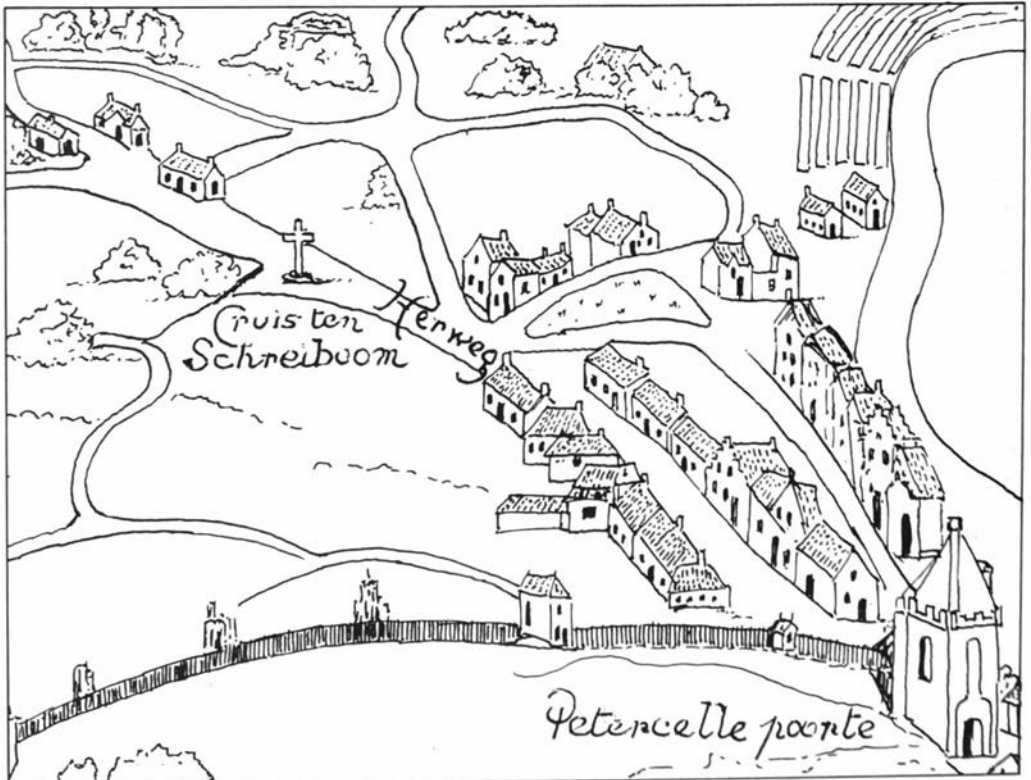
In de kontekst van bedevaarten zijn er twee artikelen in het reglement die we speciaal onder de loupe nemen, n.l. het habijt en de vertrekplaats naar Compostella buiten de Gentse stadspoort.

Het reglement van 1494 stipuleert dat het habijt voor het bestuur van het gilde, vader en kinderen, jaarlijks hernieuwd wordt met gelijke kleur voor elkeen.

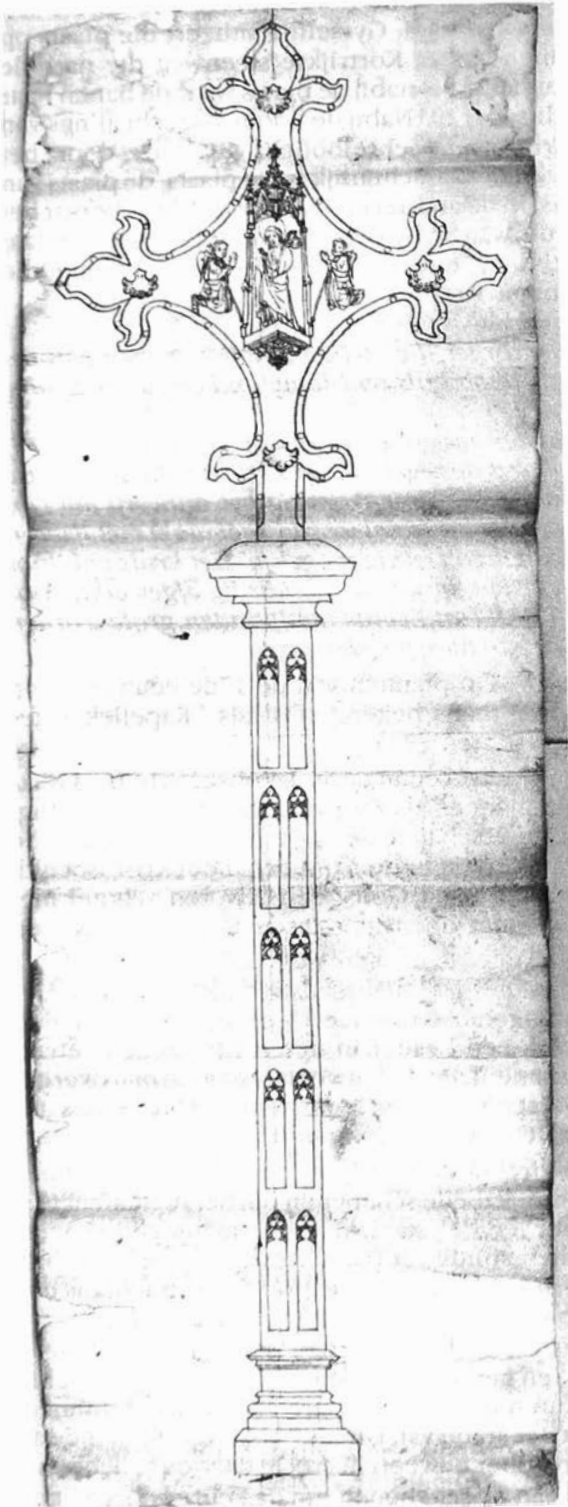
Voor de versiering : de "teekene van der apostel St.-Jacob staende in den tac van eenen garnaet boome met appelen ende blommen met het kenteken op de linker arm", zoals de bestuursleden in 1496. De vrucht van de granaatboom symbolizeert eenheid en samenwerking. In de oudheid werd ze beschouwd als het embleem van de volmaakte vriendschap. (16) Dit symbool sluit enigszins aan met het reglement van 1491 : de bevordering van de "broederlijken minne en vriendschap".

Voor de ikonografie van kleding en attributen verwijzen we naar de penningen van de Sint-Jakobskerk, uit de verzameling Minard : "Description de méreaux et objets anciens des gildes et corps de métiers". (17) Ook Fr. Verstraeten, geeft hiervan een voorbeeld in het zegel der kerkmeesters van 1489. (18)

We zien gewoonlijk de figuur van St.-Jakob als een dubbelganger van St.-Rochus, met de attributen van een pelgrim : pelgrimstaf, kruik en St.-Jakobschelp. Bij St.-Jakob zien we veelal een schelp op de mantel of op de hoed, als symbool van de beschermheilige. Een legende verhaalt dat deze zeeschelpen ruiter en paard bedekten op het ogenblik dat de relieken van een broos vaartuig aan wal werden gebracht. Vanuit de zee geraakten ze veilig aan wal. De ruiter erkende hierin Gods bescherming en liet zich dopen. Uit de hemel weerklonk een stem die zegde, dat de schelpen het symbool zouden zijn van de macht van St.-Jacob. (19)

Kaart Gent 1534. Zicht op Cruis ten Schreiboorn. Tekening G. Rouquart.

Cruis ten Schreihoom. Tekening circa 1400.

*Zegel der kerkmeesters 1489
Fr. Verstraeten St. Jacobs.
Deel I. p. 93*

De plaats waar de pelgrims afscheid namen van een gildebroer of bij hun terugkeer uit Compostella begeleid werden door één of meerdere gildebroeders, hebben we in de archieven achterhaald. De kaart van Gent 1534 situeert het "Cruis ten Schreiboorn" buiten de Petercellepoorte. Dr. M. Gyseling situeert die plaats op het huidige Parkplein, nabij de tunnel van de Kortrijkse steenweg die naar de Sterre leidt. Deze kaart van 1534 toont het kruis nabij de plaats waar de banen naar Kortrijk en naar Oudenaarde zich splitsen. (20) Nabij de boom, die schrijlings van beide wegen stond, werd het "Cruis ten Schreiboorn" geplaatst door het Godshuis van Sint-Jakobs, circa 1400. Zeer waarschijnlijk is die plaats, de plaats van afscheid en terugkeer van de pelgrims. In de archieven van het Godshuis berust het dokument met afbeelding van het kruis waarin de overeenkomst geschreven staat van de proviseerders van het Godshuis met Janne Eebins, gezworen landmeter, die de uitvoering van het werk op zich neemt. (21)

De tekst voor het maken van het kruis luidt :

De proviseerders (geestelijke verzorger die met de tijdelijke zaken van het Godshuis is belast) van het Sint-Jakobshuis op Nieuwland en Janne Eebins sluiten volgende overeenkomst (22) :

"Janne Eebins zal een kruis maken ter ere van God en van Sint-Jacob. Hij belooft het te zullen maken volgens de regels der kunst : in witte Brabantse steen, met een appelvormig sieraad, overeenkomstig het ontwerp dat Jan Eebins hiervan heeft voorgelegd. Het kruis zal worden gemaakt met ijzeren spullen, gevuld met lood; de kosten zo weinig mogelijk. Het kruis zal door meester Jan Eebins geplaatst worden, mooi en lofwaardig afgewerkt. Voor de materialen en het werk zal aan Jan Eebins tien ponden grote worden betaald, waarvan een voorschot van twee ponden grote".

Het kruis was er nog te zien circa 1530. Op plannen van de 17de eeuw, waarop diezelfde plaats wordt afgebeeld, maar thans bekend staat als "Kappelleken ter Schreyen" is geen St.-Jakobskruis meer te zien. (23)

Vanaf de 16de eeuw zijn we met de Broederschap in de St.-Jakobskerk beland waar de vereniging, zowel toegankelijk voor mannen als voor vrouwen, nog veel belangstelling genoot. In de kapel van de Broederschap in de St.-Jakobskerk waren bij de aanvang van de 16de eeuw enkele kunstwerken te zien, o.a. een mooi Kristusbeeld, een schilderij met de afbeelding van de Nood Gods, een zilveren schotel met afbeelding van St.-Jakob, een drieluik met de strijd van de St.-Jakob tegen de Moren.

Bedoeld kruis heeft niets te zien met het mirakuleuze kruis van de 14de eeuw. Het archief vermeldt het als een schenking van Catheline Geerolfs. De overleden eigenaar was een gewezen bestuurslid, een "vader in desen tijt vanden zelve broederschepe" en schreef in zijn testament dat de "juweelkins" moesten overgemaakt worden "den altaer ande broerschepe vanden appostele god Ste Jacobs dat men houd in Ste Jacobs kereke binnen Ghend". Akte van 1504. (24)

Op 't ogenblik dat de Broederschap zich in de St.-Jakobskerk bevindt, richt het godshuis van St.-Jakob in 1502 een verzoek tot de schepenen om het reglement van het Godshuis te mogen wijzigen. In het verzoek staat "dat die van het gilde boven den auderdom van 40 jaeren, gekomen sijnde tot caduciteyt, aermoede etc int godshuys zullen aenveert ende onderhouden worden, geprefereert nochtans die gedaen hebben de bedevaert naer Compostelle". (25)

In 1511 rijzen er moeilijkheden op tussen de Broederschap van St.-Jakob, gesticht in de O.-L.-Vrouwe kerk op St.-Pieters, en het Godshuis van Nieuwland. Het geschil heeft betrekking op het celebreren van missen "ten autare van St.-Jacob binnen der kerke van onsen Vrouwen binnen der stede van Ghend" zoals ten allen tijde al gebeurd is. Jan de Ruycxfs Willems, presbiter beweert het recht daartoe te hebben. (26) Het jaar nadien wordt dit geschil aan de schepenen van de keure voorgelegd. De eisende partij is Wouter Pauwels, als procureur en volmachthouder van "deken en proviserers vanden ghulde ende broederscip van mijnen heere Sent Jacob in

*Sint-Jacob
in de O.-L.-Vrouwekerk
te Gent.*

onser Vrouwe keercke tsente peters". De tegenpartij is Gilles de Costere, mitsgaders de huismeesters van St.-Jakobshuis op Nieuwland. Deze akte verwijst naar het ontstaan van de Broederschap : het "ghulde van St.-Jacob op Sint-Pieters een oudere vereniging was dan St.-Jacob op Nieuwland... Het gilde was zeere ryckelic ende wel voorsien van besette diensten van messen, ornamenten ende andere juweelen daertoe behoorende, uuten welcken ghulde wel wel ghespruut ende ghefondeert zijn mochte tghulde van mijnen heere Sent Jacob uit 'nieulant voors". (27) Deze bevestiging is geschreven, staat in een brief van 1791, "alwaer het oud Gilden (van St.-Pieters) conjointelijk met het gonne van St.-Jacobshuys op het Nieulant, ten tijde van den Grave Guido". (28) De akte van 1512 verwijst naar het reglement van 1495 dat o.a. zegt, dat diegene die proviseerder is in het St.-Jacobshuis op Nieuwland, gelijktijdig proviseerder is van het gilde van St.-Pieters. Het vonnis van 4 sept. 1512 verklaart de eis van het gilde van St.-Pieters als niet ontvankelijk. De huismeesters van het Godshuis krijgen gelijk. De kosten van het proces zijn ten laste van Sint-Pieters. Het is dus klaar en duidelijk gezegd : de oudste Broederschap van St.-Jakob bestond in de O.-L.-Vrouwekerk van St.-Pieters, er werd een tweede Broederschap gesticht op Nieuwland. Beide gilden hadden een gelijktijdig bestaan of hun doelstellen dezelfde waren is ons niet bekend.

In 1516 geeft Keizer Karel aan het Godshuis de verzekering, dat het Godshuis op Nieuwland voor altijd moet blijven bestaan. (29)

Zijne Majesteit kwam tot tweemaal toe naar de St.-Jakobskerk. In 1521 is hij en zijn gevolg verschenen in witte mantels, als broeders van het St.-Jakobsorde. (30) Een paar jaren nadien, na de Carolijnse Concessie, in 1541, zal het Godshuis zijn adellijke brief handig weten uit te spelen om geen wijzigingen in het Godshuis aan te brengen. (31)

Een reglement van 27 juli 1538 voorziet dat het hospitaal van St.-Jakobs niet enkel te zorgen heeft voor het onderhoud van de armen, maar ook het nodige moet bieden aan de reizende pelgrims, "van ofte naer Galicien" voor een tijd van drie dagen, zoals het in voege is. Doorgaans wordt dit vergoed in geld. (32)

In hoever de Broederschap, na de Carolynse Concessie, invloed gehad heeft op het bestuur van het Godshuis wordt nergens teruggevonden. De inkomsten van de Broederschap zullen wel erg verminderd zijn geweest, aangezien "de pelgrimsgien naer Ste Jacob in galicien vermindert syn". Het aantal gildebroeders is navenant verminderd. (33)

In 1545 wordt een keizerlijke ordonnantie uitgereikt, die duidelijk herinnert aan het ontstaan van het Godshuis "hopital, fondé pour personnes, hommes et femmes qui auraient visité l'apostre Saint Jacques en Compostelle et non aultres".

Zij die voortaan in het godshuis willen gaan wonen en niet naar Compostella waren geweest, betaalden ten voordele van het hospitaal : drie ponden gr. voor de mannen, dertig sols gr. voor de vrouwen. Nu zullen ze betalen : twee ponden gr. voor de mannen en twintig gr. sols voor de vrouwen. (34)

De stadsrekeningen van 1587-1737 vermelden de betaling van hout en kolen, geleverd aan het St.-Jakobsgodshuis "ten oorloven van de aermen passant en repassanten". Waren die toevallige bezoekers arme pelgrims? We kunnen het veronderstellen, bewijzen hebben we niet. Passanten heeft wel de betekenis van: doortrekkend reiziger, een arm reiziger. (35)

Op het einde van de 16de eeuw schijnt de Broederschap van St.-Jakob in vergetelheid te zijn geraakt. In 1590 wordt in de kerkrekening van St.-Jakobs geschreven over "broederschape van Ste Jacobs wijlent onderhouden" in de kerk van St.-Jakobs. (36)

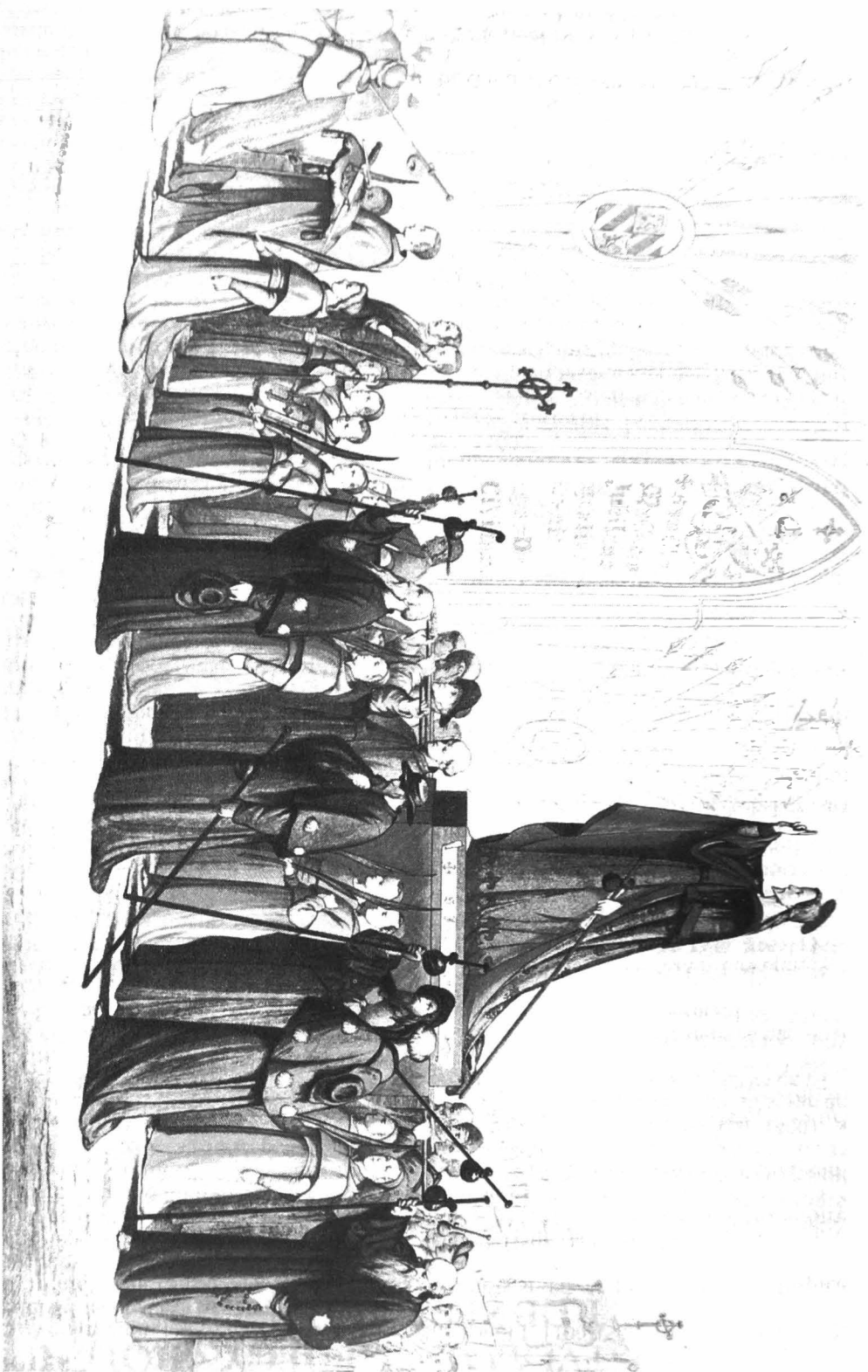
In de 17de eeuw worden de vermeldingen van de broederschap minder talrijk. In 1623 zijn er nog sporen te vinden in de "status ecclesiae". Het aantal leden is gering, maandelijks worden er nog één of twee missen gecelebreerd. (37)

In 1628 wordt een poging gedaan om de kapelrieën samen te smelten. Het opzet slaagde maar de Kapelrie van St.-Jakob werd niet opgeslorpt in de "geünieerde kapelrieën". Stilaan verviel de kapelrie tot een vereniging van minder belang. De voormalige devotie tot St.-Jakob was afgezwakt; de grote tijd van de pelgrimstochten naar Galicië behoorde tot het verleden.

Op het einde van de 17de eeuw wordt een belangrijk spoor van de Broederschap uitgewist. In 1680 wordt het altaartje, toegewijd aan St.-Jakob uit de St.-Jakobskerk verwijderd. (38) Is dit het eindpunt van de Broederschap? Over de Broederschap hebben we noch in de kerk van St.-Jakob, noch in het Godshuis op Nieuwland een vermelding voor een latere periode gevonden. Volgens Gabriël Celis, in het Gentsche volksleven (39) schijnt de Broederschap nog bestaan te hebben in het eerste kwart van de 20ste eeuw. Hij schrijft "In de parochiekerk wordt de Heilige op bijzondere wijze vereerd en talrijk zijn de leden der broederschap". In december 1984 hebben we Eerwaarde Heer Jozef Welvaert, pastoor van de parochie en kerk St.-Jakob geraadpleegd. Volgens hem bestond de Broederschap van St.-Jacob niet in het begin van de 20ste eeuw, waarschijnlijk ook niet meer in de 19de eeuw. In de kerk zelf zijn thans geen voorwerpen meer te zien die herinneren aan of de sporen dragen van de Broederschap.

Deze bijdrage heeft tot doel een eerste kennismaking te zijn met een Broederschap die dan toch ruim vierhonderd jaar geschiedenis weerspiegelt. De archiefbronnen bieden nog mogelijkheden voor een verder onderzoek in het kader van een nationaal en internationaal peilen naar de bedevaart naar de Compostella.

Marcel DAEM

Processie van de Broederschap van Sim-Jakob van Compostella. Tekening uit de XIXe eeuw. (Stadsarchief) Atlas Goeghebuer. L5-56. Generale Processie 19 mei 1867. 800ste verjaardag van Sim-Macharius.

VOETNOTEN.

1. Frans Verstraeten, De Gentse St.-Jacobsparochie, Deel I, 1100-1500, 1975 - Gent, blz. 73; Archief St.-Jacobskerk nr. 1316/56.
2. Stadsarchief Gent (SAG). Reg. 86. Inventaris Godshuis St.-Jakob. Idem Reg. 86/5 Hospice St.-Jacques.
3. Ch. L. Diericx, Mémoires sur la ville de Gand. Tome 2, Gand, 1815, p. 571.
4. SAG, Invent. Reg. 86 Godshuis St.-Jakob; idem. Reg. 86/5 Hospice St.-Jacques. Inventaire des chartes; De Archiefgids, Deel I, p. 233, St.-Jakobshospitaal. M. Gysseling, Archief St.-Jacobskerk, Handelingen der Mij. voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Deel VI 1952. p. 88 Kapelrijen; Broederschappen, p. 93.
5. M.G. Gysseling. Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). 's Gravenhage 1977, Reeks I, I; 1210-1283, p. 150, 165, 174. Gent. Statuten en ledenlijst van de Broederschap van St.-Jakob in het St.-Jakobs Godshuis te Gent. Registers nr. 92, 93 en 94. S.A.G. Stadscharters nr. 163/95; 162/94; 161/93.
6. S.A.G. Reg. 86, nr. '8a Register Godshuis 1432 f° 8. Het ontstaan van de Broederschap staat op de laatste blz. van het register. Er staan er ook nog andere akten op vermeld.
7. S.A.G. Reg. 86, Reeks LXIV, nr 14a Brief 15 dec. 1791 f° 1, 3).
8. S.A.G. Regesten op de jaarregisters van de keure - 1360-1361, door I. Van Nieuwenhuyse. 1981 blz. 387; 1339-1340 etc. tot 1350, door J. Boon, 1968, blz. 558; 1353-1354, 1357-1358, door J. Boon 1968, blz. 547, 594.
9. S.A.G. Reg. 86, nr. 14a - Brief 1791. f° 1¹, f° 2.
10. S.A.G. Reg. 86, Rekeningen nr. 15 - 1416-1450.
11. S.A.G. Reg. 86/5 Inv. nr. 84, 6 okt. 1435.
12. S.A.G. Reg. 86 nr. 10. Register guldenbroeders 1493-1538.
13. Fr. Verstraeten, ibidem. Deel I, blz. 248 - verwijzend naar het archief van St.-jakobskerk nr. 1491/201.
14. Fr. Verstraeten, ibidem. Deel I blz. 250, verwijzend naar het A.S.J. nr. 1492/206.
15. Fr. Verstraeten, ibidem blz. 255, A.S.J. nr. 1493/207.
16. E. Droulers, Dictionnaire des attributs, allégories, emblèmes et symboles. Turnhout, Brepols, s.d. blz. 90.
17. L. Minard-Van Hoorebeke, Description de méreaux et autres objets anciens des gildes et corps de métiers, églises, etc. Gand, 1877, blz. 389.
18. Fr. Verstraeten, ibidem. Deel I. AFB. blz. 93.
19. G. Celis, Het Gentsche volksleven, Gent, 1924, blz. 85.
20. M. Daem Votiefschilderijen en mirakelboek van Kapelleke Schreiboorn te Gent, Bond. Oostvl. Volksk. 1975, blz. 13.
21. S.A.G. Inv. nr. 9.9 In de Registers van de Keure, begin 15de eeuw, vonden we, via de gepubliceerde Regesten van het stadsarchief, diverse schrijfwijzen voor de ondernemer van het Cruis ten Schreiboorn : Janne Eebins, Heebins, Hebins; hij wordt telkens genoemd "gheswoorne (h)erfsceder; wat we nu landmeter noemen.
22. S.A.G. Reg. 86, nr. 9 g, Bwerp van den cruce, circa 1400.
23. M. Daem, idibem. Tekeningen plaats Kapelleken ter Schreyen blz. 15.
24. S.A.G. Wezenboek, nr. 330/43 f° 23 ct. 28 jan. 1504, "eenen costelichen Jhesus met eenen zwarten fluweelen keerle ghestoffeert, met rooden zijden lakene met een halsband, fluweelen hoed ende der keyserlicke croone, den zelve staende up eenen vergulden voet, met alle zijne anderen toebehoorten.
25. S.A.G. Reg. 86 nr. 14a Brief 1791, f° 2.
26. S.A.G. Reg. 86/5. Invent. des chartes, nr. 141, 6 okt. 1511.
27. S.A.G. Reg. 86/5. idem nr. 144, 4 sept. 1512.
28. S.A.G. Reg. 86 14 a Brief 1791, f° 3 v.
29. S.A.G. Reg. 86 nr. 14a Brief 1791, f° 2 v.
30. Fr. Verstraeten, ibidem Deel 2; blz. 142.
31. S.A.G. Reg. 86 nr. 14a Brief 1791, f° 2v en 3.
32. S.A.G. Reg. 86 nr. 14a Brief 1791, f° 2v.
33. S.A.G. Reg. 86 nr. 14a Brief 1791 f° 3v.
34. S.A.G. Reg. 86/5 nr. 177 Akt. 2 jan 1545 n.s.
35. V. Van der Haeghen. Inv: Des archives de la ville de Gand. Gand, 1896 blz. 207. Travaux de la ville en général.
Woordenboek der Nederlandsche Taal, (W.N.T.) 12de deel 1931, blz. 667.
36. Fr. Verstraeten, ibidem Deel II blz. 537 verwijzend naar A.S.J. nr. 39 f° 59.
37. Fr. Verstraeten ibidem Deel II blz. 538, verwijzend naar R.A.G. St.-Pietersabdij, II, nr. 1098.
38. Fr. Verstraeten, ibidem. Deel II blz. 288.
39. G. Celis, ibidem blz. 85.

EEN OOSTVLAAMS "MEDECYN BOECK" UIT DE ZESTIENDE EEUW

Zekere Peeter de Nieles, een priester, kopieerde in 1641 te Temsche een naar zijn eigen verklaring "seer ouden boeck", vol medicinale recepten met een uitgesproken volks karakter. Men mag aannemen dat een "boeck" dat toen door hem als reeds zeer oud werd bestempeld, ten minste uit de zestiende eeuw moet dateren.

Bij een pestrecept (1) in het handschrift wordt de datum 1523 vermeld, zodat het manuscript dat de Nieles kopieerde alvast na dat jaar te dateren is en wellicht niet ouder was dan het midden van dezelfde eeuw. Het oorspronkelijk handschrift is zeer waarschijnlijk verloren gegaan, zodat de 17de-eeuwse kopie van de Nieles daardoor nog belangrijker wordt.

Dat de Nieles in 1641 inderdaad een ouder handschrift gekopieerd heeft, blijkt niet alleen uit zijn eigen mededeling op het titelblad, zoals dagelijk nog zal blijken, maar ook uit het feit dat hij een paar maal woorden foutief transcribeert. Dit wijst erop dat hij zijn voorbeeld niet heeft begrepen of niet kon ontcijferen. Twee voorbeelden: op fol. 65r leest hij riken voor ieken en op fol. 118r vlaeratie, waar zonder twijfel vlceratie bedoeld is (2).

Dit uitvoerig handschrift wordt bewaard in de Archives départementales du Nord te Rijsel (Ms. 111) en was tot voor een paar maanden bij ons totaal onbekend (3).

Het is een handschrift in kwarto-formaat, dat in een geoefende, goed leesbare hand geschreven is. Het omvat 129 bladen en bestaat in feite uit twee delen: het eerste (fol. 1-118r), in een 17de-eeuwse hand geschreven, is de Nieles receptarium. Het wordt voorafgegaan door een afzonderlijk gefolieerde inhoudstafel. De overgrote meerderheid van de recepten zijn in het Vlaams, maar geregeld komen daarbij toch ook een paar Franse voor.

Het aantal 'meesters' die met name genoemd worden, is betrekkelijk klein maar wel belangrijk, omdat het steeds gaat om namen die niet uit andere bronnen bekend zijn: Meester Geraert van Viane, Meijnaert Bernantsz., Doctor Glaude en de tweemaal voorkomende heelmeester Cornelius de Draeck.

Het tweede deel (fols. 118v-120v en 122r-129) is geschreven in een andere hand, die uit de eerste helft van de achttiende eeuw stamt. Het lijkt meer dan waarschijnlijk dat deze bladen in het oorspronkelijk handschrift onbeschreven waren gebleven en dat die ruimte door een latere bezitter werd gevuld. Dit gedeelte is geschreven door eenzelfde hand. Wellicht is de scribent ervan een zekere Simon Freson uit Exaarde. Dit kan men opmaken uit enkele kleine, losse papierstroken, die zich nu helemaal achteraan in het manuscript bevinden. Een van deze strookjes is een rekening, opgemaakt door de genoemde Freson en zijn hand komt helemaal overeen met die welke het achttiende-eeuwse deel van het Ms. voor zijn rekening heeft genomen.

Tenslotte blijft nog te vermelden dat op fol. 121r-v een Frans recept voorkomt in een andere, anonieme achttiende-eeuwse hand.

1. Fol. 21r: zie hierna

2. Voor de recepten waarin deze woorden voorkomen, zie verder.

3. Het is de heer J. Cailliau uit Koksijde die voor het eerst op het bestaan van dit manuscript gewezen heeft (De Standaard van 26 jan. 1985)

De achttiende-eeuwse toevoegingen, Vlaamse en Franse recepten, zijn natuurlijk minder belangrijk dan het deel dat door de Nieles uit een ouder handschrift werd gekopieerd.

In het hiernavolgend, verkennend inhoudsoverzicht beperken we ons dan ook uitsluitend tot de Nieles deel.

De bedoeling van de volgende bladzijden is niet meer dan een eerste nadere kennismaking met die "medecyn-boeck" mogelijk te maken. Door middel van een keuze van typische recepten zal de lezer zich ook een idee kunnen vormen van de aard en het volkse karakter ervan, dit in afwachting van een vollediger en grondiger studie, waarbij dan onvermijdelijk ook aan bronnen en eventuele parallellen de nodige aandacht zal moeten worden besteed.

Het 17de-eeuwse gedeelte (fols. 1-118r) heeft als titel (fol 1r):

Medecyn Boeck dienstelyck voor alle menschen inhoudende hoemen syne ghesontheyt onderhouden sal. daerby veelderhande goede remedien ende medicamenten om veelderhande sieckten met cleyne costen seer lichtelyck te genesen. Gheschreuen vuyt eenen seer ouden boeck eertyts toebehoort hebbende vrouwe Barbara van Rommerswaele Vrouwe van Eeckhousen (4).

Wat lager op dezelfde bladzijde volgt dan:

Gheschreuen tot temsche in Vlaenderen desen 16. Nouember 1641 door peeter de Nieles priester.

Het receptarium zelf wordt voorafgegaan door een "Taferele van desen boeck ghestelt bij ordre van A.B.C." (fols. 2-4) (5).

De eigenlijke verzameling recepten begint met remedies om "goeden asem te maecken": zeven korte recepten, waaronder één in het Frans (fol. 1r), gevolgd door recepten "voor lieden die vuyt drooghen" (fol. 1v-3v). Bij deze laatste vinden we er een met als opschrift:

"Dit is een sonderlinghe medecine (6) tegens duijtdrooghen dwelck een Jouffrouwe int Landt van Geldre waer beuonden ende beproeft heeft, oudt sijnde 42 jaer doen haer die sieckte aenquam ende si hadse vier jaeren lanck ende is hiermede genesen".

Nog een voorbeeld (fol. 1v) (7):

(Fol 1v). Recepte die seer goet is voor lieden die vuytdrooghen ende crachteloos en cort van asem zijn.

4. Het lijkt waarschijnlijk dat Barbara van Rommerswaele een heerlijkheid bezat, 'Eekhoven' genaamd. Bij F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen* (3e reeks, 4e deel, Gent, 1881) komt deze heerlijkheid te Temse niet voor. Opvallend is echter dat in de tweede helft van de 18e eeuw aldaar een rederijksvereniging werd opgericht die zich "Leersuchtige ende redekonstminnende Jonckheyt van den Eyckhof" noemt. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat Eyckhof/Eekhoven binnen Temse te situeren is. Het werk van T. De Decker, *Omwandeling ten jare 1645 in de parochie Temsche* (Temsche, 1908) heb ik niet kunnen raadplegen.

5. Fol. 1v is onbeschreven.

6. *sonderlinghe medecine*: bijzonder recept

7. Bij de hierna gecopieerde recepten werd interpunctie aangebracht; door mij toegevoegde letters staan tussen haakjes.

Eerst nempt een pinte regenwaeter, en pinte renschen wijn (8), eenpinte gheijte melck, een pinte schinckelsop (9) ongesouten, caneel, foilie (10), van elck een onse, een loot noten muschaten, thien oft twelf groffels nagelen, ende de foille ende caneel moettij met u handt wat ontstucken vrijuen, maer de nagelen laet die geheel, ende die noten in ronde stucken, dit al te samen in eenen nieuwen eerder pot gedaen, wel dicht toegestopt, ende laetent sieden eenen miserere lanck, ende settet dan van tvier, ende laetet alsoo gestopt caut wordden, ende den pacient morgen en auondt hieraff te drincken gegeuen, het sal beteren met de gracie Godts, ende het is dickmaels geproeft.

Op fols. 3v-6v volgen remedies tegen hoesten en "fluijmen", waarbij we ook nu weer een paar Franse recepten vinden. Een paar voorbeelden:

(fol. 5v) Tegen stercken hoest.

Nempt vinckelwaeter (11) met wijn nuchteren, negen daghen lanck oft nempt munte ende stampse ende lechtse op de tonghe, dit es seer goet den ghenen die hoesten dat van coude compt.

Om te genesen kinderen die den kieckhoest hebben. Nempt ruijtje (12) ende wat alsem ende bruijn heijlich (13) ende roosen in een panne ghefreijt (14), en lechtse soo op de mage van de kinderen, het sal beteren.

Dit is een wonderlijcke goede medecijne voor de quaede hoesten ende voor de verstoptheijt op de borste dickmaels beproeft.

Ghij sult nemen eenen careelsteen (15) ende desen steen suldy gloijende (fol 6r) maecken ende daernaer lecht desen steen al gloijende in een schoone teijle ende ghieter op een pinte goeden wijn asijn, ende dan nempt desen asijn ende een pinte witten honich, ende siedt dit te samen, dat es te seggen den asijn ende honich, ende dan doeter dese specien inne: een derde loot noten muscaden, een derde loot foillie ende wat veneetschen ghimber (16) maer al niet soo veel, dese confectie suldij nemen des morgens eenen haluen silueren lepel, dat sal u den hoest ende de borst suyueren, ende reijn purgeren ende net houden.

Over waterzucht en de "tekenen des doods".

Onder de remedies tegen "dwatere", waterzucht (fols. 7v-10v), treft men een "recepte van doctoor Glaude Medicijn vanden Keijzer tegens dat waeter" (fol. 9v) aan, dat bestaat uit een zalf, gemaakt van het sap van wijnruit, wilde vlierbessen, olie en was, die op borst en buik gesmeerd wordt. Hierbij komen ook enkele zeer uitvoerige remedies voor, o.m. de volgende, die ook interessant is omdat er een hele reeks tekenen van de naderende dood opgesomd worden en er bovendien nog echo's van de aloude urinoscopie opklinken:

-
8. renschen wijn: Rijnwijn
 9. schinckelsop: aftreksel van soepvlees
 10. foilie: foelie, ook muskaatbloem geheten, welriekend omhulstel van de muskaatnoot, onder de bast.
 11. vinckelwaeter: aftreksel van venkel (*Foeniculum vulgare* Mill.).
 12. ruijtje: wijnruit (*Ruta graveolens* L.).
 13. bruijn heijlich: brunel, 'zelfheile' (*Prunella vulgaris* L.)
 14. ghefreijt: in vet gebakken, gefruit.
 15. careelsteen: baksteen
 16. veneetschen ghimber: uit Venetië ingevoerde gember.

(fol. 7r) Eene goeden dranck voor dwatere.

Item nempt blau corenblommen die int coren wassen, ende laeten die plucken alst schoon weder es, oock dat die blommen niet te seer rijp en sijn, ende plucken die bladerkens van die bloemen reijn af ende leggende in die lommer te drooghen tusschen twee doecken, maer niet in den locht oft sonne, ende dan in een lijnen sacxken luchtich gehanghen, soo blijuen sij een jaer lanck gaet, maer men machse terstont wel besigen, ist dat mense van doene heeft; van deze blommen gedaen in een steenen cruijcke met eenen engen halse ende doen daer inne goeden ouden renschen wijn, soo veel handtvollen blommen alsoo veel potten wijns salmen nemen, ende dan tot elcker handtvoll blommen om twee stuyuers foilie wel clijn gebroken tot poeder, ende doent met de blommen in de cruycke, ende roert die blommen wel onder den wijn, soo datse al wel nat vanden wijn sijn, en de cruijcke vast toegestopt met franchijn (17) ende was soo dat daer geen locht vuyt en gaet, ende grauen eenen put dry voeten diepe in uwen hoff oft int velt daer goede aerde es, ende setten die cruijcke in dien put, ende men sal de eerde daer wederom stijft aen setten, ende wel dichte bij den cruycke ghedaen, ende oock bouen wel vast weder op gedaen, ende latense soo drijmael vierentwintich vren ende noch twee vren ende een half ende liet langher in die eerde staen, ende nemense dan daer vuijte en sijgent (18) door eenen dock soo veel smaels (19) als men seffens drincken sal, te weten des morgens eenen vollen croes, ende twee oft drije uren daerop gheust, ende oock sachternoens ende des auondts als men slaepen gaet; die wilt die mach (fol. 7v) oock andertijen daerof drincken, ende als men eenen nieuwen dranck maecken wilt, soo sal men versche blommen nemen ende wijn en foilie als voor. es, dan men (20) moet eenen anderen verschen put maecken in de eerde op een andere plaetse, desen dranck sal dat water vander herten soo wel door waeter maecken als door den stoelganck veriaghen. Oft nu dat waeter naer de beenen trock, ende dat sij dicker werden, ende oock de voeten, soo salmen een voetbat maken als hier naer geschreuen staet.

Item nempt ysope, edel sauie (21), rooden ende witten bijuoet, ende laten dat met loopende waeter een goede half vre sieden, ende dan dat doen in een cuijpen, ende laten den pacient daer ouer stouen, rontomme dicht toegestopt een half vre lanck, dan salmen nemen waeter ende lauwent dat voors. bat, soo datmen die beenen daerinne lijden mach, ende sitten daer tot der haluer knien inne een half vre lanck, dan salmen eenen oprechten barbier nemen ende doen die beenen drooghen, ende laten van den enckel opwaerts onder die knien aen de haesemen (22) oft daermen den kaussebant bint binnen ende buijten beens drije gaetkens slaen, daer salmen dwater vuijt sien comen; oft nu den grooten ende cleijnen teen geswollen waere, soo machmen daer oock gaten in maecken, dan men moet wel wachten datmen geen adere oft sennen (23) en raecke, dat bat ende al het

17. franchijn: perkament.

18. sijgent: zeven, laten uitlekken.

19. smaels: malen, keren

20. men: het Hs. heeft met.

21. sauie: saliekruid (*Salvia officinalis* L.)

22. haesemen: deel van het onderbeen

23. sennen: zenuwen

voors. mach men soo dickwils maecken als ment van doen sal hebben, ende men moet al witte wolle kaussens draghen oft witte lijne caussens; sijn die beenen niet geswollen (fol. 8r) soo en ist niet van noode datmen dat bat maecke; den pacient moet goet regiment (24) met eten ende drincken houden, men sal geen verckens vlees eten, noch gesouten vlees, oft seer weijnighe spijs die gesouten is, noch dat platte voeten heeft als een gansse ende desgelijcken, oock gheen visch die geen schellen en hebben, oock gheen harinck, oock weijnich vis oft melck, want dat brengt al water bij, men mach oock geen ionck bier drincken, ende oock weijnich biers, ter goeder maten goeden auwen renschen wijn dat is den gesontsten dranck, oock sal men in sijn spijs gebruijcken foillie, ende schouwen (25) alle plaetsen die vochtich sijn, want dat es seer quaet.

Item om te weten oft men den pacient niet wel genesen en mach: inden eersten als den persoon van natueren heet is ende drooghe, soo en machmen die niet wel genesen, want dat es die siecte seer contrarie. Item het es oock een quaet teecken als sij die cortse soo seer crijghen in der sucht, ende oock als sij die loop seer crijghen sonder ophouwen, ende oock dat sij geen stoelganck en crijgen, dat is oock seer quaet teecken des doots. Item ten schaet niet als sij onderwylen den loop crijghen, ende dan wederom ophoudt, want het waeter scheet soo wel door den stoelganck als door twater maecken. Item ist saecke dat hem sijn water soo ouervloedich afloopt dat er sorchlijck, want die nature en cans niet wel verdraeghen. Item het is oock quaede teecken als des menschen waeter van twee coleuren es (fol. 8v) als root bruijn ende vael, oft roodt bouen ende swert onder, dat es een teecken des doodts. Item als den persoon sijnen asem cort es, ende dat sijnen asem halende swaerlijck toegaet ende sijnen stoelganck heel geopent wordt, dat is een teecken vander doodt. Item als den pacient seer hoest ende dat hem van geen andere siectheijdt oft coude aen en compt, dat is oock seer quaet. Item oock als die pacient fluijmen oft speecsel is gelijck schuijmen, ende dat sijnen asem ende het sweet oft vochticheijdt dat van sijnen lijue compt seer stinckt, dit is een teecken des doodts. Item het is een quaet teecken als men den pacient den dranck oft remedie in gheeft dat hij hem daer af wel geuoelt ende verlicht twee oft drijdaghen, ende dan weder soo cranck wordt ende dan weder beter wordt, als dit soo dick geschiet, ende het is noch veel quaeder als hij vanden voors. drancke gheen lichtenisse en gheuoelt, die en mach niet langher leuen, noch met den dranck gheholpen sijn. Item ten lesten soo ist oock een quaedt teecken als die handen geswollen sijn ende op gelooopen, ende alomme bladeren in den mont ende tandt vlees, ende om sijn lijf comende ende oploopende, ende als men siet dat hem afgaet met den stoelganck als bloedich, verheret vlees, want dat beteekent dat die leuer scheidt, dat sijn al teekenen van gheringe (26) doot, dan mach men den mensche wel tot Godt vermanen ende sijn kercken rechten geuen.

Over geelzucht

Remedies "voor de gheel"; de geelzucht vindt men op fols. 11r-12v, b.v. (fol. 12r.):
Nempt de bladeren van stinckende gauwe ende stoot dat cleijn, dan nempt een eije ende backt daer een koecxken oft twee af in bruijn boter wel hert

24. regiment: dieet

25. schouwen: schuwen, mijden

26. gheringe: vlugge

ende eet dat ende doeget negen morgens gelijk bouen, ende ghij sultse
quijt werden: al hadde daer aen een hondert gulden vermeestert, dit sal v
helpen.

Over koortsen en de pest

Daarna komt de "camerganck" aan de beurt (fol. 12v-14v), gevolgd door de zeer
uitvoerige groep recepten tegen allerhande koortsvormen, inclusief pest-koortsen
en remedies voor de pest (fols. 15r-37r). Bij deze laatste komen verscheidene
eigennamen voor o.m. een aan "Suster Geertruijt" toegeschreven drank (fol. 25r),
een recept van d' emedicijnmeester van "de hertoge van Sauoijen" (fol. 31r) en de
steden Leuven, Aken, Milaan en Aleppo.

(fol. 15r) Voor de cortsen.

Item nempt den dreck van gansen die int gras gaen weijden, ende doeten
door met wijn, ende gheeft den pacient dat te drincken als hem de cortse
aencompt.

(fol 16r) Voor de cortse.

Item als ghij de cortse begint te krijgen, soo suldi nemen harbe Roberti
(27), dit cruijt gescherft, ende met drie oft vier groffels nagelen gestoo-
ten, ende dat nat gemaect met wijn asijn, ende in eenen doeck ghedaen,
ende voor den neuse gehouden een langhe poyse: die cortse salder mede
vergaen.

(fol 21r) Een vuijtnemende ende seer sonderlinge remedie om den men-
sche vande peste te genesen ende daer isser geweest die binnen eenen
nacht hebben genesen geweest; oock ist tselue seer goet tegens de vlekken,
purper oft plekken vande peste, tegens de cole van selfs vuyt te breken
ende diergelijcke gebreken, als van Sinte Steuen ende van Sint Anthonis.

Item nempt het saet oft besikens van boom oft muer veijl (28) ende niet van
veijl die neffens derde cruijt, ende men moet de voorschreuen besekens
wel reijn aflucken, ende van de noortsijde, ist moghelijk, oft des niet,
pluctse soo ghijse gecrijgen cont al en waerense oock niet seer rijpe. Laetse
in den lommer drooghen, ende bewaertse dan in een houten busse als seer
costelijcke waere, ende ist datter iemant vande peste besmet is, nempt van
de voorschreuen besekens ende stootse in poedere, in eenen reijnen mor-
tier ende gheeft den pacient van dit poeder alsoo veel als men op een
gouden croone (29) laden soude oft meer, in een half gelas witten wijn,
daernaer deckten wel op sijn bedde dat hij wel sweete (fol. 21v); dit
gedaen sijnde, gheeft hem een ander hemde, ander bedde deksel, ende
ander slaepplaeckenen, ist mogelijk, immers ten minsten gheeft hem een
ander hemde ende ander slaepplaeckenen, sommige lieden die des auonds
van dit poeder ingenomen hebben sijn des morgens al wel te passe geweest,
datse opgestaen sijn lancx den huysse gewandelt ende ten lesten gheheelij-
cken ghesenen. Ick hebber eenen van milanen gesien binnen Aleppe (30)
int jaer 1523 die depeste hadde ende de cole...

(fol. 23r) Een ander (raet) van Leuuen, seer excellent. Om te weten oft
men de pestilentie int lijf heeft.

27. Harbe Roberti: robertskruid (*Geranium robertianum* L.)

28. veijl: klimop

29. croone: naam van een muntstuk

30. Aleppe: Aleppo, een stad in Syrië.

Nempt ws selfs pisse ende proeftse oftse saut oft brack is soos ijt ghij noch vrij, maer als sij suet es, soo hebdijsse int lijff.
Dit is den reat van Aken van gheen quade locht te ontfanghen in de pestilentie oft neuele.

Nempt een groote handtvol wijnruijt, ende maecken die nat met wijn asijn ende vrijuen dan die tusschen v handen ende doense dan in een schoon gelasken, ende ghiet daer op wat asijs ende decket dan wel vast toe ende laetent soo staen, ende nempt dan alle daghe van desen asijn in uwen mont, ende gorgelt v kele ende uwen mont daermede, ende vrijfter beijde v polsen mede, ende oock uwen slaep vanden hoofde ende oock v neusgaten ende oogen ende in de palmen van uwen handen, ende laetent indrooghen van selfs, nempt noch alle daghe ter seluer stont een vijghe ende okernoot, ende soo veel uijnruijten, dit scherft onder een ende etet al te samen nuchteren met wat souts ende dat doende en sal v binnen vierentwintich vren gheen quade locht oft vier mogen deren.

(fol. 27v) Om te maecken het gulden Eije voor de peste. Item men sal nemen een versch eije en slaen daer bouen in een cleijn gaetken, ende laten allen dat wit daer vuijt loopen, alsoo datter niet inne en blijue dan den doejere, dan steken dat eije alsoo vol goeden gestooten sofferaen, als men daer inne (fol. 28r.) gedoen can, dan salmen dat gaetken met deech oft met een ander schale wel vast toe stoppen, ende leggent van verre voor een vier; keeret (31) en wendet tot dat die schale al gelu is, maer het moet van verre gebraden sijn dat niet en verberne, ende alst gebraden is, dan suldij dat eije wegen, dan stootet al te puluer, dan suldij nemen witten mostaert saet, alsoo veel als dat eije met den sofferaen weecht, alst gebraden is...

(fol. 32v) Een seer schoon ende weerdich secreet om de peste te genesen, treckende het fenijn vander colen oft anthrax oft andere diergelijcke accidenten soe hier volghen sal.

Item nempt een leuende hinne ende trect haer de pluijme vanden eerse ende vande plaetse daer sij haer eijeren leijt, daernaesteltse in sulcker voegen opt accedent datse alsoo veel als op de cole oft plaetse der pesten geseten sij, ende houdtse daer een wijle tijts sittende, als dan sijdij sien dat de voors. hinnen alle oft immers een deele (fol. 33r) van het fenijn te herwaerts getrocken sal hebben, ende datse haest steruen sal, ende tsal goet wesen datmen dat doet tot twee, drij oft meer hinnen, deen voor dandere naer, die welcke alle de fenijnicheydt naer haer trecken sullen; dit moet ghij doen tot dat daer een hinne te lijue blijft...

(fol. 36r) Een wonderlijck secreet om den mensch van de peste te preserueren, ende is beproeft geweest in Ingelandt van alle de medecijnen ende groote sterfte van djaer 1348, die bijnae alle de werelt door regneerde, ende daer en is noch niemant geweest die van de pest niet en is gepreserueert geweest die tsecreet te werk stelde.

Item nempt aloë epaticum oft cicotrinium (32), fijnen caneel (fol. 36v) ende mirrhe, van elcx drij dragma, groffels nagelen, macis (33), lignum

31. keeret: het Hs, heeft kearent.

32. aloë epaticum oft cicotrinium: een van de aloësoorten.

33. macis: muskaatnoot.

aloe (34), mastick (35), bolum armenicum (36) van elcx een half dragma, alle dese dinghen wel gestampt in eenen suyveren mortier, daer naer tsamen gemencht ende in een vadt wel dich(t) toe gestopt, bewaert hier af; suldij alle morghen nemen tweemaal soo swaer als thalf vierendeel van een loot, met een half gelas witten wijn een weynich gewatert, dit doende suldij metter hulpen Godts vrijelijck in allen infectien van lochten ende van pest moghen wandelen.

Andere ziekten en kwalen

Na de remedie voor "pleuris" en steken in de zijde, (fol. 37) volgen middeltjes om allerlei bloedingen te stelpen (fols. 38r-39r) waarbij het volgende:

(fol. 39r) Om bloet vuyt den neuse te stelpen.

Item nempt een stuck roggen broot, ende laet daer op bloeijen, ende alst wel nat is vanden bloede, soo leghet op eenen rooster, ende laetet wel drooghe roosten opt vier, ende dan steket in beijde v neusgaten een stucken, ende het sal stelpen.

Dan komen kolieken en "coude pisse" (fols. 40r-42r) en de steen, het graveel en dgl. aan de beurt (fols. 42v-46r). Een voorbeeld van elk van beide groepen ter illustratie:

(fol. 40r) Voor de colijcke.

Item nempt een halff commeken wijn ende een galnote wel cleijn gestooten, ende dit tsamen op tvier geset tot dat werm is, ende gheeft dan dat den patient te drincken.

Voor de colijck.

Item nempt eenen lepel vol olie van olijuen, ende twee lepelen witten wijn ende een galote wel gestooten, ende tsamen op tvier werm gemaect ende latet den patient drincken.

(fol. 42v) Voor den steen.

Item eet alle daghe een jaer lanck negen eeckelen het sij ghesoden oft gebraden, oft alsoo men die can gheeten (37), die en sal nimmer gebreck hebben van den steen, ende heeft hij den steen, het salder om vergaen.

De nu volgende recepten zijn respectievelijk bestemd om te genezen "koeck oft herdicheijt in de sijde" (fols. 46v-47r), het "root menisoen", d.i. bloederige stoelgang (fols. 47v-50r), en het "siatica", jicht en "fledersijn" (fols. 50v-51v). De laatste groep omvat slechts twee recepten. Hierna komt de "popelsie" aan de beurt (fols. 52r-54r); een voorbeeld:

(fol. 53r) Voor de popelsije.

Item nempt negen bladeren eel saue ende negen bladers bruyn betonie,

34. *lignum aloë*: een welriekend hout van verscheidene soorten, vooral *Thymelaecœn*, *Burseraceœn* en *Rosaceœn*; het heeft dus met aloë niets gemeen.

35. *mastick*: hars verkregen uit *Pistacia lentiscus* L.

36. *bolum armenicum*: rode aarde, een aardsoort uit Armenië en die vroeger als *stypticum* gebruikt werd.

37. *gheeten*: eten

ende negen bladers witte betonie oft sleutel cruijt ende negen sokpens vanden roosemarijn, ende negen sokpens tijmoes, dit tsamen wel cleijn ghescerft, ende dit gedaen in eenen roomer gebranden wijns, ende dat wel vast toegebonden, dat daer geen lucht (38) vuyt en can, ende alsoo vierentwintich uren laeten staen, dan salmen den siecken een pater noster (39) op den rugge mede strijcken, sdaechs tweemael.

De vallende ziekte ontbreekt natuurlijk niet, maar het aantal recepten dat pretendeert deze gevreesde ziekte te genezen, is veel kleiner dan men kan verwachten (fols. 54v-55r). Het eigenaardigste recept is het volgende:

(fol. 54v) Een goede remedie voor die vallende sieckte oft besicktheijt.

Item nempt een moeder (40) van een vrouwe die haer eerste kint heeft gebaert ende het moet een knechtken (41) zijn, sij moet oock maecht sijn als sij bij haeren getrouden man gaet slaepen, ende van die het kint hebben nempt die voors. moeder, ende doetse in eenen nieuwen eerden pot ende stopt die wel met een schailie oft tichel en met doecken en met leem, dat daer geen locht vuijt en gae, want sij stinct seer, ende alsoo in eenen houen geset alsoo haest alst ruggen broot vuyt is, ende laetent daer inne staen drie daeghen, den houen vast toegestopt, sonder naer te siene, tot dat al drooge is, ende dan in poeder ghevreuen; daeraf salmen nemen soo veel poeders als men met drie vingeren can grijpen met eenen lepel lindebloeijsel water bloet lau, dit moet men nemen; alle gangen (42) als ment (43) crijght het moet gevseert (44) sijn.

Ook het aantal recepten tegen aambeien ("de spene") is klein (fols. 55v-56v) maar ook hier zijn er enkele interessante volkse remedies bij, b.v.

(fol. 55v) Voor de spene.

Item nempt een gedroochde smerwortele, ende hout die aen uwen hals (45), ende nempt noch een wortel, leght die in uwen dranck daer ghij daghelijcx af drinct, maer die en derst (46) niet gedroocht sijn.

(fol. 56v) Voor de spene.

Item nempt oesterschelpen oft mosselschelpen gepulueriseert, ende het poeder daerop gestreken, oft nempt een stuck van eenen ouden schoen, en brandt daer asschen af ende leghtse op wat wercx (47), ende doet dat aen die spene.

38. lucht: het Hs. heeft licht

39. een pater noster: zolang als het duurt om een pater noster te bidden.

40. moeder: nageboorte, placenta

41. knechtken: mannelijk kind

42. gangen: keren

43. ment: men het, d.i. de vallende ziekte

44. gevseert: gebruikt

45. hals: wegens het gebruik van het werkw. 'houden' en niet 'hangen' blijkt dat de smeewortel niet als amulet gedragen wordt, maar dat hals corrupt (of eufemistisch) is voor aars.

46. derst: mag

47. wercx: gen. part. van werc, pluksel van linnen of andere stoffen.

Na een groep "voor gebroken oft gescheurtheijt" (fols. 57r-58v) komen recepten tegen de windpokken aan de beurt (fols. 58v-59r); een voorbeeld uit de laatstgenoemde groep:

(fol. 59r) Tegens die cleijn poexkens die eenen mensche ingeslagen sijn. Nempt peerts toerte (48) oft de feente (49) van peerden die stille op de stalle staen, ende doeget door met wat wijns, ende geuet den siecken te drincken, ende sij sullen wederom vuytslaen. Item dit selue is oock seer goet tegen tcolicompas (50) ghedroncken.

Na vier Nederlandse en drie Franse remedies tegen "quaeden mont" en "stinckende, verrot tantvlees" (fols. 59v-61r) (51) treft men recepten aan tegen scheurmond en scheurbuik (fols. 61v-62v): een enkel voorbeeld:

(fol. 62v) Voor de scheurbuijck.

Item nempt een hantvol veille, ende een handtvol brembesien (52) bladeren ende wat aluyns, ende een stuckken granaetschelle (53) ende siet dit in loopende waeter ende spoelt hiermede uwen mont, het sal genesen.

Hierop volgen: recepten tegen "wormen der kleijnder kinderen" (fols. 63r-64r), wintervoeten, "open oft toe" (fol. 64v), vier tegen eksterogen (fol. 65r), om splinters uit wonden te verdrijven, om "blauwe buijl oft plecke" en "gheblutstheijt" te verhelpen (fols. 65v-66r) en een grote groep tegen "tantsweer", "stinckende tantvlees" en dgl. (fols. 66v-69r), om pijn in de keel (fol. 69v-73r) en allerlei oogkwalen (fols. 73v-78v) te verhelpen.

Enkele lukraak gekozen voorbeelden:

(fol. 65r) Om exterooghe te verdrijuen.

Nempt donderbaer (54) ende treckt het velleken vander platter sijden af, ende legget soo met dier sijde op de exterooghe, ende veruersschet smorgens ende tsauondts ende leghter wat wollen metter riken (55) ouer.

(fol. 66v) Voor den tantsweer.

Item nempt die sopkens (56) van die heete netelen (57) ende vrijftse tusschen v handen met sout, ende wermet tusschen eenen doeck en houdt dat op die tanden, het sal beteren.

(fol. 70r) Van quaede keele, rauwe kele.

Item nempt eel sauie ende violette bladers ende willighe bladers (58),

48. peers toerte: paardedrek

49. fiente: Fr. drek

50. tcolicompas: buikloop

51. fol. 60 is blanco

52. brembesien: braambessen

53. granaerschelle: schil van granaatappel

54. donderbaer: buislook (*Sempervivum tectorum* L.)

55. riken: verschrijving voor ieken; vet (wol met haar natuurlijk vet).

56. sopkens: topjes, jonge scheuten

57. heete netelen; brandnetels (*Urtica urens* L.)

58. willighe bladers: bladeren van wilgen

ende wat onghelijnden (59) honich, ende een weijnich aluyns; dit siet te samen ende schuijmet wel: hiermede sal men gorgelen al werm, acht oft negen mael sdaechs, het is beproeft.

(fol. 74r) Om schellen (60) van die ooghen te doen van menschen oft van beesten.

Item nempt veil die in de bosschen op deerde cruyt, niet die om die boomen hanght: die gestooten ende van dat sapken een drupken tsauondts in die ooghen ghedaen.

De volgende tekstgroepen omvatten: recepten tegen doofheid en "duijsselinghe" in de oren (fol. 79r-v), hoofdpijn (fols. 80r-81r), (61), maagpijnen en andere aandoeningen van de maag (fols. 82r-85r), slaapmiddeltjes (fol. 85v) en een grote groep wondendranken, waarbij ook een paar dranken voor allerlei andere kwalen een onderkomen hebben gevonden (fols. 86r-90v).

Enkele voorbeelden:

(fol. 79r) Voor die doofheijt.

Item nempt donderbladeren ende maechdencruijt (62) ende wat vrouwen soch (63), dit salmen stooten in eenen mortier ende dauwen dat sap vuijt, ende doent in die oore, ende nempt dat cruyt daer tsap vuijt gedauwet is, ende maect daer een wiecke af ende steect dat in die oore, dit salmen vier oft vijf weruen (64) achter malcanderen doen, alle morghen ende auont vermaecken; dit heeft lieden geholpen die in een jaer gheen clocke gehoort en hadden, soo seer excellent ist.

(fol. 86r). Voor den hooftsweer.

Item oft ijemant hadde groote pijn in sijn hooft, die sal nemen betonije bladeren gedroocht, en leggen die rontsomme sijn hooft, als sij wat werm gemaect sijn, oft nemen een cruijt dat robberecx cruijt (65) heet, ende leggen dat om sijn hooft, het sal terstont beteren.

(fol. 82v) Om die maghe te verstercken.

Nempt poeder van betonienbladeren, ende nempt dat naer den eten alsoo groot als een boone, het is seer goet.

Tegens een veruuyde maghe. (66)

Nempt alssen met roggemele ende doet dit te samen sieden in water ende legget dan alsoo heet als men verdraghen can op den crop vander maghe.

(fol. 85v) Andere remedie voor die ghene die niet slaepen en connen.

Item nempt twee hasenooren ende snijt die al leuende af, leght die onder thoof vanden pacient dat hijs niet en weet, ende sal seer wel slapen.

59. onghelijnden: ongezuiverde

60. schellen: vliezen

61. fol. 81v is blanco

62. maechdencruijt: maagdepalm (Vinca minor L.)

63. vrouwen soch: moedermelk

64. weruen: het Hs. heeft weluen

65. robberecx cruijt: robrechtskruid (Zie hierboven, noot 27)

66. veruuijld: het Hs heeft veruijld

(fol. 87r) Eenen goeden dranck van Mr. Geraert van Viane tot alle versche wonden int hoofd oft vlees wonden.

Item santorie oft duijsent gulden cruijt (67), senickele (67), ende wintergroen (68), van elcx een hantvol: dese cruyden moeten ghepluct sijn tusschen twee lieuer vrouwen, te weten assumptionis marie ende natiuitate marie...

Op fol. 91r staat als opschrift: "Hier naer volghen alle plaesters ende saluen" en van deze plaats af bevat het handschrift inderdaad vooral pleisters en zalfrecepten, alhoewel er toch ook enkele andere recepten in voorkomen.

Zalven en pleisters voor "wonden" en om "verbertheijt", d.i. brandwonden, te genezen, treft men aan op fols. 91r-100v (fol. 100r is blanco). Hierbij vinden we o.m. "Die swerte salue van Mr. Cornelis de draeck, een expert meester" (fol. 91r) die mij echter niet van elders bekend is, een "emplastrum aureum", een groene zalf (fol. 97v), "die salue die men heet petom oft nicotiaen" (fol. 98r). Opvallend is ook door zijn uitvoerigheid en zijn "diuersche crachten" het zg. "aqua caelestis oft hemelwater" (fols. 94r-95v).

Op fol. 98r wordt een recept als volgt ingeleid:

Oft gheuele dat imant met een mes oft poignart ghesteken waere gelijk tgeschiet is aen eenen jonghelinck die ginck wandelen ende sijnen poignart schoot vuijte, ende stack hem in sijn been meer dan een half vieren deel lanck ende daer gingen veel meesters ouere maer sij en costen tbloet niet gestelpen in thien oft twelf daeghen soo dat het bloet door cussen en bedde op den solder liep, soo wert daer toe gehaelt meester Meijnaert bernantz...

Hierop volgt dan de heelijze van deze mij evenmin van elders bekende dokter. Nog een kort recept:

(fol. 100v) Een sonderlinghe medecijne tegens die verbrant sijn.

Nempt een goet deel aiuijn, ende stamp die soo cleijn oft pappe waere, ende leght dat terstont opt verbrant, het sal terstont genesen, al en leght ghijter maer eens op, oft wildij datmen niet en bekenne, soo doet daer wat ghest (70) inne, en capt daer wat welle (71) in, probatum est.

Op fols. 101v-103r volgen een reeks recepten tegen "creft oft cancker", waarbij o.m. de volgende:

(fol. 102r) Voor die cancker een goede remedie.

Item nempt die blommen van willighen bladeren ende doet die in eenen pot, ende stopt die vast toe, ende graeften onder die aerde, ende daer sal olie of comen, die ghenesen sal alle canckere ende fistelen, oft nemt sout ende netelen te gader ghestooten: legget daerop, het sal ghenesen binnen neghen daghen, probatum est.

67. santorie oft duijsent gulden cruijt: centaurea, d.i. groot duizendguldenkruid (*centaurea centaurium* L.) of duizendguldenkruid (*Gentiana centauricum* L.).

68. senickele: sanikel, heekruid (*Sanicula europaea* L.)

69. wintergroen: eilooft (*Hedera helix* L.); Dt. Wintergrün.

70. ghest: gist

71. welle: betekenis niet duidelijk; corrupt voor veile, klimop?

Om den cancker te genesen.

Nempt catten pisse van eenen swerten katere, ende men sal den cancker daermede wassen, het daechs drijmael, ende dan (fol. 102v) salmen die pisse met schoon doecken daerop leggen, ende als die doecken drooghe sijn, soo salmen die wederom in die pisse nat maecken, hiermede sijn twee oft drij personen genesen.

Ontwrichtingen (fol. 103v) en "kwade benen" (fols. 104r-101r) komen daarna aan de beurt; uit de vele recepten van de laatstgenoemde groep een paar voorbeelden:

(fol. 103v) Om te verdrijuen alle weedom in des menschen leden al waer hij creupel.

Nempt olie van bremsaet ende merch van eenen peerde, siet dat te gadere, ende vringet dan door eenen doeck, ende men sal dat bremsaet slaen in dat merch met rijnschen wijne, maer eer men dan mensche smoute met deser olie, so sal men nemen vanden alderbesten olnetelen (72), ende die alderscherpste, ende daermede hem netelen over al sijn lijff. Probatum est.

(folio 104v) Voor quaede schorfte beenen oft armen van crawwagie (73), daer groote gaten af comen, ende is oock goet voor verbrantheit.

Item nempt drije vierendeel onghelijnt was, ende dat suldij smelten op colen in een nieuwe eerden panneken, ende roeret met een stocxken; dan suldij daer in doen een vierendeel van een pintken raepsmout oft lij-saetsmout en roeret onder een tot dat drijne (74), ende alst caut is legget dan met een plaester daerop ende tweemaal des daechs vermaect.

(fol. 105r) Voor quaede benen oft quaede borsten.

Item water van nachtschade met vrouwenmelck en met beetelbladers tsamen gestooten ende op die quaede beenen geleijt oft op vrouwen quaede borsten.

Op fols. 109v-110r zijn recepten voor fistels gegroeped, gevolgd door remedies tegen de roos (fols. 110v-111r). Bij deze laatste b.v.

(fol. 110v) Voor de roose.

Item nempt akeleijen water ende vlierknoppen water ende een ghebrande note muscate, dit salmen tsamen in nemen als men die roose crijcht.

Voor die roose.

Nempt koemes (75), doet dat door met goet bier ende gheeft hem dat te drincken: ist die eerste reijse (76), het salder mede genesen.

Op de volgende bladen staan recepten tegen ontstoken wonden en voor het "vier" in wonden (fols. 111v-113r), met o.m. een middel dat aan de hierboven reeds genoemde Mr. Cornelis de Draeck wordt toegeschreven (fol. 112v), remedies om allerhande wonden te genezen (fols. 113v-116r) en voor "apostemien (77), sweringhe oft ander siecten" en om "inconuenienten vander moedere" te verhelpen (fols. 116v-117r).

-
- 72. olnetelen: brandnetels
 - 73. crawwagie: jeukte
 - 74. drijne: stolle
 - 75. koemes: koemest
 - 76. reijse: keer, maal
 - 77. apostemien: gezwellen

«Catharre water», een wonderdrank?

Het laatste recept in het 17de-eeuwse gedeelte van het handschrift is een drank met vele wonderlijke eigenschappen (fols. 117v-118r), de enige gedistilleerde drank die in het Hs. aangetroffen wordt en die ook aan alchemistische doelstellingen refereert:

Maniere om Catharre (78) waeter te maecken.

Nempt twee oncen groote breede salie, de welcke heeft cleijne aerkens (79) ontrent het achterste (80), de welcke de punten sal afgenomen worden.

Cruijt naegelen, note muscaten, vande beste caneel, van elcx twee oncen. Paradijs greijn ofte cundamomum (81), foiles (82) zedoær (83), coriander, lange peper ofte greijn, van elcx een once.

Een orangeappel in stucken gesneden.

Ruthe (84), alsem, van elcx een vierendeel van een ons. Wit suijcker candij cleijn gestooten. Rosemarijn, lauendel blaederen ende bloemen, van elcx twee oncen.

Mas(t)ick van de alderbeste ende fijnste die te vinden is.

Al dese cruijden groff gesneden ende tsamen gestooten, alsoo oock groff gestooten alle de specerijen oftewel gesneden, ende dan tsaemen gedaen in een gelaesen vioel (85) die schoon is, ende gieten dan bouen de specerijen ende cruijden eenen stoop malueseijs (86), twee stoopen renschen wijn vanden besten, ende laetet alsoo wel toegestopt staen wercken der-tich daghen.

Daernaer salmen den wijn afgieten, ende nemen de cruijden ende specerijen ende tsamen stampen in een mortier cleyn, ende dan weder opgieten den wijn op de voorseijde cruijden ende specerijen, ende de selue dan distilleren opt sant in een alembicq, wel toesinde datter niet en can vuijt-vliegen soo wel vuijt den helm als vuijt den ontfangher.

Memorie. Als nu het beste al es gedistilleert, soo moetmer (87) bijdoen twee oncen van de salie hier voren verhaelt (88), eerst wel gespoelt ende wat gedroecht, ende dan wel gestopt in flessen ter sonnen setten ende dan ist volmaeckt.

Cracht ende deucht van dit Catharre waeter.

Tgeneest alle soorten van sieckten wel(c) men can hebben, soo wel binnen als van buijten tlichaem, tselue drinckende als men iet geuoelt, alle daegen nemen smorgens eenen lepel.

78. Catharre: fr. catharre, lopende neus, zware verkoudheid. Wellicht zijn hier toch de Katharen bedoeld, de religieuze, geheimzinnige secte uit Zuid-Frankrijk.

79. aerkens: haartjes

80. op de onderzijde van de bladeren

81. paradijs greijn ofte cundamomum: paradijskoren, cardamon

82. foiles: foelie

83. zedoar: Lat. zedoaria (Curcuma zedoaria Rosc.)

84. Ruthe: wijnruit

85. vioel: Fr. viole, distillerkolf

86. malueseijs: zoete, Spaanse wijn

87. moetmer: moet men er

88. verhaelt: vermeld

Tgeneest oock alle gebreken der oogen, laetende een druppel oft twee druppen in de oogen, ende rontsom de selue wat strijcken.

Tgeneest alle quaelen ende pijnen van binnen, die drinckende.

Tgeneest de vlceratie (89) ende wonden, soo wel gesteken als geslagen, de selue hiermede wassende ende strijckende.

Tgeneest oock alle vercoutheden ende sinckighen, soo wel vant hoeft als andere partijen vant lichaem; ende oock als het bloet niet wel vuijt en compt, de selue hiermede strijckende.

Tegen alle catharren, sinckinge vuijten hoofde naert herte als de Apoplexie (90): de gene die geraeckt sijn moeten hier van nemen drije, vier druppen op de tonge, ende naer drije uren sullen sij tot hen seluen comen.

Tis oeck excellent tegen de watersuchtige, tselue drinckende smorgens ende tsauonts.

Tegen eenen stinckende asem moet men het drincken ende de tanden vrijuen.

Tezgen de verstoptheden int hoeft ende neuse nemen eenige druppels.

Tes oock goet tegen alle turbatien (91) int hoeft ende herssenen als men hier wat van drinckt, ende thooft ende de slaepen vant hoeft hiermede wat bestrijct.

Tegen alle benautheden ende schuddinge vant herte ende de borst moet men wat drincken.

Tconforteert ende versterct de memorie ende doet langhe leuen ende bewaert de gesontheit, ende geeft een schoon coluer aen de gene die hier smorgens van drincken.

Tis goet tegen de opdragende (92) couleur, puijsten, licteecken en int aensicht oft andere partijen vant lichaem, hiermede strijckende.

Tegen de lazarije ende om te genesen moet men dat waeter strijcken ende vrijuen.

Dit selue water is oock goet om te separeren de metall en als gout, siluer, coper ende loot.

Tvlees ende de spijsen hiermede bestreken blijft een jaer lanck goed ende geeft aen de selue eenen goeden smaeck ende couleur.

Tot besluit nog dit: wie dit manuscript helemaal doorneemt heeft de sterke indruk dat het aantal recepten dat aan oudere bronnen, b.v. aan de 'oude meester' ontleend werd, weinig talrijk is. Het grootste deel lijkt gebaseerd op persoonlijke ervaring en eeuwenoude volkse overlevering, wat het belang van het handschrift voor de studie van de volksgeneeskunde uiteraard ten goede komt.

W.L. BRAEKMAN

89. vlceratie: verzwering; het Hs heeft vlaeratie
90. Apoplexie: beroerte
91. turbatien: stoornissen
92. opdragende: oplopende, hoogrode (?)

Zaaknamenindex

Deze index geeft een alfabetische lijst van alle ziekten en kwalen zoals vermeld in de originele tekst en in de kommentaar. De cijfers verwijzen naar de afzonderlijke paginering van het artikel.

- Aambeien: zie ook speen.
Aderspat: zie quaede beenen.
Apoplexie (beroerte) 15
Aposteimien (gezwellen) 13
Armen van crauwagie (crauwagie = jeuk, huidziekte) 13
Benautheden ende schuddinge vant herte 15
Beroerte: zie apoplexie.
Besicktheyt 9
Blauwe buyl oft plecke 10
Bloedingen 8
Brandwonden 12,13
Buikloop: zie tcolicompas.
Catharre (neusverkoudheid) 15
N.B. ook als eigennaam "Catharre waeter".
Camer ganck (stoelgang, ontlasting) 5,6,
Cancker 12
Cley n poekkens 10
Colijcke 8
Cortsen 5,6
Cort van asem sijn 2,5
Coude pisse (pisopstopping, last om te urineren - als vorm van geslachtsziekte, L. disurie) 8
Creft (kanker) 12
Diarrhea: zie loop.
Dooftheid 11
Duysselinghe in de oren 11
Dwatere 3,4,15
Eksterogen 10
Fistels 12,13
Fledersijn 8
Fluimen 3,5
Gebroken oft gescheurtheit (breuk, liesbreuk) 9
Geelzucht: zie gheel.
Ghebluttheit 10
Gheel 5
Goeden asem (om - te maecken) 2
Graveel 8
Herdicheijt in de sijde (zijdesteek, zijde wee) 8
Hoest 3,5
Hoofdpijn (zie ook hooftsweer) 11
Hooftsweer (hoofdpijn) 11
Inconvenienten vander moedere (ongemakken van de baarmoeder en vrouwelijke geslachtsdelen) 13
Ischias: zie siatica.
Jicht: zie fledersijn.
Keelpijn (zie ook quaede kele) 10
Kieckhoest (kinkhoest) 3
Kinkhoest: Zie kieckhoest.
Koeck (hartgespan, L. dabs mesenterica) 8
Kolieken: zie colijcke.
Koortsen: zie cortsen.
Kwade benen (zie ook quaede beenen)
Lazarije (melaatsheid) 15
Liesbreuk: zie gebroken of gescheurtheit.
Loop (diarrhea) 5
Maagpijnen 11
Malaria: zie nevele.
Melaatsheid: zie lazarije.
Moeraskoorts: zie nevele.
Nevele (moeraskoorts, malaria) 7
Ontlastingsproblemen: zie camerganck.
Ontstoken wonden 13
Ontwrichting 13
Oogkwalen 10,15
Opdragende couleur (bloedstuwung en kongesties in de menopause) 15
Open oft toe 10
Peste, Pestilentie, Pestkoortsen 6,7
Pleuris (pleuritis) 8
Podagra: zie fledersijn.
Popelsie (apoplexia, apoplexie, beroerte, attaque, bloedaandrag) 8
Puijsten 15
Quaede beenen (open of gesloten aderspat) 13
Quaede borsten (diverse vormen van borstontsteking) 13
Quaede hoesten 3
Quaede keele (keelpijn) 10
Quaeden mont (spruw, L. apthae) 10
Quaede schorfte beenen (schorfte = vorm van droge schurft) 13
Rauwe kele (heesheid) 10
Roos 13
Root menisoen (buikloop, rode loop) 8
Schellen van die ooghen (ooglenstroebeling) 11
Scheurbuik 10
Scheurmond 10
Siatica (sciatica, ischias) 8
Sinckighen (hoofdverkoudheid) 15
Slapeloosheid 11
Speen, spene (aambeien) 9
Splinters in wonden 10
Steen 8
Steken in de zijde 8
Stercken hoest 3
Stinckenden asem 15
Stinckende, verrot tantvlees 10
Sweringhe 13
Tantsweer 10
Tantvlees: zie stinckende...
Tcolicompas (buikloop) 10
Turbatiën in hoofd ende hersenen (stoornissen in -) 15
Uitdroging 2
Ulceratie (verzwering) 15
Vallende ziekte (Sint-Jansziekte, L. epilepsia; zie ook besicktheit) 8,9
Verbertheit 12
Vercouheden 15
Verstoptheden int hoofd ende neuse 15
Verstoptheit op de borste 3
Vier in wonden (slecht helende wonden) 13
Waterzucht: zie dwatere.
Windpokken 10
Wintervoeten 10
Wonden 15
Wormen der kleijnder kinderen 10

A.G.H. en A.E.

Een microfilm van het handschrift bewaard in de Archives départementales du Nord te Lille (Ms. 111) is ter konsultatie aanwezig in de Bibliotheek van de K.B.O.V., Kraanlei 65 te Gent.

VOLKSKUNDE IN HET BUITENLAND (2)

VOLKSKUNDE EN NATIE : EEN ALLEGORISCHE WORDINGSGESCHIEDENIS *

CLAUDE KARNOOOUH

"Wat chauvenisme verwerpelijk maakt is niet zozeer de afkeer voor het andere maar wel de liefde voor het eigen land".

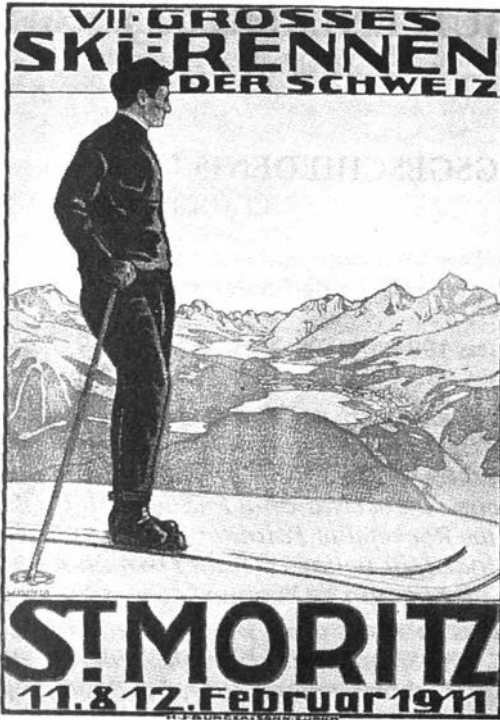
Karl Krauss, "Aphorismes", L'Herne 28, Paris 1975, p. 19

Deze lezing werd gehouden op de konferentie over "Volkskunde en de Staat in het hedendaagse Oost-Europa", georganiseerd door het Joint Committee on Eastern Europe of the American Council of Learned Societies en de Social Research Council, met financiële steun van het National Endowment for the Humanities, the Ford Foundation, the Rockefeller Foundation en het International Research and Exchange Board, in Bellagio (Italië) van 22 tot 31 augustus 1984 onder leiding van Gail Kligman en Yvonne Lockwood.

Claude KARNOOOUH, geboren te Parijs in 1940, ging, na zijn studies in de fysica te hebben voltooid, bij Prof. C. Lévi-Strauss antropologie studeren. Hij verricht veldwerk in Noord-Frankrijk (Lotharingen) en vooral in Roemenië, waar hij een jarenlange studie rond huwelijksgebruiken en machtsrelaties opzet. Naast publikaties op dit vlak in diverse tijdschriften richt hij sinds enkele jaren zijn aandacht op het probleem van het nationalisme (in de Balkan, maar ook in Israël) en de wijze waarop folklore gebruikt wordt binnen een nationale ideologie in de Balkan. Claude Karnoouh is medewerker aan het CENTRE NATIONAL DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE te Parijs. Hij werkt mee aan talrijke tijdschriften en boeken, is UNESCO-deskundige in Roemenië en Hongarije, en ook regelmatig medewerker aan "Communication & Cognition" te Gent.

1. TOERISME TUSSEN ARCHAÏSME EN MODERNITEIT

Kleurrijke affiches in de Parijse metro, exotische foto's in een reisgids, min of meer harmonieuze melodieën op de radio, een groep lenige dansers die een moment in het feestleven van het platteland op het podium laten herleven: dit zijn voorbeelden van geluiden en beelden die men ons tegenwoordig voorschotelt, het volksleven van min of meer verre landen, die de aanwezigheid laten vermoeden van een traditionele levenswijze die afgeschermd is van de bedreiging die van het stadsleven uitgaat. Om de sterke munten die ze zo begeren aan te trekken, hebben de Oosteuropese landen en de landen van de Balkan gebruik gemaakt van het volksleven. De toeristische aantrekkingskracht beantwoordt aan de Westerse, zelfs Europese exotische honger en speelt in op de reismanie van de verbruiker waardoor de mens tijdens de zomermaanden deel gaat uitmaken van een veralgemeende Brownse beweging (1). Tegenwoordig betekent reizen niet langer andere mensen ontdekken tijdens hun leven van alledag of tijdens hun feestleven. Op reis bekijkt de toeristenmassa de andere mens door een filter van shows die met die bedoeling worden opgevoerd. Ondanks verleidelende publiciteit die het plezier van het ontdekken aanprijst, wordt reizen vandaag de dag meestal teruggebracht tot een opeenstapeling van duizenden foto's en films van toeristen (om het nog niet te hebben over videofilms) die eerder het resultaat zijn van een verspillingsconsumptie van hoogtechnologische toestellen dan van een hobby. De toeristenmassa dient hoofdzakelijk om de ruime winsten van de reisagentschappen en de hotelketens te verzekeren!

*Verleidende publiciteit
 begon reeds vroeg.
 Zie een beeld van 1911.*

Traditie en authenticiteit

De reisagenten beloven hun klanten na enkele uren op het vliegtuig het weelderige spektakel van "traditie" in de omgeving van hun vakantieclub. We hebben hier te maken met een verwarring van genres die de illusie creëert pseudo-kennis te bezitten en zonder inspanning kennis op te doen die wordt aangeboden met voorgekauwde ideeën. Toch vertegenwoordigt datgene waarvoor men de toeristen uitnodigt, iets dat voor de inlanders weinig of geen verwijzingen naar de etnische, linguïstische en religieuze identiteit van hun land inhoudt. Zo is er bijvoorbeeld de rol van volksfeesten en in het Westen ingerichte wedstrijden waaraan Oosteuropese landen deelnemen in de geest van een nationalistische propaganda, een archaïstische aanvulling van de "nationale identiteit" die in een moderne context voetbal en andere sporten oproepen. Het is een gemeenplaats vandaag de dag de eenheid van internationale sport en kommercie te bevestigen; het volksleven, als een teatrale en muzikale voorstelling van een traditie, is een identiek fenomeen.

Als de reisagentschappen hun klanten uitnodigen de oevers van de Wisla, de Donau en verder in de vallei de oevers van de Ister te bezoeken, als ze de toeristen ertoe brengen de bergen van Macedonië te trotseren of ze doorheen het somber en majestueuze reliëf van de Carpaten loodsen, gebruiken ze steeds het volksleven om deze landschappen te antropomorfizeren. Daartegenover uiten de verwijzingen naar de middeleeuwse schoonheid van Krakau, de grootste overweldiging van de barokke kerken in Boedapest, de Oosterse weerklanken van de steden van de Balkan, zich heel wat diskreter, als een hulpmiddel om de bezoekers eraan te herinneren dat deze landen ondanks alles tot de enige "echte beschaving" behoren. Ongeacht hun stijl behoren deze monumenten, ikonen en schilderijen tot veel bredere kulturele gebieden, waar de etno-nationale specificiteit, door de nationale staat uitgeroepen, wordt ontbonden. De monumenten die het geloof in het middeleeuwse of het barokke piëtisme versterken, verspreiden zich over gebieden die geheel West- en Centraal-Europa bedekken en waarvan Boedapest en Krakau slechts de uiterste oostgrens vormen. Of het nu het archaische is van het

ortodoxe kristendom of het burgerlijk neo-klassicisme van de 19de eeuw, het is steeds handig op een andere plaats te gaan zoeken naar de bakermat, naar het creatieve epicentrum en men heeft er alle baat bij Istanbul, Ravenna, Moskou of Novgorod te bezoeken in het eerste geval, en Wenen of Londen in het tweede geval.

Met uitzondering van de indrukwekkende stroom van de Donau, de hoofstad van Hongarije, de weelderige gebouwen die overladen versierd zijn met saaie, pseudo-kariatiden, het parlement dat een identieke kopie is van het gebouw aan de Thames, herinnert alles je aan een omgeving die je al op een andere plaats hebt gezien, terwijl onze oren worden verrast door de eigenaardige melodie van een monotone en vreemd zachte taal. Af en toe zijn er enkele originele architecturale verwezenlijkingen zoals het bizarre geheel van konstrukties in Boekarest, waarvan het oude centrum binnen enkele vierkante kilometer synkretistische vormen aanneemt en waar, in een wanordelijke verdeling van tijd en ruimte, alle Europese en Oosterse stijlvormen elkaar doorkruisen. De hoofstad van Roemenië, die zich in het midden van een onaantrekkelijke vlakte bevindt, compenseert zijn geografische eentonigheid door een uitgebreide reeks verwijzingen naar andere plaatsen in de wereld, waarbij het naast elkaar plaatsen van elementen de stedelijke vormgeving een unieke, aangename en innemende charme meegeeft. Hier staat het neo-middeleeuwse kasteel dicht bij de neo-Oosterse villa. Een herenhuis in de stad dat het maniërisme van de 18^e eeuw nabootst, staat naast een gebouw dat overladen is met lome krulversieringen in een echte "Guimard" stijl. En de voorsteden van al die steden hebben niets te bieden dat ze zou kunnen onderscheiden van de voorsteden die overal in de wereld opduiken.

Nationalisme en toerisme

Deze menselijke landschappen, de historische en kulturele verwezenlijkingen interesseren de tourpromotors nauwelijks. Met uitzondering van de cultus en voorkeur voor het vreemde zijn voor hen enkel de zomerse uittochten naar de onderscheidbare zeeoorden van belang (2). In het kort, er is een onmiskenbare nood aan nationale identiteit die deze reisprogramma's animeert. Ze worden vaak georganiseerd door instellingen die, als ze er al niet door worden geleid, toch zeker belang hechten aan de kulturele politiek van de Staat.

Dit zijn tradities, het resultaat van wijzigingen die plattelandstradities onder invloed van folklorisme hebben ondergaan. Deze tradities vormen de inspiratiebron voor voorstellingen die meestal worden opgevoerd voor een naïef en onwetend publiek. Zo ontdekt men de tendensen van een gespleten nationalisme dat zichzelf tracht te bevestigen door zich om te zetten in een verbruiksgoed - toerisme - en dat op een spectaculaire wijze de nationale eenheid verkondigt van volken die niet lang geleden over zelfstandige rijken werden verspreid. Er bestaan vele verschillen tussen de gewoonten van verschillende Centraal- en Oosteuropese volken; maar ze verdringen nooit de linguïstische verschillen, vooral in de heel uitgebreide gebieden die uit volken bestaan die gemengd zijn of dicht bij elkaar leven. Religieuze verschillen veroorzaakten eerder heel wat broederkonflikten tussen deze volken. Toen tenslotte de nationale geest het bewustzijn van de plattelanders doordrong, namen de konflikten de vorm aan van echte oorlogen. Een centraal gezag leidde ze en mikte steeds op territoriale demografische winst die vaak volledig vreemd was aan de traditionele plattelandskultuur.

De beste vertoningen van het volksleven zouden dan ook niet mogen worden aangezien als voorstellingen die enkel bestemd zijn voor buitenlanders op zoek naar "opwinding". Ze zijn bestemd voor de bewoners van Centraal- en Oosteuropese landen voor wie ze de waarde hebben van voorvaderlijke beelden. Hoewel toerisme financiële winst betekent, mag men het daar niet helemaal mee gelijk stellen en zo het gevaar lopen dat het toerisme zijn specificiteit verliest.

Hand in hand met deze commerciële drijfveer gaat een eenvoudig maar doeltreffend verlangen een les te geven in etnografie, een beschrijvende volkenkunde, en geschiedenis. Vertoningen op het podium veroorzaken een pedagogie waarin je soms moeilijk de onmiddellijke politieke bedoeling herkent. Het blijft evenwel een voorstelling van een interpretatie, d.i. een wettiging van de bestendigheid van de volkstross onder een vernieuwde vorm van de nationale Staat zelf, of vandaag, van de Partij-Staat ("Parti-nation"). De praktische en symbolische funktie van voorstellingen is het kreeëren van een continuïteit tussen het heden en het verleden - altijd hypotetisch - waaraan het een geestesgesteldheid toekent die identiek is aan het hedendaagse. Het is trouwens uitgesloten deze genealogie van wettiging op te vatten in termen van een oorzakelijke relatie tussen massatoerisme en de propaganda van Nationale Staten, of gewoon als het resultaat van doorwinterde adverteerders. Het internationale toerisme is een veel te recent fenomeen in de geschiedenis van de internationale verhoudingen om het een dergelijke waarde toe te kennen. Folklorevoorstellingen bestaan al aanzienlijk langer. Ze duiken als zodanig op uit een vroegere kennis die de plattelandsgewoonten dadelijk ging verbinden met het politieke lot van de etnische achtergrond binnen de natie. Die kennis onthulde en verheerlijkte volksgewoonten; die kennis werd op twee manieren gewettigd door een tijdsgeest: enerzijds door de Verlichting en haar academische sanktie en anderzijds door de Romantiek en de populistische literaire traditie, die de kennis a priori de waarde toeschreef van een kulturele innerlijkheid die in het verre verleden van de plattelandse anonimiteit begraven ligt. Door in feite samen te gaan vormden wetenschap en poëzie een nieuwe kennisleer, een neo-traditie, "la neo-tradition", een soort voorstelling van het permanente, van de synchronische en diachronische eenheid van de etnische grondvesten van de natie, waarvan de plattelander het symbool was.

Vrouwen in traditionele klederdracht in Roemenië. In: Guide touristique de la Roumanie, 1935, blz. 2 en 25.

Zoeken naar een identiteit, een eigen gezicht

Niemand kan het succes van volkse voorstellingen tegenspreken die zich richten tot de inwoners van Centraal- en Oosteuropese landen. Dikwijls leiden deze de inlanders tot echte massabewegingen, naar authentieke passies die niet ingegeven worden door beleid. Folkloristisch opvoeringen, georganiseerd in de vorm van regionale en nationale wedstrijden en vaak in beeld gebracht door de audio-visuele media, of de nieuwe stedelijke karnavals, ingericht door de instellingen die het kulturele leven leiden, trekken vele vrijwilligers en nog meer toeschouwers aan, van wie het entoesiasme niet wordt beperkt door de sociale en commerciële voordelen die er uit voortvloeien. De melodieën van oude volksliederen of de passen en het ritme van een dans aanleren, zich terug inlaten met de technische complexiteit van het weven en van het decoratieve ontwerp van houten voorwerpen, of gewoonweg in min of meer traditionele plattelandskledij of verkleed in groteske oude klederen van volkse maskarades door de straten lopen omvat een hele reeks uitrustingen en handelingen die men niet zomaar vrijetijdsbesteding of vrije tijd kan noemen. Deze existentiële modaliteiten drukken iets uit dat dieper gaat, meer verborgen is, verder in tijd en geest, iets onbevattelijks. De strijkstok van een viool hanteren, de hoge tonen van een pentatonische fluit laten horen, met vrienden aan lichaamsexpressie doen en denken dat de vroegere gemeenschap op die wijze herleeft... omvatten een aantal identiteitsbeelden. Ze ontstaan uit onderwerpen die in en door deze handelingen wederzijdse en onmiddellijke erkenning zoeken. Zo vindt het verleden zich terug dank zij de teruggevonden tijd en stelt het de ik in staat zijn eigenheid en pluraliteit te bevestigen in een vroeger archaïserend wij dat de anonimiteit van het moderne urbanisme verdrijft met een heropstanding van een verleden dat zich in een niet-tijdelijkheid bevindt. Dank zij de uitwerking van wisselende titulatuur voor handelingen die het plattelandsarchaïsme aktualiseren, kiest en eist de heropstanding afzonderlijke gewoonten die deel uitmaken van een totaliteit die vandaag niet meer bestaat. Het hedendaagse volksleven neemt dan ook de vorm aan van een collage van elementen van volkse tradities die niettemin een echte evokatieve kracht bezit en aan een ingebeelde constructie een realistisch uiterlijk geeft, zodat het de handelingen van sociale acteurs heroriënteert. Deze laatste handelen evenwel meestal binnen de instellingen van politieke en technische moderniteit, en daarom hebben ze de systemen van ruimte-tijd verwijzing, eigen aan plattelandstradities, verlaten. Arbeiders, bedienden en studenten, of meer prozaïsch uitgedrukt, de "professionals" van de voorstellingen, vertegenwoordigen daadwerkelijk de moderniteit van de Nationale Staat.

Sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn de Oosteuropese landen en de landen van de Balkan inderdaad in verschillende mate industrielanden geworden. Zo pogen ze allen de vroegere vormen van plattelandse socialisatie, archaïsch en gemeenschappelijk, te vernietigen die gebaseerd is op een identiteit. Die bestaat en wordt beleefd in het feit dat ze behoren tot een beperkte ruimte, met een gemeenschappelijke ervaring van ritus en hetzelfde dialect. Onder invloed van de hekatombes van de twee wereldoorlogen - de massale volksverhuizingen die het gevolg waren van de manier waarom men nationale rivaliteit ging beslechten, de onrust veroorzaakt door de kulturele schok na plotse veranderingen in politieke en economische regimes - viel de meerderheid van de rurale gemeenschappen uiteen in Centraal- en Oost-Europa, met uitzondering van bepaalde afgelegen gebieden die voor zekere tijd van de aantasting van de moderniteit waren afgeschermd. Tenslotte, en ongeacht ons oordeel over hun intrinsieke waarden, horen we te herinneren aan de cruciale rol die de instellingen van onderwijs en gezondheidszorg hebben gespeeld in de waardenverandering die steeds kenmerkend is voor de transformatie van een archaïsche samenleving in een geïndustrialiseerde (wel minder dan de onze). Veralgemeende geletterdheid en sociale geneeskunde behoren tot factoren die bijdragen tot de vernietiging van de archaïsche voortreffelijkheden waardoor alle rituele voorstellingen aan een gemeenschap een bestaansreden geven als waar-demeter voor haar aanwezigheid in de wereld.

Teorie en archaïsme van de nationalistische idee

Als er iets is waarover zowel de hedendaagse Marxistische politieke sociologie als de "vooruitstrevende" politieke sociologie het eens zijn, dan is het dat zij het fenomeen "nationalisme" terugbrengen tot de expliciet politieke kenmerken: een overblijfsel van de "bourgeois"-gedachte of een vorm van politieke oppositie tegen het Sovjet imperialisme. Strikt kronologisch ging evenwel een etnisch-nationalisme vooraf aan de vorming van een burgerklasse in de wereldrijken... en zeker aan de geboorte van de Sovjetunie. Wat de politieke sociologie weigert voor ogen te houden is het specifieke archaïsme in de nationalistische gedachten van Centraal- en Oosteuropese landen m.a.w. de nieuwe manier waarop een in hoge mate moderne gedachte, of een gedachte die geïnspireerd is door moderniteit (in dit geval de Verlichting) dadelijk een plaats inneemt in een zeker begrip van archaïsme om zo een antwoord te geven aan de uitdaging die de moderniteit, als een volledige breuk met het verleden, vormt. Verrassend is dat het archaïsme niet dit van het archaïsche onderwerp impliceert. Integendeel, de reden ligt in het feit dat deze toevlucht werd aangeprezen als een axioma, de onbewezen maar algemeen aanvaarde stelling, van de nationalistische gedachte en dit door acteurs dit niet tot die archaïsche wereld behoren, hét teken dus van de echte revolutie. Toch verbergen de nationalistische argumenten die in Centraal- en Oost-Europa worden gebruikt te dikwijls veel verraderlijke diepere motieven, omdat ze de nationale opvattingen van het andere Europa pogen te identificeren - om de woorden van Miloz te gebruiken - met die van de Franse en Engelse politieke gedachte. Het begrip nationalisme zonder beperking toepassen op fenomenen die enkel uiterlijke gelijkenissen vertonen, betekent zoveel als gebruik maken van een passe-partout-kategorie en zo de interpretatie verarmen door een zuivere nominatieve analogie toe te passen. Deze geruststellende vereenvoudiging zet het woord om in de essentie van de zaak en vermijdt dat we ons richten tot specifieke hoedanigheden die wederzijds onherleidbaar zijn. Maar zo handelen betekent hier en nu beslissen dat alle fenomenen die in zekere mate verwijzen naar de begrippen staat en natie tot dezelfde klasse fenomenen behoren. Als een cultuur een woord, een begrip, een sociale en historische theorie uitvindt, bewijst niets a priori dat die iets universeels bezitten. Het is noodzakelijk aan te tonen en zelfs te bewijzen dat ze niet altijd gebaseerd zijn op een nieuwe primaire metafysica waarin de wilsuiting steeds poogt een niet-temporele waarde toe te kennen aan het tegenwoordige (dat deze toekenning door zijn handelingen in de hand werkt), of om een uitdrukking van Heidegger te gebruiken: om van wat de historiciteit van het bestaan toebehoort, het bestaan zelf te maken. Men kan Centraal- en Oost-Europa begrijpen in termen van sociale klassen, van socio-professionele groepen, van instellingen en van de partij (al is er maar één). Het is niet minder waarschijnlijk dat het ontstaan van hun sociale en politieke vormen in de context van de Nationale Staat, gebaseerd op etnische diversiteit, tot een volkomen verschillende sociale dynamiek behoort dan de Westeuropese. Niemand kan het bevestigen dat het voor een elite volstaat een Staat te besturen in naam van een etnische meerderheidsgroep, om een eenheid te vormen die identiek is aan die van Frankrijk en Engeland. Als u zich vragen stelt in verband met het ogenblik waarop die nieuwe idee wordt gevormd, die het etno-linguïstische met de natie assimileert, (en bijna tegelijk met de Staat) bent u verplicht de centrale en niet erkende plaats op de merken die wordt ingenomen door het "volks archaïsche" ("l'archaïque populaire").

2. EEN NIET ERKENDE MODERNITEIT: VOLKSTRADITIE EN NATIONAAL KARAKTER

Het begrip "Volk"

Niet lang geleden benadrukte Max Rouché, de Fransman die J.G. Herder (1744-1803) het best besprak, de beslissende bijdrage van deze filosoof aan de heromschrijving van het begrip natie. Hij trachtte volkse en geleerde cultuur en taal onder één enkel begrip samen te brengen: Natie. We moeten evenwel vermijden van Herder een soort proto-pangermanist te maken, zoals sommigen gepoogd hebben. Als kristelijk en bovendien luthers bisschop van Weimar heeft Herder zich steeds verzet tegen iedere verwijzing naar het feit dat één volk een invloed kan hebben op een ander volk, en heeft hij steeds de **gelijkheid van rechten in de literatuur** bevestigd, om zo ieders recht op **kulturele autarchie** te vrijwaren, omdat enkel de gelijkheid het mogelijk maakt voor de **geest van het volk** het nationaal karakter te bevorderen en poëzie te schrijven. Het begrip **geest van het volk** als bijzonder kenmerk van het nationaal karakter was geen nieuw begrip, toen Herder zijn eerste geschiedenis van het mensdom schreef (3). Hij nam het over van Montesquieu die het begrip gebruikte om de stabiliteit en de onveranderlijke vastberadenheid in de ontwikkeling van de volken aan te tonen. Het nieuwe in Herders formulering zit in het belang dat hij hecht aan nationale verschillen, zowel etnische als linguïstische, als bepalende kulturele factoren. In dit verband is het gepast er even aan te herinneren dat het belangrijkste deel van zijn werk enkel kan worden begrepen in een kontekst van konflikt die hem ertoe bracht zich te verzetten tegen het Kantiaanse begrip **burgerlijke gemeenschap** en meer algemeen ook tegen de ideeën van de Verlichting met betrekking tot de universaliteit van alle kennis. (4) Het verzet tegen Kant komt aan het licht in Herder's doctrine van het volk, die zich affirmeert t.o.v. politiek en kultureel rationalisme door Kant te verwijten de gemeenschappen uniform te maken - een soort minachting voor de menselijke geschiedenis - en door de voorkeur te geven aan de onafhankelijkheid en de absolute - historische - vrijheid van een individueel ratio. Wat volgens Herder de humaniteit van de mens uitmaakt is niet het individu, ongeacht zijn geleerdheid, maar kollektieve entiteiten die hem meer dan vastbesloten maken ten opzichte van de gemeenschappelijke kracht van ideeën die de totaliteit van de leden onbewust delen (5). Toen de Verlichting zowel in het aristokratische als het burgerlijke erudiete Europa triomfeerde, stelde Herder een vernieuwende bijdrage voor door de mensen bewust te maken van de etnos en zijn bijzonderheden die even onherleidbaar zijn als zovele monaden (een ondeelbaar bestanddeel of gesloten krachtcentrum), geleid, bestuurd en samengebracht door **Goddelijke voorzienigheid**, die aan ieder volk zowel zijn lot als zijn plaats in de algemene geschiedenis van de mens toekenden.

Historiciteit als essentie van de etnische groep

Dit is een korte samenvatting van Herders centrale stelling, die tegelijk kulturalistisch en historisch is, en die Humboldt wat later zal overnemen. Ze is gericht op verzoening, op het laten overeenstemmen van de universaliteit van de menselijke aard en de bijzonderheden van iedere etnische sociale groep als dezelfde uiting van de geschiedenis van de mens (6). Zo kon de echte menselijke monade niet langer meer het denkende individu zijn dat wordt gedreven door het verstand - dat volgens de filosofen van de Verlichting de onwetende, blinde en onbelangrijke massa in de steek laat: de plebs, **populace**, maar het is een nieuwe totaliteit die de individuen verenigt en overstijgt: het volk, **people**. Het originele bij Herder ligt in het feit dat zijn begrip "het volk" - hoewel dit begrip "de derde stand" omvat (d.w.z. het begrip "klasse") - verder gaat dan economische, kulturele en religieuze gelaagdheid en dit ten voordele van een veel meer wereldse visie die de eenheid van cultuur veronderstelt door het gebruik van een gemeenschappelijke taal die voor allen identiek is - en van de geleerden tot de arbeiders, van de aristokraat tot de meest ontherende plattelander. De rol die Herder toekent aan het karakter van

het volk, kon zich hoe dan ook niet vestigen zonder de geldigheid van een echte of een voorgenomen historiciteit van volken tegenover de geldigheid te stellen van hun leiders, aristokratische dynastieën enerzijds, en de radikaal anti-historische begrippen van politieke geldigheid zoals die werden aangevoerd door de meest extreme filosofen van de Verlichting anderzijds. Voor deze laatsten is het verleden eerst en vooral een tijd van duisternis en onwetendheid die in geen geval de grondvesten kan leggen voor om het even welke politieke en sociale toekomst. Van dan af toont volgens Herder historiciteit, opgevat als het aangenomen permanente van dezelfde etnische groep doorheen tijd en ruimte, (met) zijn glorieus en ondergeschikte verleden, de essentie aan van de etnische groep etnie, haar recht op kulturele en inderdaad ook op politieke autonomie. Door voor zichzelf het unieke te bevestigen van de eigen cultuur, in het vlak van de geschiedenis, roept ieder volk kollektief zijn eigen vrijdom uit. Meer concreet wilde Herder de Duitsers hun kulturele autonomie teruggeven die in de sfeer van de 18de eeuw volkomen onderhevig was aan de Franse cultuur.

Het bijzondere kenmerk van de historiciteitstests van Herder berust op de afwezigheid van verwijzingen naar veranderingen in de etnische achtergrond die in de hand worden gewerkt door sociale bewegingen, de economische, politieke en religieuze onrusten die de komst van de moderniteit aankondigen. En als hij er dan wel naar verwijst, ziet hij enkel kwaad en vervreemding. Bij Herder houdt de historiciteit van de volken nooit het contrast in waarin en waardoor ofwel de onrechtvaardigheid van de vroegere aristokratische gemeenschap of het evenwicht en de rechtvaardigheid van de toekomstige burgerlijke gemeenschap gevestigd zijn.

Daartegenover dient de historiciteit om het heden te wettigen doorheen de verwijzing naar de oorsprong... die wordt ingeroepen tegen het heden om zo een vernieuwing op gang te brengen die de geschiedenis, door middel van een restauratiebeweging, uitschakelt. Hierachter schuilt de gedachte: in het begin is alles goed, maar dan verknoeiden misbruiken alles, en het komt erop neer deze uit de weg te ruimen om terug te keren naar de oorspronkelijke toestand van vrijheid (7).

Dit kan zeker niét worden vergeleken met de doctrine van Rousseau, waarin de vrijheid van de hypotetische oorsprong voor eeuwig werd vernietigd door de socialisatie van de mens. Zowel wat oorsprong als natuurlijke wetten en contrast betreft, stelt Herder net het tegenovergestelde voor van wat Rousseau beweerde. Rousseau heeft inderdaad nooit gepoogd de oorsprong te herstellen die enkel als hypothese bestaat. Zijn belangrijkste en essentiële zorg was de principes te vestigen voor een nieuw sociaal kontrakt dat burgerlijke vrijheid zou inhouden. De natuurlijke vrijheid was definitief verloren en dus was het nodig de systemen gebaseerd op onrechtvaardige kontrakten (8) ingrijpend te wijzigen. Voor Rousseau en Herder speelt de geschiedenis in ieder geval een primaire rol, maar zij zien ze in twee tegenstrijdige dynamische vormen. Als Rousseau het verleden inroept, doet hij dat om de verhouding tussen de dominerenden en de gedomineerden in het heden te wijzigen en om met hetzelfde proces de onrechtvaardigheden van de geschiedenis te verhelpen. Herder daarentegen ziet geen ander alternatief voor de onderwerping van de volkeren (en meer bepaald de onderwerping van de Duitse volk aan de Franse literatuur en aan de Verlichting) dan uit het vergane verleden de basis halen voor een etiek, een levens- en zedenleer, ene politiek zelfs, die de onrechtvaardigheden van de geschiedenis zou uitschakelen om zo het heden te verwerkelijken.

Taal en Bijbel als elementen van een groeiend nationalisme

Deze wens benadert de wens van Luther (hoe zou dit kunnen verbazen?) die het Duits - streektaal in die tijd - tot de belangrijkste dimensie van een nationale taal verheft in de hoop de echte godsdienst, omvergeworpen door plichtsverzuim van Rome, te herstellen. Het eigenlijke vertalen van de Bijbel en de universaliteit van het Heilige Woord in het Hoogduits houdt inderdaad niets minder in dat een zelfbevestiging en toont de voortreffelijke waarde van een nieuw geschreven taal en literatuur; maar eveneens duidt het de grenzen aan tot waar het mensdom als schepping als een ongedifferentieerd geheel kan worden beschouwd. Dit is een beperking maar ook een loochening, al is die slechts gedeeltelijk, van de Goddelijke boodschap: vanaf nu zal God aan ieder volk toebehoren (9). Een nieuwe gedachte die de basis legde voor een nationale geest in Centraal- en Oost-Europa ten gevolge van de beslissende rol die de reformatie speelde in wat duidelijk moet worden begrepen als een linguïstische toeëigening van het Heilige woord. De reformatie had namelijk niet enkel invloed op de volken die zich bekeerden tot de verschillende protestantse sektes; de invloed ervan liet zich ook voelen in alle etnische groepen en leidde bijvoorbeeld tot de eerste vertalingen van de bijbel in de moedertaal van volken die nog steeds katholiek en orthodox waren. Dit is in ieder geval één van de oorspronkelijke bronnen voor de rol van de godsdienst in de uitdrukking van vroeg nationalisme in Centraal- en Oost-Europa. Om verder te gaan dan etnische achtergrond en godsdienstigheid en om zich volledig te bevestigen in het politieke vlak, zou het voor het nationalisme nodig geweest zijn de sekularisatie van de religieuze en linguïstische etnische achtergrond, waarvan Herder de entouziaste architect was, te bewerkstelligen. Als luthers bisschop bleef hij het middeleeuws kristendom van voor de reformatie en het archaïsche van de Germaanse oorsprong in naam van regressieve historiciteit herstellen. Zo gaf hij de Germaanse volken in hun geografische verspreiding over Centraal- en Oost-Europa en in hun verbrokkelende staten een duurzaamheid en een eenheid die in tegenstelling stond met hun wezenlijke ervaring van politieke versnippering. Deze duurzaamheid, deze eeuwigdurende identiteit, was enkel maar een projectie in het verste verleden van Luthers inzichten toen deze, door de bijbel in de Duitse vertaling onder het volk bekend te maken, zijn taal en alles wat erdoor werd uitgedrukt - sociale ervaring, cognitieve domein en symbolische orde - het status en het belang van een erudiete cultuur gaf. Twee eeuwen gingen voorbij tot de les vruchten begon af te werpen die geheel Europa aan de andere kant van de Rijn zouden bezielen.

Etnisch nationalisme als blijvend decor

Herders posthume triomf is zonder grenzen en veel belangrijker dan historici, sociologen en etnologen van Oost-Europa en de Balkan beweren. Zijn invloed op de culturele en politieke gedachte van elites in het andere Europa was en blijft nog steeds bepalend. Tot het midden van de 20^e eeuw inspireerden de filosofen en de politici zich op zijn doctrine. Vandaag dragen vele etnografische werken de stempel van Herder. Zelfs

*Johann Gottfried HERDER.
Buste door M.G. Klauer.
(Foto Prentenkabinet, Kon. Bibl. Brussel).*

wanneer ze schuil gaan onder strukturalistische en funktionalistische methodes berust de geest die hen drijft steeds op een monadisch begrip van de etnische natie ("nation ethnique"): een nauwe vereniging tussen de geleerden en het volk, een **absolute identifikatie tussen de gehele bevolking en de wil van de Staat** (10).

Tegenwoordig kennen onderzoekers het marxisme en zijn politieke uitingen inderdaad meer belang toe op basis van de wereldwijde invloed van de Russische Revolutie en van de verdere ontwikkeling van het Sovjet imperialisme. Maar is er iemand die de veranderingen in de marxistische doktrine onder invloed van het nationalisme heeft opgemerkt? Men vindt er voorbeelden van in Oost-Europa en vooral in de meeste landen van de Derde Wereld. Hoewel men Herder in West-Europa onderwaardeert, loont het de moeite te benadrukken dat zijn doktrines amper enige invloed hadden op sociale en politieke geschillen in Frankrijk en Engeland, of in de Verenigde Staten. In deze landen was de staat omgevormd vóór de etnische natie en de belangrijkste conflicten in deze gemeenschappen uitten zich in sociale klassen, klassestrijd en imperialisme, die veel beter te verenigen waren met de marxistische doctrine. Met de merkwaardige uitzondering van E. Quinet, die geselecteerde passages uit zijn werk vertaalde, kon Herder de gedachten van de Franse en Engelse idealistische of socialistische filosofen en politieke denkers niet inspireren, want het principe van onafhankelijke etnische en culturele entiteiten - de essentie van Herders argument - sprak zowel de koloniale politiek van de grote Europese staten als het universalisme die volgen uit alle marxistische en anarchistische opvattingen van gemeenschap, politiek en economie, tegen. Men kan niets gelijkaardigs vinden in de meeste elites van Centraal- en Oost-Europa. Reeds vóór de Griekse onafhankelijkheid in 1830 hadden Herders ideeën de weg geopend naar etnisch nationalisme en begon men ze te gebruiken als een verrechtvaardiging van het verlangen naar culturele autonomie en politieke onafhankelijkheid van etnische achtergronden waarvan de elites het dynastie-principe *cuius regio, eius religio* (die het land beheert, diens godsdienst geldt) wilden omvergoeien. Populistische domokratie en politieke etnische achtergrond zijn de kernwoorden die alle Centraal- en Oosteuropese nationalistische bewegingen inspireerden wanneer het aristokratische of religieuze nationalisme verzwakt of verdwenen was. De periode tussen het begin van de 19^e eeuw en de verdrags- onderhandelingen na de Eerste Wereldoorlog geeft de ontwikkeling en de triomf weer van Herders opvatting over het volk en de natie, die zijn Franse vertaler als volgt schitterend samenvatte:

Een gelijkaardige opvatting van het begrip volk is daarom kenmerkend voor ... Duitsland in het bijzonder waar de natie niet samenging met de Staat. Dit was tevens het geval in Polen na de verdeling, en in de hele Europese Balkan. Men kan zeggen dat die opvatting van het begrip volk typisch is voor de Balkan en typisch balkanizerend is... in Frankrijk en Spanje creëerde de Staat de natie. In tegenstelling daarmee, is het de linguïstische natie die in "Herderiaanse" landen - Duitsland, Italië, Tsjechooslowakije, Servië, Griekenland, Bulgarije en Roemenië - de Nationale Staat in het leven riep. (11).

Door het balkanizeren van geleerde cultuur ("culture savante") om ze te identificeren met de etnische groep die een gegeven ruimte domineert, hebben Herders ideeën sedert het begin van de 19e eeuw een werkelijke verandering in de opvattingen van het volk en van het volkse veroorzaakt.

Dat roept niet enkel veronderstellingen van een andere opvatting van geschiedenis in het leven, maar ook de voorbodes, in een diepere betekenis, van één van de meest eigenaardige uitdrukkingen van sociale en politieke moderniteit, namelijk de toevlucht tot volks archaïsme (zgn. "terugkeer naar de bron").

3. TERUG NAAR VOLKSKUNDE: DE DOOD VAN DE TRADITIE

Vanaf haar geboorte heeft de volkskunde, die men op twee manieren kan bekijken, namelijk als een archaïsche traditie die werd toegekend aan het volk of als een kennis die aan dezelfde tradities een nationale kulturele waarde geeft, een hechte en onbrekbare band met het politieke, hoewel het een terugkeer tot het kulturele kan betekenen. Voor de elites van Centraal- en Oost-Europa is het begrip *natie a.* een plaats waar het universalistische ideaal van een politieke democratie die steunde op het begrip "vrije burgers", en *b.* de historische geldigheid van de duurzaamheid van de etnische achtergrond die steunde op het archaïsme van dezelfde tradities van de burgers, samenvallen onder één enkel transcendentaal principe. Dan is het gemakkelijk om de onoplosbare tegenstelling te vatten, die eigen is aan deze nieuwe versie van de natie. Inderdaad, twee tegenstrijdige opvattingen scheiden de rationalistische wil om een burgerlijke vrijheid uit te bouwen door te breken met de monarchistische en feodale traditie, en het irrationele van een kulturalistische historiciteit die de zogenaamde archaïsche vrijheid opnieuw moet in leven roepen door een onafhankelijkheid te herstellen die steunt op kollektieve afstammingen. Deze historiciteit is irrationeel, omdat het sociale, cognitieve en symbolische archaïsme van plattelanders nooit de Nationale Staat tot doel gehad heeft en omdat het begrip *individuele burgerlijke vrijheid* ("liberté civile") nooit deel uitgemaakt heeft van de Weltanschauung van de archaïsche gemeenschap.

Moet men het in het leven roepen van de volkskunde, in zover die een "wetenschappelijke" wettiging is van de Nationale Staat, misschien beschouwen als de laatste poging van het Westen om te vluchten in het denkbeeldige, weg van de teleologische leemte die het resultaat is van een veranderende moderniteit ("modernité") die, van bij het begin, het universalisme van haar oordelen en verwezenlijkingen verheft boven het nihilisme van bepaalde waarden in sociale, economische en politieke uniformisering? Een poging die, naarmate de massademocratie zich ontwikkelde, de Europese volken zou leiden naar de moorddadige apocalyps van de 20^e eeuw in naam van een "immanente rechtvaardigheid van de geschiedenis", ingekalkuleerd van bij het begin van de etnische bestaansgrond. Duistere manipulaties van de kollektieve gedachte betrokken het volk steeds meer bij de moderniteit om de ergste xenofobische oerafstammingen geloofwaardiger te maken. Men kan etnisch nationalisme nog steeds begrijpen als het pad dat de Europese volken wilden volgen om in het begin het kulturele en politieke imperialisme van de autoritaire wereldrijken tegenover elkaar te plaatsen, en later het imperialisme van de machtige Westeuropese landen. Toch kon niet iedereen de valstrik vermijden van modellen die als ideaal dienden om de etnische en linguïstische identiteit als een universele waarde te plaatsen tegenover de nieuwe allogenen die nu leven in de kontekst van de nieuwe soevereiniteitsopvatting van de Staat: elk van deze modellen gebruikte procedures dewelke de imperialistische macht had aangeklaagd. Bijgevolg ligt de oorzaak van het succes van het Nazisme - een radicale versie van het etnisch nationalisme - in Centraal-Europa en in de Balkan minder bij het machiavellisme van de diplomatie en van de geheime diensten van het Derde Rijk dan bij de perfectie van het etnische "Nationale Staat"-model dat het voorstelde. Door te steunen op het herstel van de archaïstische etnische achtergrond tot haar oorspronkelijke zuiverheid, beweerde het Nazisme de ultieme verwerkelijking ervan te vinden in de ontwikkeling van wetenschappelijke en vooral technologische moderniteit zoals geregeld door een sterke, autoritaire, zelf totalitaire Staat. De burger van de etnische Staat kan zelf geen vrije beslissingen meer nemen: het kontrakt werd opzettelijk verbroken in naam van de *wetenschap* die de Staat gebruikt om ieder zijn plaats in de afstamming van de volken aan te wijzen en zo aan te duiden wie de natuurlijke erfgenaam is van de zogenaamde archaïsche nationale tradities. Het is niets minder dan de triomf en de apoteose van de macht van de etnische achtergrond in zijn geheel, die alle sociale kloven overschrijdt, alle verwarring die eeuwen geschiedenis meebrachten, veroveringen, overwinningen en nederlagen. Zo laat de immanente, niet historische eeuwigdurendheid van de etnische achtergrond de werkende massa's geloven in het herstel van de primitieve eenheid die verloren is gegaan in de *maskerade van de geschiedenis*: de *etnische Nationale Staat dringt het feit, de gerekonstrueerde geschiedenis van de oorsprong, op als een rechtsprincipe.*

De «mystiek» van een etnisch nationalisme

Het gaat hier nochtans niet om leiders met achtervolgingswaanin maar eerder om volksmassa's die worden weggerukt uit de archaïsche gemeenschapsidentiteit om de nieuwe, anonieme en behoeftige wereldsteden, waar legioenen proletarieërs op elkaar gepakt zitten, te bevolken. Het etnische nationalisme bereikt het hoogtepunt van zijn macht enkel en alleen door zich onder de vorm van een massademokratie voor te doen die doet denken aan gemeenschapsarchaïsme. Archaïsche plattelandsgemeenschappen zijn inderdaad altijd kleine kollektieve entiteiten, kleine groepen die de neiging zouden hebben elkaar te negeren. In het begin waren de gevolgen van de economische en daarna politieke moderniteit nodig om verschillende plaatselijke tradities gelijk te schakelen. Maar dan was het nodig ze te sekulariseren in een verering van de natie en van haar staat, in de meedogenloze ontwikkeling van een markteconomie (de "rustieke" voorwerpen), in het onderwijs en in de dienstplicht ten einde een archaïsche traditie te bewerkstelligen. Men kan nooit genoeg zeggen hoe sterk historische argumenten hebben doorgevoerd in het vormen van een beeld van de etnische samenhang vanuit een oerafstamming die, in feite, overeenkomt met de eenheids- 'mystiek' in de geschiedenis van de volken. Het lijkt me dat dit de geest is van etnisch nationalisme en van zijn 'wetenschappelijke' en literaire uitdrukking: volkskunde.

De transformatie van het begrip "volk" in de overgang van rationalisme tot etnische romantiek is belangwekkend gezien de rol die het rationalisme er zelf in aanneemt door het opleggen van een historicistische en kulturalistische opvatting van de wet. De denkers van de etnische romantiek hebben in zekere mate het rationalisme gebruikt tegen het rationalisme om de geschiedenis een reden te geven, een reden die niet langer was gebaseerd op het natuurlijke universalisme van de oorsprong noch op het universalisme dat nog moet komen - dankzij de triomf van de vooruitgang - maar wel op het absolute relativisme van de geschiedenis van ieder volk. Dit kan evenwel niet de redenering zijn voor archaïsche onderwerpen waarbij integendeel de traditie concreet wordt beleefd in het dagelijkse en het rituele leven, los van de geschiedenis en in volledige tegenstelling met de veronderstellingen van de romantiek die de theoretici van het etnisch nationalisme later weer tot leven hebben gebracht. (12) Om een betekenis te geven aan de geschiedenis, met andere woorden een toekomst die verschilt van het verleden, zelfs al komt deze toekomst naar voren als een bewust, vrijwillig herstel, kunnen we stellen dat deze gedachtenlijn hoofdzakelijk behoort tot het historicisme en daarom tot het moderne denken. Met andere woorden, het rationalisme bij de etnische romantiek richt zich op het verzoenen van een onbedwingbare archaïsche traditie, of, om het met de woorden van Remo Guidieri te zeggen, "*een dwang om wat nog niet door de wereld is verteerd te herleiden tot het altaar van de wetenschap*". (13) De etnische Nationale Staat heeft de neiging, zoals iedere Staat, zich bij middel van een voorgewende wetenschap, de traditie toe te eigenen die niet kan worden geassimileerd omdat ze niet te verzoenen is met haar doelstelling. Toch vernietigt de etno-staat gewoon de traditie door haar eigen logica, die altijd de loochening van gelijkaardige entiteiten impliceert in de veronderstelling dat het de traditie zou laten verrijzen en zelfs herstellen in zijn oorspronkelijke Staat (14).

Slotbedenking

De studie van archaïsche rituelen zoals de volkskundigen ze voorstellen en de toepassing ervan in folkloristische opvoeringen hebben nooit voordien zo perfect de gelijktijdige kontradiktie en komplementaire opvatting aangetoond die wordt gekoesterd door rationaliteit en irrationaliteit in de hedendaagse interpretatie van de traditie, die nooit vrij is van specifieke doelstellingen. Vandaag komt massatoerisme, verzadigd door een ersatz-traditie, terug in aanraking met dezelfde dubbelzinnigheid waarbij de rationaliteit van economische winst de irrationaliteit van een bevestiging van een archaïsche, etnische identiteit in de hand werkt. Hoe komt

het dat men hierin niet één van de cruciale vragen van onze tijd ziet, temeer daar de planeet vastzit in een kommunikatienetwerk dat toespraken, beelden, nieuws en, zelfs nog meer - namelijk de bijzondere waarden die economische en politieke machten de mens aanbieden - standaardizeert.

Parijs, 28 juni 1984.

* Vertaling van de originele Engelse tekst door Joost Bolle.

- (1) Een verwijzing naar het werk van J.A.C. Brown "Psychologie van de beïnvloeding. Van propaganda tot hersenspoeling" (oorspr. titel: Techniques of Persuasion, 1963).
- (2) Ik heb opzettelijk niets gezegd over het probleem Griekenland, een uniek geval, belangrijk genoeg om er een zeer gedetailleerde studie over te maken. In feite maakt de oude cultuur niet enkel de kulturele erfenis van het geleerde Europa uit, maar ook de erfenis die bewaard en verrijkt is door kommentaar. Het Hellenisme van het Italië van de Renaissance en van het Duitsland en Engeland van de Romantiek geeft de Griekse oudheid een unieke internationale dimensie die geen andere cultuur in Centraal-Europa en de Europese Balkan bezit. Daarom moet het volk en post-byzantijns Griekenland worden uitgesloten uit iedere gedachte van kulturele continuïteit van het oude Griekenland. Het volstaat *Voyage from Paris to Jerusalem* van Chateaubriand te lezen om te begrijpen dat de erfgenamen van Plato en Aristoteles zich in Florence, Rome, Oxford en Heidelberg bevinden, en niet onder de veehoeders die hun geiten tussen de weelderige ruïnes bewaken.
- (3) J.G. Herder, *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*, Beytrag zu vielen Beytragen des Jarhunderts, 1774. French translation, Paris: 1942.
- (4) Ik vereenvoudig deze lange controverse omdat Herders gedachte over enkele essentiële punten van zijn eerste doctrine nu en dan veranderde, vooral inzake de rol van het kristendom; ik heb het hier enkel over het begrip volk ("peuple") dat min of meer hetzelfde is gebleven doorheen zijn leven, en dat opnieuw zal worden gebruikt door alle theoretici van het etnisch nationalisme.
- (5) E. Kant, *La Philosophie de l'Histoire* (essays), Paris: 1947, Ch. 3. Antwoord op de vraag: "Wat is "de Verlichting"?" 46-66, en Ch. 4. Overzicht van Herders werk, "Idées en vue d'une philosophie de l'histoire de l'humanité" (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit) 56-87.
- (6) Maurice Boucher, *Le Sentiment National en Allemagne*, Paris: 1947, 11
- (7) Max Rouché, "Introduction", in *Idées pour une Philosophie de l'Histoire de l'Humanité de Herder*, Paris: 1962, 47.
- (8) J.J. Rousseau, *Du Contrat Social*, Parijs: 1762. Citaat in de Flammarion-editie (Parijs 1965), Ch. 8 ("De l'état civil"), 66:
"Wat de mens verliest in het sociaal contract is de natuurlijke vrijheid en onbeperkt recht op alles wat hem aantrekt en dat hij kan krijgen; wat hij wint is burgerlijke vrijheid en de eigendom van alles wat hij heeft".
- (9) Antoine Berman, *L'Épreuve de l'Étranger, Culture et Traduction dans l'Allemagne Romantique*, Parijs 1984, Ch. 1, 43-60.
- (10) T.G. Masaryk, *The Making of a State, Memories and Observation, 1914-1918*, Londen, 1927. Cf. Ch. over "Democracy and Humanity", 368-441. L. Blage, *Trilogia Culturii*, Boekarest, 1944.
- (11) M. Rouché, op. cit., 48
- (12) Cl. Karnoouh, *Le rite et le discours, introduction à la lecture de la versification populaire*, Gent, 1983.
- (13) R. Guidieri, *L'abondance de pauvres*, Parijs, 1984. C;f; 189.
- (14) R. Guidieri, op. cit., 190: "Dès qu'un peuple défend un destin égoïste, érige sa propre altérité en privilège, la négative réactive sous cours".

Europäische Märchengesellschaft e.V.

KONGRES: EROS UND LIEBE IM MÄRCHEN EROS EN LIEFDE IN HET SPROOKJE

Van 25 tot 29 september 1985 vindt in Brugge een kongres van de Europese Märchengesellschaft plaats rond het thema 'Eros en liefde in het sprookje'. Het programma is zeer gevarieerd. Er zijn 12 voordrachten, door sprekers uit vijf verschillende landen, 18 werkgroepen, tal van verteluren, marionettentheater, standpoptheater, toeristische excursies enz.

De kongrestaal is Duits, maar bij voldoende belangstelling van Vlaamse zijde (100 Vlaamse deelnemers per voormiddag) wordt bij de voordrachten simultaanvertaling aangeboden. Aan Minister Coens is verzocht het kongres voor pedagogen en filologen als bijscholing te erkennen en ze daarvoor op 26 en 27 september vrijstelling van onderwijs te verlenen.

De sprekers zijn zonder uitzondering experts op hun terrein. Het zijn:
Wo. 25 sept. 20.00 u.: Prof. Dr. L. Röhrich (Freiburg, BRD)

Do. 26 sept. 9-12 u.: Prof. Dr. J.O. Swahn (Lund - Zweden)
Prof. Dr. S. Top (Leuven)
Dr. I. Eichberger-Kiener (Wiesbaden, BRD)

Vr. 27 sept. 9-12 u.: Dr. H. Gehrts (Alt-Möln, BRD)
Prof. Dr. F. Vonessen (Freiburg, BRD)
E. Hulsens (Beveren)

Za. 28 sept. 9-12 u.: Dr. W. Siegmund (Telgte, BRD)
Dr. E. Liebs (Münster, BRD)
Dr. Y. Poortinga (Leeuwarden, NL)

Zo. 29 sept. 9-12 u.: Dr. V. Kast (St.-Gallen, Zwitserland)
Dr. H. Göttner-Abendroth (München, BRD)

Deelnemeprijs: Voor het hele kongres: Ledenvan de Eur. Märchengesellschaft; 1200 fr.
niet-leden: 2000 fr.
Studenten en werklozen: 600 fr.

Voor één voormiddag: 200 fr.

Groepen vanaf 15 man: 150 fr.

Wie meer inlichtingen wenst, krijgt een volledig programma toegestuurd. Zich wenden tot: Dr. Luc Gobyn, Molenstraat 174 - 8320 Brugge, Tel. (050) 35.97.16.

Inschrijven vóór 15 augustus 1985 op hetzelfde adres (met duidelijke vermelding van de datum/data waarvoor men zich inschrijft). Verschuldigd bedrag eveneens vóór 1 september storten op rek. nr. 775.5007627-23 van Luc Gobyn - Europese Sprookjesvereniging, met vermelding: Kongres Eur. Sprookjesvereniging + datum van deelname.

BEZOEK DE MERKWAARDIGE TENTOONSTELLING:

"DE GENTENAARS EN HUN BELFORT"

in het Museum voor Volkskunde, Kraanlei 65, 9000 Gent.

Dagelijks toegankelijk van 20 juli tot 3 november.

Katalogus 450 BF.

PERSONALIA

Op de slotzitting van het Xe Wereldcongres van de Vertaling te Wenen, van 17 tot 23 augustus 1984 georganiseerd door de Fédération Internationale des Traducteurs (F.I.T.) werd Dr. R. Haeseryn de hoogste onderscheiding van de F.I.T. plechtig uitgereikt, de Memorial Medal Pierre François Caillé. Op het bijhorend diploma staat als motief "in recognition of his outstanding services to the translating profession". (als erkentelijkheid voor zijn uitstekende diensten verleend aan het vertaalberoep). Zowel nationaal als internationaal staat hij sedert 1955 op de bres voor de verdediging van de morele en materiële belangen van de vertalers en tolken. Op ditzelfde congres werd hij verkozen tot secretaris-generaal van deze internationale niet-gouvernementele organisatie, erkend door de Unesco in de hoogste categorie A, een functie die hij al sedert 1966 waarneemt. Hij is lid van het redactiecomité van het officiële orgaan van de F.I.T., BABEL, Revue Internationale de la Traduction (Uitgegeven in Budapest), en hoofdredacteur van de Nouvelles de la FIT-FIT News-letter (uitgegeven in Gent). Hij maakt tevens sedert 1981 deel uit van het Kuratorium van de Eurosprachschulen-organisation (Stockstadt, Bondsrepubliek Duitsland).

Bijgeloof van vissers

Vroeger heerste heel wat bijgeloof bij onze vissers. Wie durft er beweren, dat er geen bijgeloof bij vele burgers en sportlui bestaat? Een paar voorbeelden bij de vissers:

Weleer, na een herstelperiode van een schip, zou de bemanning nooit uitvaren op een vrijdag. Ze wachtten liever een dag! Volgens de volksmond bracht een dusdanige afvaart automatisch tegenslag mede.

Tot vóór een tiental jaren vond menigeen het normaal, dat een schip rechtsomkeer maakte, wanneer leden van de bemanning een priester of een kloosterling aan wal zagen wandelen of bemerkte. Geen enkel bemanningslid waagde (of wenste) het door te zette naar zee: een zwarte rok of zwart gewaad betekende immers alle mogelijke ongelukken die je als zeeman je kon inbeelden!

Bij het opvissen van een mensenschedel bij voorbeeld, gooide de betrokken persoon die terstond terug overboord. Haast geen enkele visser zal je, zelfs voor een degelijke vergoeding, een exemplaar bezorgen!

Bij het in vaart brengen van een nieuw vaartuig dient een priester het eerst te zegenen met wijwater, alsook de bemanning van het schip. Daarna kloppen peter en meter, de reder(s) en schipper(s) de traditionele roodkoperen nagels voor- en achteraan, aan bak- en stuurboord, in de vorm van een klein kruis.

J. Van Effelterre

Liedeken van den Snuijftoback

In een dossier van het Archief van de Raad van Vlaanderen bevinden zich - toevalligerwijze? - de teksten van een viertal liederen, waaronder een "Liedeken van den snuijftoback" (1). Het liedje bevat twee strofen van resp. 12 en 8 (in lengte zeer ongelijke) regels, waarna telkens een verschillend bis-refrein van 3 regels. Het luidt aldus:

LIEDEKEN VAN DEN SNUIJF-TOBACK

Ken trachte maer mynen vollen swier.
Sa neusen lustigh, neusen hier.*

*Wij nemen een snuijken op ons ghemack
van rechten civilschen snuijftoback.*

*En die bij ons niet snuijven en kan,
die en is voor waer gheen edelman,
eenen botten loer*,
eenen plompen boer,
die maer den naem van een mensch en voer.*

*Maer wij,
en ghij,
wij kennen de soetigheijt vanden toback.
(bis) Wij nemen een snuijken op ons ghemack
van rechten civilschen snuijftoback
Ick hebbe de provisie in mijnen sack.*

2

Sen kennen de crachten niet wat hij doet :
hij ketelt* den neus en maect vlietigh* bloet,*

*hij is soo goet,
hij is soo soet,
hij maect u vlijtigh van ghemoet.*

*Sa, snuijft,
sa, snuijft,
Laet snuijven, het is de manier van het landt.*

*(bis) Hij claert de ooghen ende het verstant
Laet snuijven tot spijt van die ons benijft.
Laet toonen dat gij eenen minnaer zijt.*

Finis

* Woordverklaring:

Ken: Ik en ... ; Loer (of loerd): lomperik, botterik, domoor (Mnl. Wdb., dl. 4, 1899, kol. 702). ; Sen: Zij en ... ; Ketelt: kietelt, prikkelt. ; Vlietigh: vlug stromend (hitsig?)

Herkomst, auteur, lokalisatie of datering van dit lied zijn onbekend. Uit de dossier-kontekst en uit het handschrift kan men met enige waarschijnlijkheid veronderstellen dat het gaat om een laat 17e-eeuwse tekst, klaarblijkelijk ontstaan in een (klein-)burgerlijk milieu van snuijft-amateurs (of "minnaars" zoals de laatste versregel luidt).

(1) Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 31.078. Dit bundel bevat allerhande rekwesten en informaties, daterend uit de periode 1683-1699. Benevens het lied in kwestie vinden we er verder nog "Een liedeken van het schip van Reynuijt" en twee Franse liedjes ("Vers amoureux" en "Air nouveau").

P.H.

Een moordlied betreffende Landru

Henri-Désiré Landru, geboren te Parijs op 12 april 1869, vermoordde in zijn villa te Gambais tussen 1914 en 1918 niet minder dan 10 vrouwen en 1 jonge man. De aanhouding van de moordenaar was een sensationele gebeurtenis die natuurlijk aanleiding gaf tot het maken van marktliederen. In zijn standaardwerk betreffende het moordlied publiceert J. De Vuyst twee liederen die betrekking hebben op Landru (1). Het eerste is een lied dat werd gezongen door liedjeszanger Van Gestel uit Aarschot. Het tweede lied tekende de schrijver zelf op bij de gewezen volkszanger Julien De Wolf uit Mere. Bij dit lied maakt de auteur de volgende bedenking: "De vorm van de strofen is zeer eigenaardig samengesteld zodat de volledigheid van de liedtekst zeer twijfelachtig is". We kunnen hierbij bevestigen dat dit vermoeden juist is. We vonden de volledige tekst van dit moordlied terug in een liedschrift. Maar wie de eigenaar van dit schrift wel was, staat er nergens in vermeld. Vermoedelijk werd het volgeschreven in de jaren da de eerste wereldoorlog. In sommige liedjes komt Antwerpen aan bod, in anderen de stad Gent. Misschien is het afkomstig van iemand die tussen beide steden woonde.

Uit onze tekst blijkt dat het lied wel degelijk een regelmatige structuur bezat. De zegsman van De Vuyst kende een aantal verzen niet meer en anderen stonden niet meer op hun juiste plaats.

Ter aanvulling van het onvolprezen werk van de Oostvlaamse volkskundige J. De Vuyst geven we hier de tekst zoals wij hem terugvonden.

Gaston Van Bulck

(1) J. DE VUYST. Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden III (XXste eeuw), Brussel, 1977, 154 blz. Lied van Landru op blz. 92, de muziek ervan in bijlage IV, blz. 151.

MOORDENAAR LANDRU

I

*Menich mensch roept om wraak in het harte,
Als men denkt aan de naam van Landru.
Hij bracht ons zoveel lijden en smarte.
Maar hij staat ter verantwoording nu.*

Refrein

*Hij bracht menig ouders in 't gewezen
Daar hun kind zoo spoorloos verdween.
Geen der vrouwen dacht aan het zeer.
Maar nooit keerden zij weer.
Ze waren maar pas in zijne macht,
Of hij heeft ze met een wreed gedacht,
Hen vermoord met eigen hand,
En daarna verbrand.*

II

*Hij trachtte met door sluwe streken,
naar het hart van zijn vrouw,
Voor haar geld en haar juwelen.
Maar daarna bracht hij haar in rouw.*

Refrein

*In een jacht verbrandde hij hun lijk.
Niemand dacht aan zo 'n wreedheid.
't Was een held, een lafaard,
die geen menschen spaart.
Asch en beenderen van elke vrouw,
Die verborg hij in den grond algauw.
En hij leefde weder voort,
Gerust en ongestoord.*

III

*Het was middernacht reeds geslagen,
Toen er opsteeg een rookwolck.
Kwam uit 't kasteel van Landru op te dragen.
Dit werd aanstonds bemerk't door 't volck.*

Refrein

*Men verwittigde de politie des 's nachts.
En Landru was weldra in bun macht.
Hij werd door 't gerecht onderhoort,
Ja, voor elke moord.
Hij zegde, ik weet er niets meer van.
Maar men vroeg: waar zijn die vrouwen dan?
En hij antwoordde subiet:
Zoek ze, 'k weet ze niet.*

IV

*Voor Landru is het einde geslagen,
Hij die staat nu voor de vierschaar.
En men stelt hem zo talrijke vragen.
Maar hij antwoordt niet dien barbaar.*

Refrein

*Maar God die geen moordenaar spaart,
Zal hem vinden hier nog op dees aard.
Nu hebben ze hem onthoofd,
van 't leven beroofd.
Hij verdient er toch niets dan de dood.
Neen, geen straf die is voor hem te groot.
Maakt hem spoedig maar van kant,
Hij die de vrouwen verbrand.*

FILIP SANTY/ANTOON OSAER

Met vlag en wimpel. De banistiek van de christelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen.

Deel 1, 152, ill. Deel 2, 190, ill. Bijdragen Museum van de Vlaamse sociale strijd. Nr. 1 en 2, Kadoc - Leuven, Uitg. Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1984.

Kulturele dienst, Bisdomplein 3, Gent. Deel 1: 450 fr. Deel 2: 500 fr. Beide delen samen: 750 fr.

Een vlag een een vaandrig spelen een belangrijke rol in het volksleven. Hun kenmerk? Ze trekken steeds de aandacht, want ze gaan en staan vooraan in alle omstandigheden, in de slag en de stoet, bij feest- en rouwvertoon, in een heiligdom en op het stadhuis. De vaandrig beschikt over het voorrecht, dat hij zijn hoofdedeksel in een kerk niet dient af te nemen. Tijdens de konsekratie en bij het blazen van "te velde" houden ze de vlag strak voor zich uit. Een vlag ligt gebeurlijk op de lijkst. De vlag op het schip en de vlag van de schutters vertolken een sein of baken. Menigeen voelt zich één met de vlag als symbool. Om het even welke vlag verdient dubbel en dik onze aandacht. Dat is tot op heden slechts in geringe mate geschied.

Naar aanleiding van het 150 jaar bestaan van het land heeft het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen een hoogstaand en uitstekend initiatief genomen, in het raam van de herdenkingsfeesten. Het Provinciebestuur voorzag in samenwerking van drie instellingen, nl. het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum - Kadoc - te Leuven, het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging - A.M.S.A.B. te Gent en het Daensmuseum en Archief van de Vlaamse Sociale Strijd - D.A.V.S. - te Aalst en Museum van de Vlaamse Sociale Strijd te Gent.

Bundeling van krachten beduidt een opzetten en verwezenlijken van projecten. In 1981 verscheen het eerste resultaat: de kataloog van de tentoonstelling: **De daensistische beweging.**

Het KADOC kreeg de opdracht een inventaris aan te leggen van vlaggen en vaandels van de kristelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen. Het resultaat van het grootscheeps opzoekingswerk levert een rijke dokumentatie en illustratie in twee delen op; het eerste levert een historisch overzicht van het gebruik van vlaggen, de ontwikkeling van de kristelijke arbeidersbeweging en de functie van vlaggen in deze organisaties. Het tweede deel verstrekt een inventaris van ca driehonderdertig vlaggen, met een foto en de kenmerken (tien punten) ervan.

Op deze basis en met deze twee boeken doet de banistiek een glorieus intrede, een nieuw spoor in de orde van de wetenschappen. Banistiek, studie en kennis van vlaggen en vaandels, is een ware steunpilaar in het kader van de volkskunde. In ons land bestaat het Internationaal Museum voor de Heraldiek en banistiek in Temse, in hoofdzaak gericht op de overheidsbanistiek. De studie van vlaggen en vaandels van de Vlaamse verenigingen behelst een braakliggend terrein. Deze publicatie is een hoofdvogel en hoogvogel tegelijk. Je dient alleen eens rond te lopen in het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis Jubelpark 3, 1040 Brussel, om te beseffen hoeveel waardevolle en zeldzame vaandels daar hangen. Deze publicatie verstrekt uit de aard der zaak een bondig overzicht van de ontwikkeling der kristelijke arbeidersbeweging. De evolutie weerspiegelt zich kernachtig in de titel van hoofdstuk I. **De dompelaar wordt werknemer.** De stakker van de eerste industriële revolutie met de mechanisering, de arbeider van de tweede ind. revolutie na de tweede wereldoorlog wordt werknemer in de derde industriële revolutie, na allerlei tribulaties, maar thans weerklinken de spreekwoorden: inleveren, bankroet, bedrijfssluitingen. Tussen de periode van de stakker en de stempelaar strekt zich een periode van ongeveer twee eeuwen uit, met spanningen en opstand, de geboorte van de vakbeweging op het einde van de vorige eeuw, de doorbraak van de mutualiteit, de werkliedenbonden in het begin van onze eeuw, met de politieke autonomie van de kristelijke arbeider naast de zelfstandige middenstander en landbouwer. Coöperatieve maatschappijen ontstaan, met wisselend vertrekpunt en sukses. De sociale strijd vindt en bindt K.A.J., A.C.W., A.C.V., om enkele kernen aan te halen. Sociale verhoudingen en aktiemiddelen wijzigen zich voortdurend. Eén symbool treedt bestendig op de voorgrond: vlaggen en vaandels.

Hoofdstuk II **Van Vlaggen en borduurders** vestigt een historische blik op een kunstambacht, in zijn oorsprong en ontwikkeling, van de oudheid, over de kruistoch-

FILIP SANTY | ANTOON OSAER

MET VLAG EN WIMPEL

DE BANISTIEK
VAN DE CHRISTELIJKE ARBEIDERSBEWEGING
IN VLAANDEREN

ten en de middeleeuwen tot de romantiek. Legervlaggen, de eed van trouw van de ridder aan de vlag, het borduurwerk op de schilderijen van Vlaamse primitieven, de borduursateliers in Mechelen, Brussel, Doornik, Oudenaarde en Gent, de godsdiensttroebelen, het ontstaan van nationale vlaggen, de combinatie van kerkvaandels met gildevlaggen, alle belangstellingsonderwerpen en -ontwerpen komen aan bod.

Hoofdstuk III De vlag is het symbool van uw heerlijken strijd ontleedt de vlag in haar ontstaan en funktie, van naaldje tot draadje, d.w.z. de bespreking en het besluit om een vlag te laten vervaardigen, de inschrijvingslijst enz., het ontwerp en de uitvoering bij dezelfde firma en persoon of niet, met zijde en gouddraad en allerlei materiaal, de toebehoorten als de draagstok, het kopstuk, de medailleering en de draagriem. De wereld van de kunstateliers ontrafelt de ontwikkeling langs de kunstborduurateliers, met de traditie uit de middeleeuwse gilde tot de bloeiende ateliers in Brugge heden. Eenentwintig steden of gemeenten treden vooraan met kuntateliers (Brugge met 17!). Drie ateliers blijven immer met onbekende vestigingsplaats: A. Buyens, S. De Bie, Jackmaer. Ook de inwijding van de vlag, de vaandrig, tribulaties rond de vlaggewijding, de vlag als teken en betekenis komen tevens uitvoerig uit de doeken.

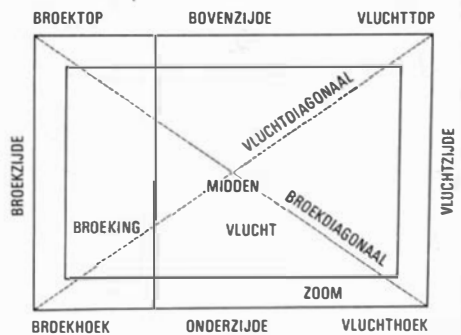
Hoofdstuk IV, Kijk eens aan, de ikonografische ontwikkeling peilt naar de tekens op en rond de vlag, de gebondenheid aan tijd en gemeente, de evolutie van de "konstanten" in dit vak, van 1850 tot op heden, het bedisselen en wisselen van de vormgeving en betekenis.

Verstrekken hoofdstuk V, De vlag halfstok en VI, Verloren gegane glorie, een sombere titel en ondertoon?

De vlaggen van sociale organisaties hebben sinds tien à twintig jaar de eer en waarde niet meer van weleer. De nuchtere zakelijkheid houdt ongraag rekening met zinnige en zonnige symbolen en een weelde van tekens. Groepsverbondenheid bij vele personen is zwak of zoek. De vlag treedt niet meer als strijdmiddel op de voorgrond, symbolisch en werkelijk. Bestellingen in ateliers bleven uit. Wanneer een voorwerp zijn rol verliest, kan het een sieraad of pronkstuk worden, bui-

ten het oorspronkelijk kader en doel. Deze vaststelling geldt niet voor een vlag. Bewaren wordt een last. Ze komen terecht in een museum, in gunstige gevallen of vergaan in een te klein valies, ongemerkt, op een kast of een zolder. Spijts alles blijven ze een kostbaar erfgoed, van artiestiek, sociaal en volkskundig standpunt uit.

Deel 2 omvat de banistiek, wetenschappelijk nauwkeurig, want elke vlag krijgt een relaas over tien tot twaalf punten, veelal: titel, datering, opdrachtgever of organisatie voor wie ze bestemd is, ontwerper en uitvoerder, afmetingen, grondstof en sieraad, ikonografische beschrijving, bewaringstoestand, historiek, bibliografie, klassifikatienr. bij KADOC. Meer dan driehonderd vlaggen, verspreid over het hele land. Indices maken dat elke raadpleging vlot en vlug verloopt. Voor de organisaties valt terstond het verschil in getal-

Ill.: Beschrijving van een vlag (met kataloog blz. 125)

sterkte op: 1 voor vissers, drie voor dokwerkers, 1 voor schoenmakers, tien voor mijnwerkers; bij de schenkers telt men in hoofdzak edellieden; de ikonografische elementen zijn leerrijk: een bijenkorf, symbool van de mutualiteiten en onderlinge hulp: zesentwintigmaal!

Gildewapens kun je per vak aanrekenen, van de bakker en barbier tot zeilmakers, zijdewerkers en zilverdrijvers; een schip en een tram, een trein en een turner, een vliegtuig en vogels, alles en allen zijn aangestipt! Bij de heiligen tel je er eenentwintig. Vijf blijven er zonder identifikatie. Dan resten er de vergelijkingspunten: wie domineert in het geheel, gemeente- en provinciewapens, leuzen, kerken en werktuigen, arbeid(st)ers, lauwerkransen en dies meer. Dit deel bevat rijk illustratiemateriaal, en een reuze-werkveld voor vorsers allerlei.

Naast deze twee publikaties dienen we de kataloog **Met Vlag en Wimpel. Een banistische kijk op de christelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen**, te vermelden, die bij de tematische indelingen somwijlen meer literatuur dan het repertorium vermeldt. Degenen die de twee delen bestellen, krijgen overigens de zakkatalogus automatisch ook. De kataloog behandelt uitvoerig de expositie te Gent, van okt. 84 tot jan. 85.

Met Vlag en Wimpel is een weelderige verkenningstocht, voor bepaalde zaken door de eeuwen heen, voor de sociale toestanden doorheen een paar eeuwen, door de kunsteliërs als een diepgaande kennismaking. Het wordt een zwaar zwaaien voor de vele vlaggen en rake kommentaar, maar een lichtend en richtend vertoon voor menig vak, vlag na vlag.

Renaat van der Linden

Twee heemkundige publikaties vragen onze aandacht:

1. **DE COCK SIEGFRIED**, "Dorpsboek **Kruibeke 1900-1945. Het merkwaardige mij bekend**", Borgerhout, eigen beheer, 1984, 800 blz.

Een kronologisch opgevat werk dat voor de vermelde periode honderden namen van Kruibekenaars en personen betrokken bij Kruibeekse gebeurtenissen aanbrengt. De Kruibekenaars zullen er alvast deugd aan beleven en er ook een steuntje in vinden bij het schrijven van familiegeschiedenissen. De beschrijving van een dorpsleven vraagt echter méér: er moeten verbanden worden gelegd, de historische groei van diverse gebeurtenissen, de oorsprong van bepaalde geplogenheden enz. moeten worden nagespeurd. Dat alles komt hier niet aan bod en was wellicht ook niet bedoeld. Blijft dus dat deze brochure een nuttige rekonstruktie van feitenmateriaal is, waarmee later een echte dorpsgeschiedenis kan worden geschreven. A.E.

2. **VAN DE WOESTIJNE PAUL en JOCQUE LUC**, "Koninklijke Katholieke Harmonie **Amicitia Eeklo 1881-1981. Een kroniek van honderd jaar vriendschap**", Eeklo, eigen beheer, 1984, 175 blz., ill.

Met dit werk leggen de auteurs een nog niet ontgonnen stuk Eeklose geschiedenis vast en brengen tevens materiaal aan voor een (nog te schrijven!) volkskundige vergelijkende studie van de amateuristische blaasmuziek in Vlaanderen. Dat het niet hun bedoeling was een historische studie te schrijven, vooral wegens tijdsgebrek en omdat wat betreft de Eeklose geschiedenis zélf nog véél onderzoekswerk te verrichten valt, doet niets af van de prestatie reeds zoveel origineel materiaal, illustraties inkluis, bij elkaar te hebben gebracht. Het geheel leest als een kroniek en familievorsers zullen er heel wat bruikbare gegevens vinden. Heemkundig werk moet trouwens niet steeds een streng wetenschappelijke studie zijn waar alleen vorsers een boodschap aan hebben. De herkenbaarheid van een stuk eigen dagelijks gebeuren is minstens zo belangrijk en vermag wellicht méér échte interesse voor geschiedenis en gemeenschapsleven op te wekken bij de gewone inwoner voor wie het boek in de eerste plaats is bestemd. Volkskundig is het muzikale repertoire natuurlijk het belangrijkste; de indeks van het repertoire 1881-1981, waarbij ook de toondichters zijn vermeld, is uiterst nuttig! A.E.

DE BAETS J. EN PYNCKELS K.

Eekloos Dialectwoordenboek.

Eeklo, Uitgeverij Taptoe 1984, 335 blz., ill., (+ 1 cassette)

Het verschijnen van een dialectwoordenboek is voor de dialektologie altijd een goede zaak, zeker als het handelt over een dialect dat nog nooit eerder in een woordenboek is opgenomen zoals het Eekloos. Het is bedoeld als een aanzet voor een nog ambitieuzer project; we lezen immers op blz. 5 van de 'Ter Verantwoording': 'Met deze verzameling van dialectwoorden, uitdrukkingen en zegswijzen die te Eeklo en omstreken mondgemeen zijn, willen zij alleen maar een inventarisatiewerk verrichten dat de bouwstoffen kan leveren voor een volledig en definitief 'Idioticon van het Meetjesland'.

Wanneer een professionele woordenboekmaker kritiek levert op een dialectwoordenboek dat door liefhebbers is samengesteld krijgt hij vlug als reactie dat het werk 'volks' bedoeld is, net alsof men daarmee de toelating heeft gekregen er dan maar onwetenschappelijk tegenaan te gaan. Ik wil vooraf klaar en duidelijk stellen dat wetenschappelijkheid en liefhebberij elkaar niet hoeven uit te sluiten. Wetenschappelijkheid betekent niet de lezer met allerlei geleerde termen te trachten imponeren; in het konkrete geval van het Eekloos Dialectwoordenboek betekent het wel het antwoord geven op de vraag: op welke manier is men tewerk gegaan bij het samenstellen van het dialectwoordenboek? De methode van verzamelen en verwerken bepaalt immers de waarde van het eindprodukt. Bij het gebruik van een woordenboek kan de lezer zich allerlei vragen stellen met betrekking tot de methode: Wie heeft het oordeel geveld dat die woorden en uitdrukkingen echt traditioneel Eekloos zijn? De auteurs zelf? Zijn die wel van Eekloo afkomstig? Is men te rade gegaan bij Eeklose zegsliden? Aan welke criteria bv. in Eeklo geboren, beide ouders van Eeklo, steeds in Eeklo gewoond, in Eeklo naar school geweest e.d.m.) moesten die voldoen? Heeft men gebruik gemaakt van vragenlijsten? Heeft men vakterminologieën opgenomen?

Heeft men Eeklose dialectwoorden die ook in het A.N. voorkomen bewust geweerd (indien wel dan is het een idioticon en geen woordenboek)? Wat betekent 'Eeklo en omstreken'? Heeft men ook woorden uit naburige plattelandsdorpen opgenomen? Welke woorden? Uit welke dorpen?

Ik neem grif aan dat de auteurs bona fide zijn, maar op al die belangrijke vragen zoekt men tevergeefs een antwoord in het Eekloos Dialectwoordenboek. En dat doet afbreuk aan de wetenschappelijke waarde van de woordverzameling!

De auteurs hebben duidelijk ook geworsteld met de weergave van de Eeklose dialektklanken. Ze hebben een eigen spelling ontwikkeld die ze in hun trefwoorden en voorbeeldzinnen konsekwent toepassen. Dat heeft wel tot gevolg dat ingeweken Eeklonaren en niet-Eeklonaren soms moeite zullen hebben om woorden op te zoeken; men moet immers de uitspraak kennen voor men het woord kan vinden. Ik wil de auteurs hiervoor geen steen werpen, hoewel ik persoonlijk de trefwoorden 'vernederlandst' zou hebben. Andere belangrijke dialectwoordenboeken zoals het Woordenboek van de Zeeuwse Dialecten en het Oostends Woordenboek geven de trefwoorden ook in een dialektische spelling en het omspellen van dialectwoorden naar het A.N.-spellingstelsel zou ook veel problemen gegeven hebben.

Meer moeite heb ik met het hoofdstuk 'De uitspraak van het Eekloos dialect' (blz. 9-16). De auteurs willen hier een uiteenzetting geven over de klankleer van het Eekloos uitgaande van de klankleer van het A.N. Hier is de zware fout gemaakt klanken en letters te verwarren. Het is volstrekt onmogelijk, noch op 'volkse', noch op enig andere wijze, een samenhangend verhaal te schrijven over een dialektisch klanksysteem uitgaande van de letters waarmee het Algemeen Nederlands wordt geschreven! Er bestaan doodeenvoudig geen enkele en dubbele medeklinkers wat de uitspraak betreft. Een k-klank tussen twee klinkers wordt in het Eekloos uitgesproken met een zogenaamde 'glottisslag', of die nu enkel (bv. kijken) of dubbel wordt geschreven (bv. mikken). Een g-klank valt soms weg tussen klinkers zowel in bv. 'liggen' als 'liegen'. Enkel of dubbel spellen heeft daar totaal niets mee te maken. M.i. had men het pijnlijke hoofdstukje over de klankleer beter kunnen vervangen door een simpele lijst met de gebruikte Eeklose spellingtekens gevolgd door voorbeeldwoorden. Het bij het woordenboek voegen van een cassette

met de klankleer en Eeklose gesprekken is op zich een goede inval geweest.

De verdienste van het Eekloos Dialectwoordenboek ligt ongetwijfeld in de uitgebreide en interessante woordverzameling. Ook hier kruipen slakjes rond waarop ik graag wat zout had willen leggen, maar ik wil mij niet in detailkritiek verliezen. Bij heel wat etymologieën wordt de bal misslagen, maar daarvan zijn de auteurs zelf zich 'ten volle bewust' (blz. 5) Waarom dan alle uitleg over de herkomst van de woorden die vrij onsystematisch wordt verstrekt, niet weggelaten? Ik vraag me ook af wat met 'Oudvlaams' wordt bedoeld. Het Latijn en het Grieks worden dikwijls ten onrechte van onder het stof gehaald.

De auteurs nemen zich voor hun terrein tot het hele Meetjesland uit te breiden.

Dat is een zeer lofwaardig initiatief dat alle medewerking ten volle verdient. Over de Meetjeslandse woordenschat is inderdaad nog veel te weinig geweten en de tijd dringt. Ik hoop dat ze daarbij zeer methodisch en nauwkeurig te werk zullen gaan (wie zegt wat in welk dorp). Fouten tegen de taalkundige terminologie, de klankleer, de etymologie e.d.m. werken erg storend en ontsieren de woordverzameling. Dergelijke fouten kan men vermijden door alle taalkundige commentaar waarbij men zich onzeker voelt gewoonweg achterwege te laten ofwel door een taalkundig geschoolde tot medewerking te bewegen.

Jacques Van Keymeulen
redakteur Woordenboek van de
Vlaamse Dialecten.
R.U.G.

ROBERT DASCOTTE.

Religion et traditions populaires dans la région du Centre.

1982, 190 blz. *Uitgave in eigen beheer: rue Ferrer 123, 7161 Haine-Saint-Paul.*

De auteur levert zijn studie in twee delen: 1. Le culte des saints et les pèlerinages, 2. Fêtes religieuses, prières et traditions.

Deel 1 behelst het begin tot blz. 118, met vooraan afzonderlijk: Le Bon Dieu a) qui croque, b) d'en bas, c) de Gembloux, de verschillende talrijke aanroepingen de Notre-Dame (drieënveertig) die verwijzen naar een plaatsnaam, maar ook naar andere kenmerken: du Cerisier, au Puits, de Trinité, enz. Les Quatre Couronnés en Les Rois Mages treden eveneens apart op. Hierbij volgt de reeks der heiligen om aan te tonen, hoe in dit gebied santen voorkomen die bij ons klaarblijkelijk onbekend zijn:

Adèle, Adrien, Agapit, Aldegonde
Alexandre, André, Anne, Antoine
Appoline, Barbe Béatrice, Benoit
Bernard, Blaise, Brigitte, Catherine
Césaire, Christophe, Claire, Clément
Cloud, Colette, Corneille, Donat
Eloi, Etienne, Etton, Expédit
Fiacre, Geneviève, Georges, Germain
Gertrude, Ghislain, Godart, Guidon
Hilaire, Hommebon, Hubert, J.-Baptiste
Job, Joseph, Julien, Laurent, Léger
Léonard, Léopold, Macaire
Marguerite, Marthe, Maurice, Médard
Nicolas, Philippe, Philomène, Pierre
Quirin, Radegonde, Renelde, Rita, Roch
Rose, Vervais, Symphorien, Vaast
Véron, Véronique, Vincent, Walhère,
Waudru, Wivine

Deel 2 omvat de godsdienstige feesten, gebeden en gebruiken. We mogen de op-

gave niet in een enge zin opnemen, want allerlei punten komen om de hoek zien: de wijding van een haan vóór die op de kerktoren wordt geplaatst, de parodie op catechismusvragen, bij voorbeeld: *Qu'est-ce que Dieu? C'est un petit bonhomme sans cheveux qui fume sa pipe au coin du feu.* (p. 170) Ook de kettingbrieven krijgen hun beurt: *La chaîne de saint Antoine, en La Chaîne de Lourdes* (p. 167-169). Ze krijgen geen verdere aandacht, daar het volgend nummer van dit tijdschrift daar een bijdrage aan besteedt.

De publikatie is het resultaat van een onderzoek, gevoerd van 1978 tot 1982, in de streek 'du Centre', d.w.z. voor het gebied binnen een lijn die enkele kleine steden bindt: Braine-le-Comte, Soignies, La Louvière en Binche. Het onderzoek had plaats binnen dit gebied, maar reikt veel verder, want het betreft er de gemeenten bij, waarheen personen uit dit gewest zich begeven en gaan bewegen: aldus belanden we in Halle, Hove, Nijvel, die er een heel eind buiten liggen.

Op blz. 189 en 190 leest U een dertigtal publikaties van Robert Dascotte, de onderwerpen die persklaar liggen en die in het verschiep getekend zijn. Volksdevotie en volksgebruiken spelen er een voor-aanstaande rol.

La région du Centre treedt hier in bijzonderheden en in grote lijnen vooraan, langs heiligen en allerlei tradities. Een belangrijke bron om te raadplegen en om te vergelijken. (Renaat van der Linden)

LEANDER PETZOLDT.

Volkstümliche Feste. Ein Führer zu Volksfesten, Märkten und Messen in Deutschland. Verlag C.H. Beck, München, 1983, 485, 36 ill.

Leander Petzoldt, professor literatuurwetenschap en volkskunde aan de Pädagogische Hochschule in Weingarten, heeft meer dan één schitterende pijl op zijn zware boog. In eerste instantie past het zijn werk als kenner van volksverhalen aan te halen:

A. Historische Sagen. Band I. Fahrten, Abenteuer und merkwürdige Begebenheiten, 1976. Inl. XII, 430, 28 ill.

Band II. Ritter, Räuber und geistlichen Herren, 1977. Inl. VIII, 374, 29 ill.

B. Deutsche Volkssagen. 1978². Inl. XVI, 510, 21 ill. Telkens C.H. Beck, München.

Op het gebied van volksdevotie heeft hij een bedevaartplaats bestudeerd, waar de ex-votoschilderijen een uitzonderlijke rol vervullen. Schenkenberg, eine Wallfahrt im Hegau bevat als bedevaartoord in een eenvoudige, eenbeukige kapel honderdnegevenveertig offerdoeken, en vier offergaven. Elk votiefgeschenk is uitvoerig behandeld. Vijfendertig schilderijen zijn veelkleurig weergegeven, zeventig wit-zwart, om even te wijzen op het kunstzinnig karakter van het boek.

De oorsprong en ontwikkeling van het bedevaartoord, het verspreidingsgebied, de votiefbeelden krijgen een afzonderlijke beurt. (Verein f. Geschichte des Hegaus e.V., HegauBibliothek Nr. 19. Band 39 der Schriftenreihe des Kreises Donaueschingen, 1979², 184, 105 ill.)

De voorbereiding voor zijn Feestboek dateert van 1966. Sindsdien heeft hij duizenden vragenlijsten verstuurd, naar de vierduizend steden en gemeenten in de Bondsrepubliek. Zijn doel was erop gericht de feesten in hun uiterlijk vertoon en ontwikkeling te verkennen en tevens in de eigentijdse vormgeving vast te leggen. De lastigste taak bestond erin het geheel in een bepaalde orde te kunnen schiften en schikken. De titel als dusdanig verklaart, dat de auteur allerlei gegevens wil bundelen, én het feest, d.i. de vreugdevolle viering van een gedenkdag of heuglijk feit, én de feestelijkheid, al wat bij de viering van een feest van pas komt en behoort. Drie woorden geven de doorslag ginds. Kunnen wij ze volwaardig verstaan en vertalen: volksfeesten, markten en jaarbeurzen. Bij ons gaan jaarmarkten en jaarbeurzen menigmaal hand in hand. We denken aan het weergaloos vertoon in Sint-Lievens-Houtem dat haast spontaan tot stand komt met een deelname van een heel gewest, en van ver daarbuiten, maar in hogere kringen niet uitstraalt.

Veertien hoofdstukken komen hier tot stand, op basis van de jaarkrans, volksgroepen en -vermaken, volksgeloof en klederdracht, lokale aangelegenheden:

1. Vastenavond, carnaval, o.a. narren- en maskervonnis, gansrijden.
2. Verdrijven van de winter, inhalen van de zomer.
3. Lentefeesten, ruiterspelen, grenslijnfeest.
4. Bron-, en waterfeesten, buurt- en straatvieringen
5. School- en kinderfeesten, o.a. Gregoriusfeest en kindergelag.
6. Broederschap- en gildefeesten, ambachtviering.
7. Ker(k)missen, religieuze feesten, o.a. kruisdagen
8. Bedevaarten en processies, o.a. H. Bloedommegang.
9. Feesten op lokaalhistorische grond, o.a. koekoekmarkt, hanenfeest
10. Schuttersfeesten, klederdrachtvertoon, o.a. zomerkermis.
11. Hop-, herfst en wijnfeesten, o.a. wijnenworstenmarkt.
12. Ommegangen en Leonardustochten (paardenommegangen) o.a. St.-Gangulfusrit.
13. Feesten allerlei, o.a. Narrenfeest, Bloemenfeest, Soepmarkt.
14. Landbouwfeesten, beestenmarkten, dierenverhuis, o.a. paardenrennen.
15. Jaarmarkten en jaarbeurzen, o.a. kerstdag en stoppelmarkt.

Bij elke plechtigheid komt zo mogelijk een historisch inzicht met oorsprong en verloop. Zo de Salade- of slakermis, Salatkirmes in Schwalmstadt-Ziegenhain/Hessen die ons medelid René Van de Zype uit Velzeke herhaaldelijk tijdens 'het tweede weekend na Pinksteren' heeft meegevierd. Het begint op de woensdag met liederen, vlaggen, muziek, het speciefiek teken (een Saladekop), de speciale brief, het defileren in de oude klederdracht, enz. De oorsprong sluit aan met de invoer van de aardappel in 1728. De landgraaf zag in de teelt het belangrijkste voedingsmiddel. Hij nodigt de bewoners uit tot een aardappel- en slamaal. De boeren vrezden dat er gift in de aardappel zit. De landgraaf bewijst dat de aardappel lekker smaakt. De vrucht wordt ingevoerd, gegeten en geeft aanleiding tot een feest dat jaarlijks herneemt...

Meer dan vierhonderd blz. kleindruk leveren feest na feest, kermis na kermis, markt na markt. Een register van plaatsnamen en feesten biedt de kans de gewenste zaak gauw te vinden. Een verklaring van uitdrukkingen en termen levert uitleg. Dult stamt van het Latijn *indultum*, een verlening van een aflaat bij een kerkwijding o.a., maar betekent in bepaalde streken jaarmarkt. Een woordenboek biedt dan zelden uitleg. De bibliografie richt zich naar elk hoofdstuk afzonderlijk en daarna naar algemene onderwerpen.

Oorspronkelijk en nieuw is *Verzeichnis der Filmdokumentation*, blz. 471 e.v. Voor vele feesten zijn er films voorhanden. Het 'Institut für den Wissenschaftlichen Film' Nonnenstieg 72, 3400 Göttingen, stelt sinds vele jaren in een internationaal kader films over volksgebruiken en -feesten ter beschikking van vorsers.

De sectie Volkenkunde/Volkskunde beschikt er over een dertigtal films, die kosteloos kunnen ontleend worden voor diensten met pedagogisch en wetenschappelijk karakter. Voor iedere film is in dit boek de uitvoerige titel, de auteur, het referentienummer, het jaar van opname, de duur, de aard 16 mm, zwart-wit of kleur, opgegeven.

Het boek is een goudmijn voor elkeen die van feesten houdt, ze grondig wil kennen en voorbereiden, om ze nog beter te kunnen beleven. Leander Petzoldt doorgrondt niet alleen de schat der volksverhalen en andere aspecten van het volksleven, maar dringt diep door tot de geest van het volk in het schikken en schilderen van feesten. De filosofie van zijn Einleitung raakt een cultuurhistorische band en verband aan. Zo is de publikatie gids en filosoof tegelijk. (Renaat van der Linden)

STEFAN TOP

De bende van Bakelandt in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal.

Deel I: Lodewijk Bakelandt en zijn bende. Bijdrage tot de studie van de groepsriminaliteit rond 1800 voornamelijk in het Lieddepartement, Kortrijk-Handzame, 1983, 307 p., ill.

Roversbenden hebben altijd al tot de verbeelding gesproken. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de bende van Bakelandt het onderwerpt vormt van talrijke literaire en volkskundige creaties.

Een degelijke historische studie ontbrak tot nog toe. Stefan TOP maakte er weliswaar een doktoraat over, maar daar heeft het brede publiek nu eenmaal weinig aan. Zijn initiatief om een en ander in boekvorm te publiceren, kunnen we dan ook biezonder waarderen.

De auteur wil in drie boekdelen de bende van Bakelandt geschiedkundig, volkskundig en literair analyseren. Het is dan ook enigszins ondankbaar om hier zijn eerste boek te bespreken.

Dat eerste deel handelt over de historische Bakelandt. De auteur laat het echter niet bij de ontleding van de bende van Bakelandt, maar waagt zich aan een poging om de groepskriminaliteit van de late 18de eeuw in ruimer (buitenlands) perspectief te situeren.

Meer nog, TOP probeert, vnl. op grond van de aard van de misdrijven, gemeenschappelijke karakteristieken te destilleren, welke naderhand worden voorgesteld als typerend voor de 18de eeuwse groepsdelinkwentie.

Naar ons gevoel een lovenswaardig initiatief, ware het niet dat de auteur hierbij nogal voortvarend tewerk gaat, wat mogelijks, zoniet zeker, tot voorbarige conclusies leidt.

TOP erkent trouwens zelf dat "gedetailleerde gegevens niet voorhanden zijn" (pp. 75), en heeft het over "een tekort aan exacte informatie" (pp. 75), "een synthese gekenmerkt door oppervlakkigheid" (pp. 11) en "oppervlakkige bijzonderheden" (pp. 82). Dat hij niet altijd overtuigd is van de betrouwbaarheid van het (gepubliceerde) bronnenmateriaal kan alleen maar ons vermoeden versterken.

Bovendien vergaloppert hij zich bijvoorbeeld als hij bij de beroepsopgave van de bendeleden (pp. 82-84) een alfabetische ordening aanhoudt. Dit slaat nergens op en laat vermoeden dat hij niet goed weet wat hij met bepaalde bronnen moet aanvangen. Richtinggevend is in dat verband het ontbreken van een overzichtstabel per sociale groep. Het ordenen van de beroepen volgens hun "socio-professionele" waarde, wat toelaat een onderscheid te maken tussen de laagste-, midden en hoogste beroepsgroepen, was hier nochtans voor de hand liggend en aangewezen.

Wat nu zijn conclusies met betrekking tot de karakteristieken van het laat 18de-

eeuwse banditisme betreft, moeten we vaststellen dat de geciteerde bevindingen (pp. 85-86) zeker niet te behouden zijn als typisch voor genoemde periode, maar globaal genomen veeleer algemeen gelden voor de groepskriminaliteit als dusdanig. Het ontbreken van een "onwrikbaar" leider, het achterwege blijven van een "bestelen van de rijken", het 'ambulant' karakter van de bendeleden en de hoofdzakelijk uit diefstallen bestaande misdrijven, zijn nu eenmaal inherent aan deze vorm van delinkwentie. Een vorm van delinkwentie die opvallend veel opduikt in periodes van instabiliteit (oorlogssituatie, troepenbeweging, bezetting), waarbij de bendeleden nagenoeg hoofdzakelijk tot de laagste sociale klassen behoren.

Blijkbaar is dit fundamenteel gegeven aan TOP ontsnapt, want ook bij de analyse van de bende van Bakelandt gaat hij aan deze problematiek nagenoeg voorbij.

Wordt er ergens gewezen op de betekenis van de politiek-militaire omstandigheden? Toegegeven, deze elementen worden uitvoerig aangehaald (pp. 31-50), maar de onmiddellijke invloed ervan op de bendeleden ziet hij over het hoofd, en een betekenisvol en essentieel element als bijvoorbeeld het aantal 'conscrits-deserteurs' in de bende van Bakelandt vinden we nergens terug.

Evenzo vergaat het de verwantschapsrelatie. Uit de gedetailleerde 'biografie' van de respectievelijke bendeleden valt het belang zó af te lezen. Maar verder dan het vaststellen van "uitgesproken familierelaties" (pp. 217) gaat TOP niet. Nochtans ligt hier een waaier van mogelijkheden voor de hand en mocht hij op zijn minst nagegaan hebben in hoever rekrutering en organisatie van de bende hand in hand gingen met familiebanden.

Ook over het aktieterrein kunnen we ons geen duidelijk beeld vormen. Hier waren een paar overzichtskaarten zeker op hun plaats geweest.

Nochtans heeft hij een ongewoon volledig dossier opgebouwd. Nergens kunt u een gedetailleerder beschrijving van personen en misdrijven terugvinden. Maar ondanks deze schat aan dokumentatie blijven we op onze honger zitten als we een antwoord zoeken op het hoe en waarom van de bende van Bakelandt.

Kortom, het is spijtig dat Stefaan TOP de enorme rijkdom aan gegevens slechts als zodanig afdrukt. Weliswaar met een ongeziene grondigheid, maar zonder syntese. Of om met een parafraze te eindigen: de acteurs zijn aanwezig en het skript is bekend, maar de regie ontbreekt.

Danny Lamarq

STEFAAN TOP (e.a.)

Komt vrienden, luistert naar mijn lied. Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950)

Lannoo, Tielt-Weesp, 1985, 191 p., ill.

In de reeks RETROSPECTIEF, uitgegeven door Lannoo, die handelt over de ontwikkeling van onze samenleving tijdens de laatste eeuwen, verscheen onder leiding van professor S. TOP (K.U.L.) een werk over de marktzangers vanaf omstreeks 1750 tot 1950. De begindatum 1750 werd gekozen omdat pas vanaf die periode een voldoende aantal documenten, de zogenaamde 'Vliegende Blaadjes', is bewaard gebleven om een relevant beeld van het fenomeen te kunnen ophangen. 1950 daarentegen betekent het onomkeerbaar eindpunt van de marktzanger als frekwent en authentiek verschijnsel in onze samenleving.

De publicatie valt grosso modo uiteen in twee, vrij verscheiden delen. Het eerste deel (p. 10-136) is samengesteld voor een breder publiek en biedt een vlotte bespreking van de rol en de persoonlijkheid van de Vlaamse marktzangers, de onderwerpen waarover ze zongen, hun historische betekenis en de receptie van hun optreden en liederen bij het publiek. Bij dit laatste punt komen enkele opmerkelijke gevallen van censuur aan het licht. Uitvoerig fotografisch materiaal, uittreksels uit liederen en kenmerkende typografisch materiaal, uittreksels uit liederen en kenmerkende typografische versieringen van deze vliegende blaadjes illustreren de tekst op boeiende wijze. Wie dieper wil ingaan op de materie kan terecht in een uitgebreide lijst van voetnoten, waar soms verdere commentaar wordt gegeven of waar wordt doorwezen naar andere publikaties.

Naast de historische schets omvat het eerste deel de volledige weergave van een veertigtal liederen uit de collectie van de heer Wilfried Grauwels. Hierbij krijgt de lezer nogmaals een beeld van de fantasierijke versieringen, de typografische verscheidenheid en de diverse onderwerpen van het marktzangerslied. Hier wordt echter niet dieper ingegaan op de verschillende aspecten die voorkomen op de blaadjes, met name de drukkers, de zangers, dateringen en opgegeven 'stemmen' of de melodieën. Wellicht had een korte situering van elk lied binnen de volkskultuur en het historisch gebeuren de doorsnee-lezer beter in staat gesteld de betekenis van de teksten in te schatten.

Het tweede deel heeft een eerder wetenschappelijke betekenis en bestaat uit een gekommentariëerde bibliografie, een overzicht van de marktzanger in de literatuur, en een aantal registers op liederen, zangers en drukkers.

De omvangrijk gekommentariëerde bibliografie vormt een belangrijk onderdeel van de publicatie en biedt de onderzoeker een interessant werkinstrument voor verdere opzoekingen, terwijl de nieuwsgierige lezer inspiratie kan opdoen voor verdere lectuur. De commentaar verduidelijkt de inhoud en het onderwerp van de vermelde publikaties op een bondige wijze.

Het kort overzicht van de marktzanger in de Vlaamse literatuur toont onmiskenbaar de belangrijke rol aan die deze figuur vervulde in de volkskultuur en het dagelijks leven: in negenentwintig literaire werken, waaronder boeken van Cyriel Buysse, Ernest Claes, Hendrik Conscience, Stijn Streuvels en Felix Timmermans, komt een beschrijving van het optreden van een marktzanger of een lied(fragment) uit diens repertoire voor.

De registers die het werk van Professor Top afsluiten bevatten een schat aan gegevens voor de onderzoeker. Hier zal het breder publiek wel afhaken, want een opsomming van 2804 incipits van liederen kan enkel een specialist bekoren. Daarna volgt een lijst met incipits of titels van 910 opgegeven stemmen of melodieën. Spijtig genoeg worden muzieknootjes, die vanzelfsprekend niet in alle gevallen kunnen teruggevonden worden, of een verwijzing naar andere publikaties, waar de betrokken melodie kan worden teruggevonden, niet weergegeven.

Na een indeling van de 2804 geregistreerde liederen per genre, krijgen we de alfabetische registers van de zangers en drukkers, waarbij zoveel mogelijk biografische gegevens (geboorteplaats en -datum, datum van overlijden, opeenvolgende woonplaatsen, eventuele medewerkers) en de door hen respectievelijk gezongen, gekomponeerde of gedrukte liederen, vermeld worden. Het zou ideaal geweest zijn mocht ook een rangschikking per eeuw ingelast zijn; wie zich specialiseert voor bijvoorbeeld de 18de eeuw blijft nu een tikje in de kou staan.

Deze studie van Professor Top en zijn medewerkers over de marktzangers in Vlaanderen is belangrijk op twee vlakken: enerzijds brengt ze het onderwerp op een aantrekkelijke wijze naar het grote publiek toe, en anderzijds vormt ze een referentiekader en een stimulans, vooral vanwege het tweede deel, voor verder wetenschappelijk onderzoek.

Erik Demoen

Dictionnaire des signes lapidaires, Belgique et Nord de la France

M.m.v. R. Adriaenssens, R. Peetroons, R. Sansen en R. Waroux. Louvain-La-Neuve, Uitgeverij Ciaco, 1984, 701 pp., verschillende tabellen en tekeningen (2.200 BF, exclusief portkosten) ISBN: 2-87085-038-7.

Het lijvige boekwerk dat J.L. Van Belle in samenwerking met een viertal medewerkers van het Centre International de Recherches Glyptographiques (C.I.R.G.) heeft samengesteld, bestaat in feite uit twee belangrijke onderdelen die als volgt kunnen omschreven worden: een zestiental inleidende hoofdstukken en het eigenlijke woordenboek van steenmerken. De hoofdstukken van het eerste gedeelte hebben de bedoeling de lezer vertrouwd te maken met de inhoud van het werk en met de samenstelling van het woordenboek. Aan de hand van een, zij het soms summiere, basisuitleg worden de betekenis van steenmerken, de typologie, de klassifikatie, de keuze van het merk, de identifikatie, het probleem van varianten en enkele andere karakteristieken nader toegelicht. Laten we vermelden dat de auteur zowel voor identiteits- of steenhouwersmerken als voor plaatsingsmerken aandacht heeft. Een tweede reeks inleidende hoofdstukken hebben onmiddellijk betrekking op de samenstelling van het woordenboekgedeelte. We vernemen er hoe de vorsers tewerkgegaan zijn, met welke problemen zij geconfronteerd werden, welke de beperkingen en de bruikbaarheid van het ondernomen werk zijn. Er wordt tevens aangeduid welk nut een dergelijk boekwerk kan hebben voor kunsthistorici, historici, architecten, restaurateurs, lokale vorsers, glyptografen en eigenaars. Een laatste inleidend hoofdstuk legt uit hoe je het woordenboek kan gebruiken. Het woordenboekgedeelte zelf omvat meer dan duizendvierhonderd steenmerken die zowel geografisch als morfologisch gerangschikt werden. De geografische klassifikatie werd alfabetisch, op de naam van de gemeenten, opgevat. Elk nieuw lettergedeelte wordt door een kunstige tekening ingeleid. Bij de morfologische klassifikatie worden de steenmerken volgens de aard van hun voorkomen gerangschikt. De auteur wijst terecht op de moeilijkheden die zich bij dergelijke morfologische klassifikaties voordoen omdat men vanuit vooraf bepaalde categorieën vertrekt. Verschillende auteurs hebben zich reeds eerder over dit probleem gebogen. De auteur volgt evenwel de klassifikatie die R. Sansen heeft opgesteld en die thans geheel Europa als 'test case' aanvaardt.

De gehele stuktuur van het boek is duidelijk en overzichtelijk samengesteld. De typografie is verzorgd en de uitvoering van het werk getuigt van een sobere, doch zeer degelijke kwaliteit. Deze technische aspecten dragen in hoge mate bij tot de waarde van het woordenboek.

Tot nog toe was in ons land, en zelfs in Europa nog nooit een dergelijk boekwerk over steenmerken verschenen. Steenmerken kwamen wel eens sporadisch aan bod in een monografie, een beknopt artikel of een bondige notitie. Een verzamelwerk zoals onderhavig woordenboek bestond niet. Het is trouwens bijzonder verheugend dat de auteur en de medewerkers van het C.I.R.G. hun kennis en bevindingen niet in een 'ivoren toren' opbergen, dat zij ze via een dergelijk imposant sytewerk aan de kollektiviteit bekend maken. Op die manier kan men immers meer geïnteresseerden aantrekken. Via een dergelijke publikatie kan men ook meer vorsers motiveren om samen te werken. Door het samenbundelen van alle kennis ter zake kan de problematiek op een meer fundamentele en essentiële basis aangepakt worden. Dergelijke sytewerken vormen - zelfs met hun hiaten en onvolkomenheden - de basis voor voortgezet vorsingswerk. Het situeren en nauwkeurig omschrijven of aantonen van de vraagstelling maakt immers een belangrijke fase van het onderzoeksproces uit.

De afmetingen en het volume van deze publikatie (31,4 × 24,5 cm en 4,3 cm dik) zijn duidelijk niet op een handig en dagelijks gebruik gericht. Het is geen makkelijk hanteerbare gids die een geïnteresseerde leek begeleidt op een zoektocht naar minder bekend of zelfs onbekend cultureel patrimonium. Het boekwerk is evenmin een vlot lezend literair geschrift. Zoals de titel het duidelijk aangeeft, gaat het in de eerste plaats om een zakelijk vakwoordenboek, een soort van referentiewerk dat elke geïnteresseerde in deze materie kan raadplegen. Hoewel het een eerder gespecialiseerd onderwerp betreft, richt het woordenboek zich niet enkel tot de vorsers die met steenmerken vertrouwd zijn. Eenieder, en in het bijzonder ontwerpers, monumentenzorgers, kunst- en bouwhistorici, kunnen in dit uitgebreide verzamelwerk nuttige, leerrijke en interessante gegevens aan-

treffen. Het boekwerk hoort derhalve zeker thuis in alle openbare bibliotheken, kunst- en architectuurinstituten, monumentenzorginstellingen en bij diensten of verenigingen die zich bezighouden met architectuur of met de ontwikkeling van het bouwbedrijf.

Wie het boek vluchtig doorbladert laat zich misschien afschrikken door de talrijke tabellen die op het eerste gezicht nogal abstrakt kunnen aandoen. Deze tabellen dragen echter in grote mate bij tot de overzichtelijkheid van de inhoud. Om ze te kunnen lezen en ontcijferen moeten evenwel enkele inleidende hoofdstukken doorgenomen worden. Dit is trouwens ook noodzakelijk als men alle gegevens die bv. over één steenmerk in het woordenboek opgeslagen zijn, wil terugvinden.

Behalve de grote aandacht voor de overzichtelijke structuur van het woordenboek, dienen we ons voorts positief uit te laten over de benadering. De materiële relikten, de registratie van materiële getuigen vormt het uitgangspunt van het hele woordenboek. Waar mogelijk, werden de sporen in verband gebracht met archivalia. Het is biezonder verheugend dat meer en meer vorsers uit de bouwhistorische sektor het materiële erfgoed als uitgangspunt nemen en dat men, zeker bij een onderwerp als dit, zich niet laat overspoelen door theoretische en symbolische beschouwingen waar men alle kanten mee uitkan.

Naast de talrijke positieve verworvenheden, dienen we evenwel nog een aantal bedenkingen te formuleren die ons inziens essentiëler zijn dan de beperkingen van praktische of technische aard die de auteur zelf in de inleidende hoofdstukken verwoordt.

Ondanks het feit dat België en Noord-Frankrijk als gebiedsomschrijving in de titel aangevoerd worden, kunnen we ons niet van de indruk ontdoen dat het gehele boekwerk vanuit de provincie Henegouwen gegroeid is. Dat deze regio, van lang vóór de middeleeuwen ontzettend belangrijk is op het vlak van de natuursteenontginning, is een feit. Doch de merken op hardsteen (Ecaussines, Feluy, Arquennes, e.a.) uit de 17de en de 18de eeuw lijken duidelijk een overwicht te hebben in het woordenboek. Hoewel deze merken wellicht in groter getale tot ons gekomen zijn dan hun middeleeuwse en laat-middeleeuwse voorlopers, missen we in het boekwerk - en zeker in de inleidende hoofdstukken - de historische dimensie. Enige toelichting over het ontstaan van de

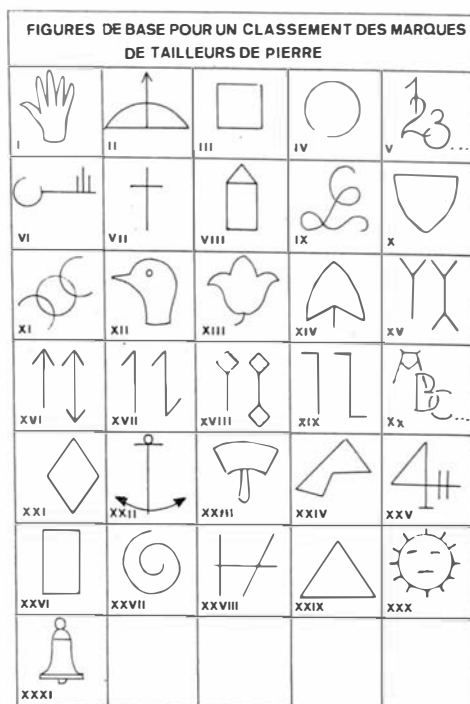
steenmerken, over de werking van de steenhouwersloodsen, over de sociale functie van de steenhouwer, over de evolutie van de merken en hun betekenis vanaf de 12de eeuw zou in een dergelijk boekwerk zeker niet mogen ontbreken. Het zou trouwens een aantal vraagtekens waarmee de aandachtige lezer nu blijft zitten, oplossen. Wanneer men de steenhouwersmerken in hun globale ontwikkeling situeert, dan valt het ook makkelijker te begrijpen waarom de middeleeuwse merken haast nooit en de post-middeleeuwse tekens heel vaak kunnen geïdentificeerd worden. In deze context begrijpen we ook niet waarom er in de inleiding een onderscheid gemaakt wordt tussen de steenhouwers, meester-steenhouwers en groeve-uitbaters. Alle identiteitsmerken zijn immers in de eerste plaats steenhouwersmerken. Welke sociale functie de steenhouwer bekleedde, kan uit het merk zelf niet opgemaakt worden en is trouwens ondergeschikt aan zijn erkenning als werkend steenhouwer. Het woordenboek geeft een goed beeld weer van de steenhouwers uit de 17de en de 18de eeuw, met enkele retroblikken naar voorlopers, terwijl de sterk geïndividualiseerde merktekens uit de moderne tijden in feite het eindpunt vormen van een evolutie die in de 12de eeuw een aanvang nam. Het is spijtig dat het algemene referentiekader, dat het historische profiel zo weinig aan bod komt.

We hopen dat het gebruik van de term 'woordenboek' in de titel niemand zal misleiden. Velen zijn immers geneigd een woordenboek te beschouwen als een naslagwerk dat gedurende jaren ongewijzigd in zijn volle dimensie bruikbaar blijft. De wetenschappelijke studie van de steenmerken is in het algemeen evenwel nog niet ver gevorderd en het is mogelijk dat heel wat nieuwe inzichten dit eerste syntesewerk binnen korte tijd zullen komen aanvullen.

De publikatie houdt ons inziens ook nog gevaren in voor de gebruiker die met het onderwerp niet ten volle vertrouwd is. Het is b.v. niet omdat een merk op één bepaalde plaats met een steenhouwer kan geïdentificeerd worden dat dezelfde steenhouwer hetzelfde of een gelijkaardig merk op een andere plaats aangebracht had. Dit kan, maar om met zekerheid tot die konklusie te komen, zijn veel meer gegevens nodig zoals de datering van het betrokken gebouwonderdeel, de steensoort, de relatie met de andere plaatsen waar hetzelfde merk voorkomt, een archiefvermelding, enz.

Tenslotte hebben we nog een aantal bedenkingen bij de prospectie- en registratiemethode. Dat een zoektocht van gemeente tot gemeente om met een geoefend oog de steenmerken op te speuren en wrijfafdrukken te maken, veel tijd en inspanning vergt van de vorsers, daarover zijn we het volkomen eens. Nergens wordt echter vermeld dat steenmerken ook aan de voegzijden en op onzichtbare plaatsen konden aangebracht worden (b.v. in de Sint-Niklaaskerk te Gent). Deze laatste komen alleen bij restauratie en sloping aan het licht. Beide laatste ingrepen lijken ons doorgaans nefaster dan de klimatologische omstandigheden en de steenverwering waarop de auteur de nadruk legt. De prospecties van gemeente tot gemeente zouden moeten aangevuld worden met de systematische begeleiding van alle werken aan natuurstenen, historische gebouwen. Dit lijkt ons essentieel omdat er bij dergelijke ingrepen op het bouwkundige patrimonium - zelfs wanneer konservatie of restauratie de leidraad vormen - vaak veel meer littekens verloren gaan dan men ooit zal willen toegeven. De inwerking van de weersomstandigheden is ook afhankelijk van de steensoort en de plaats van het merk in het gebouw. Laten we immers niet vergeten dat de steenhoudersmerken aan de koorpartij van de katedraal van Bourges (Frankrijk, eind 12de - begin 13de eeuw) perfect bewaard gebleven en duidelijk leesbaar zijn.

Waarom de auteur anno 1984 de wrijfafdruk verkiest boven elke andere vorm van registratie, blijft voor ons een raadsel. Dat een wrijfafdruk makkelijker te realiseren is dan een perfecte tekening op schaal 1/1, willen we geloven, doch dat een wrijfafdruk een meer exakte weergave biedt van de werkelijkheid dan een perfecte opmeting, vergezeld van begeleidend fotomateriaal, telkens met schaal- en datum-aanduiding, is onjuist. Wanneer de wrijfafdruk trouwens niet onmiddellijk in tekening omgezet wordt, dan wordt die vaak heel moeilijk leesbaar. Tenzij de wrijfafdruk vergezeld is van andere aanduidingen, is het onderscheid tussen het merk en andere groeven dikwijls niet duidelijk. Gegevens over de plaats van het merk, de steensoort, eventueel herbruikmateriaal, en andere, kunnen er doorgaans niet uit afgeleid worden. Het lijkt ons trouwens ook belangrijk om naast de opmeting van het eigenlijke merk ook zijn plaats op een plan of foto aan te duiden. Het ontbreken van vaste metrieke gegevens vermindert de archeologische waarde van de registratie. We begrijpen niet

waarom de merken, net zoals bij de registratie van andere archeologische relikten, niet met een perfecte schaalverhouding in het woordenboek opgenomen zijn. Het boek is thans zeer bruikbaar omwille van de kode, doch de archeologische betekenis vermindert door een tekort aan exakte registratiegegevens.

Deze opmerkingen en bedenkingen wegen echter niet door tegenover de rijke dokumentatie die het boek heeft samengebracht en die het tot een nog niet geëvenaard naslagwerk maakt. We willen trouwens de hoop uitspreken dat het woordenboek van J.L. Van Belle de basis mag vormen voor meer voortgezet studiewerk, waarbij o.m. voor de vermelde lakunes aanvulling dient gezocht te worden. Mag deze publikatie tenslotte een aansporing vormen voor allen die in de bouwsector werkzaam zijn om elk merk aan gespecialiseerde vorsers uit hun omgeving of aan het C.I.R.G. (Rue de la Bruyère Mathias 13, B-1440 Braine-le-Château) mee te delen.

Marie Christine LALEMAND